Dr. Rudolf Horvat

SLAVONIJA

I.

Nikolić Petar, 20116

SLAVONIJA

POVJESNE RASPRAVE, CRTICE I BILJEŠKE

KNJIGA I.

NAPISAO

DR. RUDOLF HORVAT
UMIROVLJENI PROFESOR

1936

TISAK „TIPOGRAFIJE" D. D. U ZAGREBU

PREDGOVOR.

Počevši od godine 1893. proučavao sam povijest Slavonije, t. j. onih krajeva, koji su činili bivše 3 županije: požešku, virovitičku i srijemsku. Pribilježio sam svaku vijest, koju sam našao u arkivima po Slavoniji, te u Beču, Budimpešti, Gracu i Zagrebu, a koje se vijesti odnose na Slavoniju. Jednako sam proučavao sve stare i nove knjige, u kojima se piše o prošlosti Slavonije. Tečajem posljednjih 25 godina pročitao sam i sve hrvatske novine, koje su štampane od godine 1835., pa do danas. Iz ovih sam novina ispisao sve vijesti o prilikama i događajima u slavonskim gradovima, trgovištima i selima.

Tako sam dugotrajnim radom sabrao nebrojene bilješke o prošlosti Osijeka, Vukovara, Požege, Mitrovice, Broda, Zemuna, Virovitice, Rume, Nove Gradiške, Petrovaradina, Đakova, Vinkovaca, Pakraca, Srijemskih Karlovaca, Daruvara, Iloka, Slatine, Županje, Bošnjaka, Našica, Iriga, Valpova, Šida, Novske, Inđije, Dalja, Vrpolja, Hrtkovaca, Nikinaca, Šarengrada, Borova, Nuštra, Sotina, Cerne, Sikirevaca, Babinegrede, Nijemaca, Otoka, Morovića, Mikanovaca, Golubinaca, Stare Pazove, Slankamena, Kamenice, Vrdnika, Beočina, Donjega Miholjca, Aljmaša, Čepina, Orahovice, Petrijevaca, Suhogpolja, Sladojevaca, Voćina, Kutjeva, Velike, Pleternice, Oriovca, Šamca, Garčina, Nove Kapele, Staroga Petrovasela, Stare Gradiške, Davora, Jasenovca, Lipika, Lipovljana, Okučana, Andrijevaca, Kobaša, Kopanice, Banovejaruge, Badljevine, Dežanovca, Sirača i još mnogih drugih sela.

Prije 30 godina počeo sam iz svojih bilježaka sastavljati rasprave i crtice iz prošlosti pojedinih mjesta u Slavoniji. Do

danas sam dovršio nekoliko stotina takvih — što većih što manjih — studija.

Kako se nit moga života primiče kraju, odlučih se, da odštampam barem jedan dio svojih rasprava i crtica. Nadam se, da ću time unijeti nešto svijetla u dosta tamnu povijest Slavonije.

U tu sam svrhu zamislio zbirku od 5 knjiga, koje će nositi naslov: »Slavonija. Povjesne rasprave, crtice i bilješke«. Prva je knjiga eto odštampana, a druge će ju naskoro slijediti, ako mi dragi Bog dade života i zdravlja.

U Zagrebu, dne 10. listopada 1936.

Dr. Rudolf Horvat,
umirovljeni profesor.

GRAD OSIJEK GOD. 1687. i 1688.

Turci su 8. kolovoza 1526. zauzeli grad Osijek, a do god. 1552. osvojiše cijelu današnju Slavoniju. Pod gospodstvom turskim ostade Osijek 161 godinu. Nada u oslobođenje pojavila se tekar god. 1683., kada je 12. rujna sultana Muhameda IV. zadesio strašan poraz pod zidinama grada Beča.

Hrvati počnu g. 1684. tjerati Turke iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Istodobno je carska vojska sretno ratovala s Turcima u Ugarskoj. Kada su Turci 2. rujna godine 1686. izgubili grad Budim, počne carski vojvoda Ljudevit Badenski osvajati turske tvrđe između Drave i Dunava. Odmah iza pada Budima poletiše hrvatski vojvode Ivanović, Vojnović i Makar prema Pečuhu, gdje osvojiše varoš. Nato je Ljudevit Badenski zauzeo i tvrđu Pečuh, kao što i Šikloš i Kapošvar.

Slijedeće godine 1687. vodio je carsku vojsku vojvoda Karlo Lotarinški. On odluči, da će sada udariti na Osijek. U U tu svrhu prijeđe negdje kod Donjeg Miholjca sa 60.000 vojnika preko Drave. Dok je carska vojska odanle kretala prema Osijeku, sabrao je veliki vezir Soliman mnogo Turaka za obranu Osijeka. On je naime dobro znao, da će Turci brzo izgubiti cijelu Slavoniju, ako pane grad Osijek. Na otvorenom polju pred Osijekom dade veliki vezir načiniti utvrđeni tabor, a na utvrde njegove namjesti 60 topova. Carska vojska dopre 18. srpnja 1687. pred Osijek, a već sutradan udari odvažno na Turke. Tako se pred Osijekom 19. srpnja zametnula ljuta bitka, u kojoj pobijediše Turci. Izgubivši tisuću vojnika, morade Karlo Lotarinški uzmaknuti ispred Osijeka, te se istim putem vrati u južnu Ugarsku.

Opojen od ove pobjede ne htjede se veliki vezir zadovoljiti s time, što je za tursko carstvo spasio Osijek i Slavoniju. Soliman odluči, da će sada carsku vojsku tjerati također iz Ugarske. U tu svrhu dade popraviti na Dravi kod Osijeka most, što ga Turci prije toga djelomice razvališe, da Karlu Lotarinškom otešćaju napadaj na Osijek. Preko toga mosta prijeđe veliki vezir s turskom vojskom na lijevu obalu Drave. Brzo je došlo do čarkanja između turskih i carskih

četa. Ipak ne htjede Karlo Lotarinški odmah zametnuti pravu bitku, već je tražio podesno mjesto za nju. Konačno se carska vojska smjestila ispod brda Haršanja. Ovdje je veliki vezir 12. kolovoza 1687. navalio na carevce, premda bijaše u nezgodnom položaju, kako je carska vojska bila 19. srpnja pred Osijekom. Bitka, koja se tu zametnula, spada među veoma krvave. Turci budu hametom potučeni, jer ih 8.000 pogibe na bojnome polju, a 2.000 padoše živi u ruke carskim vojnicima. S ostatkom vojske svoje pobjegne veliki vezir preko dravskoga mosta u Osijek. Karlo Lotarinški zarobi čitav bogati turski tabor i do 80 topova. Ova bitka nosi u povijesti ime druge bitke na Muhačkom polju.

Pobjeda kod Haršanja razveselila je sav kršćanski svijet. Bečki je dvor odmah zamislio, kako će sada Turke istjerati iz Slavonije i Bosne. Zato car Leopold 6. rujna 1687. upravlja kršćanskom narodu u Bosni (pod kojom se onda razumijevala i Slavonija) proglas, neka se digne na noge i neka zbaci sa sebe vlast tursku. »Javljeno mi je preko mnogih, kako se želite osloboditi jarma turskoga. Sada Vam je prilika iza mnogih turskih poraza, među kojima je najznatniji onaj kod osječkih mostova«. — Vojvoda Karlo Lotarinški ne htjede ipak poslušati savjet svojih generala, da sada ponovno prijeđe preko Drave i da udari na Osijek. Poučen porazom od 19. srpnja bojao se Karlo, da bi se njegova vojska predugo zadržala kod opsjedanja Osijeka, jer je veliki vezir sigurno dobro utvrdio i svim potrebitim opskrbio tvrđu osječku. Osim toga imao je veliki vezir još uvijek znatnu vojsku. Zato se Karlo Lotarinški odlučio, da će on Osijek osloboditi lukavštinom. U tu svrhu dade on proglasiti, da sa carskom vojskom ide u Banat, gdje će Turcima oteti Temešvar.

Kad je za to doznao veliki vezir, pošalje on veći dio svojih četa preko Srijema u Banat, da spriječi pad znamenite tvrđe Temešvara. U Osijeku ostade premalo turske vojske, koja bi imala braniti ovu tvrđu i cijelu Slavoniju. Međutim se hrabri hrvatski ban Nikola grof Erdedi spremao za provalu u slavonsku Podravinu prema Valpovu, odakle će dalje do Osijeka. Njemu na pomoć pošalje Karlo Lotarinški iz Haršanja generala Dünewalda sa 10.000 vojnika. Dünewald se bojao preko Drave prijeći kod Donjeg Miholjca, da ga ne bi napali Turci iz Valpova i Osijeka. Zato je uz lijevu obalu Drave polagano kretao na zapad sve do Turanovca (sjeverno od Virovitice), gdje je konačno prešao preko rijeke.

Međutim je obolio hrvatski ban Nikola Erdedi, uslijed čega je general Dünewald morao čekati na vojsku hrvatsku. Da ne gubi vremena, udari on 10. rujna na tursku tvrđu Voćin i počne ju opsjedati. Četvrti dan pade Voćin, a nato stiže i hrvatska vojska, koju je mjesto bolesnoga bana doveo grof Ivan Drašković.

Dünewald i Drašković pođu sada slavonskom Podravinom prema Osijeku. Na tome putu zaustave se pred Valpovom, gdje je u tvrđi zapovijedao junački aga turski. Ovaj dade na kuli izvjesiti crvenu zastavu u znak, da će Valpovo braniti do posljednje kapi krvi. Kada su Drašković i Dünewald agu pozvali, neka se predade, poruči im on, neka najprije osvoje Osijek. Podjedno dade aga pucati iz topova, da zapovjednici drugih turskih tvrđa doznadu za boravak neprijatelja pred Valpovom.

Ova se pucnjava čula i u Osijek, gdje se ljuto uplašiše mnogi Turci. Istodobno doznadoše Osječani, da se pobunila turska vojska, koju je veliki vezir Soliman prije nekoliko dana odveo iz Osijeka u Srijem, da ju vodi dalje u Banat. Vojnici turski zbaciše nesposobnoga Solimana, te izabraše za velikog vezira Siavuš pašu, koji ih mjesto u Banat odvede prema Carigradu. Osječani bijahu dakle veoma zabrinuti, jer su znali, da im ni otkuda ne može doći pomoć, ako na Osijek udare Drašković i Dünewald. Zato poslaše jednu četu konjanika putem prema Valpovu, da istraže, gdje li se nalazi neprijatelj i koliko ih imade. Ali istodobno kretahu od Valpova prema Osijeku hrvatski konjanici, koje su poslali Drašković i Dünewald u tu svrhu, da ustanove, hoće li Valpovu u pomoć doći Turci iz Osijeka.

Čim su turski poslanici iz daleka opazili hrvatske konjanike, vrate se trkom natrag u Osijek s porukom, da već dolaze prednje čete velike kršćanske vojske. Sada zahvati silan strah osječke Turke, te oni počnu bježati iz Osijeka prema Đakovu i Vukovaru. Džafer beg, koji je zapovijedao tvrđom osječkom, dade sva gradska vrata zatvoriti; podjedno bude svakomu strogo zabranjen odlazak iz Osijeka. Ali kada se primaknula noć, poraste i strah osječkih Turaka. Pošto bijahu vrata zatvorena, spuštahu se Turci preko gradskih zidova na užetima. Ovuda su bježale iz tvrđe također turske žene, pa i nejaka djeca, da nastave pješke put u najbliže turske tvrđe. Svatko je sa sobom ponio samo novce i najnužnije stvari. Doznao je za to Džafer-beg, ali nije imao snage, da spriječi bijeg

Turaka iz Osijeka. Što se većma približavao dan, to većma je rasao i strah Turaka osječkih. Ova strava zahvati napokon i samoga bega Džafera, te i on odluči, da će svoj spas potražiti u bijegu. Ipak je osjećao dužnost, da kršćanskoj vojsci ne predade čitav Osijek. Zato izdade nalog, neka se pod zidinama kopaju lagumi, koji će se napuniti barutom i potpaliti prigodom odlaska turske posade. Vojnici su doista pod zidinama iskopali grabe, a 7 graba dospješe napuniti barutom. Ali kada se sjajna mjesečina spremala da uzmakne pred rumenzorom, izađe iz tvrđe osječke Džafer-beg, a za njim se u najvećem neredu potisne i turska posada. Kada su to vidjeli oni Turci, koji bi imali u jutro potpaliti lagume pod zidinama, zaboraviše od straha na ovu svoju dužnost, te i oni pobjegoše iz Osijeka.

Vijest o bijegu Turaka iz tvrđe osječke primiše hrvatski konjanici od nekoga seljaka, koji se u tu svrhu zaputio iz Osijeka prema Valpovu. Veselo pobrzaše hrvatski konjanici u Osijek, gdje nađoše prazan grad. To se dogodilo 26. rujna 1687. Tek što Hrvati uđoše u tvrđu, opaziše, da onamo dolazi i jedna turska četa. Ovu je naime poslao Džafer-beg, da potpali lagume pod zidinama gradskim, kada toga ne izvršiše oni Turci, koji bijahu određeni za taj posao. Hrvatski konjanici polete u susret ovoj turskoj četi. Ipak ne dođe do boja, jer su Turci odmah udarili u bijeg. Tako je evo u ruke hrvatske i carske vojske pala neoštećena osječka tvrđa, koja bijaše veoma dobro utvrđena. U Osijeku ostaviše Turci 52 topa, mnogo oružja i municije, a uz to veliko obilje hrane, spremljene za vojsku tursku.

Vijest o padu Osijeka javlja Cornaro mletačkoj republici, pa dodaje opasku: »Ovako pade toli znamenito mjesto, koje bijaše cilj posljednje vojne. Što nijesu mogle osvojiti velike vojske, to je sada veoma lako i bez otpora polučio jedan mali vojni zbor bez jakih sprema«. — Naravno da je sada bilo uzaludno svako junaštvo age valpovačkoga. Već 30. rujna 1687. predade se i Valpovo, čime je kršćanskoj vojsci bio osiguran posjed Osijeka.

Iza pada Valpova uđoše u Osijek pobjedonosni Drašković i Dünewald. S kršćanskom vojskom dođoše tri Isusovca i Franjevac o. Simon (rodom iz Bača). Tako se u Osijeku 5. listopada 1687. mogla iza 161 god. prvi put služiti svečana služba božja u znak zahvalnosti, što je Osijek bez kapi krvi dospio pod kršćansku vlast. U tvrđi osječkoj bijahu dvije turske džamije. Jedna se nalazila tamo, gdje je sada župna crkva sv. Mihalja, a druga je stajala na mjestu sadašnje franjevačke crkve. Uz onu prvu džamiju nastane se Isusovci, koji su odmah džamiju pretvorili u crkvu. Blizu druge pak džamije bijaše turska kućica, u kojoj se nastanio o. Simon. On je pred kućom podigao velik drveni križ, a kraj džamije podigne oltar.

Drašković i Dünewald ne ostadoše u Osijeku, već pođoše još mjeseca listopada g. 1687. osvajati Orahovicu i Požegu. Zapovjednikom tvrđe osječke postade general grof Aspremont. Njega zapade zadaća, da osvaja turske tvrđe u istočnoj Slavoniji i u Srijemu. Bez veće neprilike zauze Aspremont Đakovo, Erdut i Vukovar, odakle pobjegoše turske posade. Ali kod Iloka suzbiše ga Turci, kako to sam Aspremont javlja 10. stud. 1687. iz Vukovara. Daljnje operacije kršćanske vojske onemogućila je zima.

Na proljeće g. 1688. dođe u Osijek vršiti katoličku misiju Isusovac o. Gašpar Franz. Njega je na ovaj korak potaknuo isusovački superior o. Ivan Bentaller iz Pečuha. Sačuvao nam se izvještaj, što ga je o svome djelovanju u Osijeku 20. rujna 1688. podnio o. Gašpar Franz. Pošto su to prve vijesti o prilikama u gradu Osijeku nakon njegova oslobođenja ispod turske vlasti, priopćit ću ih ovdje iscrpivo.

U Osijek je o. Gašpar Franz stigao 10. svibnja 1688. Tečajem prošle zime boravio je u Osijeku o. Gašpar Dirigh iz češke provincije isusovačke. Dirigh je u Osijek došao kao vojni svećenik Meternikove pukovnije neposredno iza bijega Turaka. Odlazeći iz Osijeka odveo je Dirigh u Hrvatsku 500 siročadi (djece bez roditelja), a duhovnu je pastvu nad preostalim žiteljstvom u Osijeku povjerio ocu Ivanu Bentalleru, superioru isusovačke misije u Pečuhu.

Osječani su o. Gašpara Franza primili s velikim veseljem. Osobito se dolasku njegovu radovao general grof Aspremont. U Osijeku je o. Franz našao 4000 domaćih žitelja i preko 2000 vojnika. Pošto se nijesu ispovijedali prije Uskrsa, počeo je Osječane odmah ispovijedati o. Franz. To mu je zadalo mnogo posla. Uz to je imao brige sa bolesnicima, kojih bijaše u Osijeku vrlo mnogo, jer je u gradu harala griža (disenterija) i nekakova žestoka groznica. Franz je preko 600 bolesnih građana i vojnika morao providjeti sakramentima na samrti. Iz drugih pukovnija dovezoše u Osijek preko 200 bolesnih vojnika, pa je o. Franz i njih tješio i podupirao sabranom milostinjom. Na katoličku je vjeru o. Franz obratio 57 evangelika

(što Luterana, što opet Kalvina). Krštena su i dva odrasla Turčina, koji valjda zaostadoše u Osijeku. Naravno da su krštena također i mnoga djeca kršćanskih roditelja. Franz je mnoge Osječane vjenčao, mnogima podijelio posljednju pomast, a mnoge i pokopao u crkvi i na groblju, među ostalima i nekoga baruna. Sam kaže, da je propovijedao njemačkim i »slavonskim« jezikom.

Tursku džamiju, koju su već prije Isusovci blagoslovili i u crkvu pretvorili, dade o. Franz pobijeliti, a podjedno joj krov pokriti olovnim pločama na oštećenoj strani. On je našao dobrotvore, koji su crkvi pribavili ispovijedaonice i klupe. U crkvi nije o. Franz našao nikakovih potrepština, da uzmogne služiti svetu misu, već je to morao posuđivati od nekoga svećenika u Slavoniji; ali on se kasnije pobrinuo, te je crkva dobila 2 kaleža, 5 kazula i druge potrepštine.

General Aspremont bijaše najveći dobrotvor o. Franza. On mu je za stanovanje dao neku bijednu kuću, a jošte jednu kuću za njegovu družinu i staju za stoku. Prostor oko kuće dade o. Franz ograditi i pretvoriti u vrt. To bijaše nužno, jer izvan grada nema ništa, odakle bi se dobavljalo povrće, a iz drugih krajeva dobavljati povrće veoma je skupo. Dvorska je komora o. Franzu doznačila 400 talira, ali on sve do 20. rujna 1688. nije toga novca primio. Zato bijaše prisiljen, da tečajem toga vremena objeduje i večera kod zapovjednika tvrđe osječke. Ondje je s njim jeo također Isusovac o. Tomo Glavinić, koji je početkom mjeseca kolovoza došao u Osijek, da o. Franzu pomaže u duhovnoj pastvi.

Prokuratoru austr. provincije isusovačke u Beču pisao je o. Franz, neka u Beču kupi sve, što je potrebito za život Isusovaca u Osijeku. Na to pismo odgovorio je prokurator, da za ovu svrhu nema novaca. Otac provincijal poslao je doduše 100 rajnskih forinti; ali time se u Osijeku ne može kupiti nikakvoga živeža, jer ga treba nabavljati iz drugih mjesta. Tako se o. Franz i o. Glavinić moraju i nadalje boriti s oskudicom hrane. A ipak bi trebalo misliti na to, da se u Osijeku održi isusovačka misija. Nedavno je naime car i kralj Leopold I. otpisao generalu Aspremontu, neka se pobrine, da osječka tvrđa bude obnovljena. Prema tome trebat će u buduće u Osijeku podržavati nekoliko otaca Isusovaca.

Isprvice je za čitav Osijek postojala samo jedna rimokatolička župa. Ovom župom upravljahu Isusovci od g. 1687. do g. 1773. Ljetopis franjevačkog samostana bilježi, da su prvi

osječki Isusovci mrkim okom gledali o. Simona i druge Franjevce, jer se valjda bojahu popularnosti Franjevaca u hrvatskom narodu. Zato su Isusovci neprestano i neumorno nastojali oko toga, da Franjevce maknu iz Osijeka. Kad im to nije pošlo za rukom, oni se na jesen g. 1688. latiše i nasilja. O tomu priča ljetopis ovako: Isusovcima je osobito smetao drven križ, što ga je o. Simon postavio pred kućicom, u kojoj stanovahu Franjevci. Zato su g. 1688. oboružani s mačevima i sjekirama (valjda sa svojom služinčadi) došli pred franjevačku kućicu, gdje su oborili drven križ i odnijeli ga u svoj stan. Ali već treći dan iza toga zločina plane kuća, u kojoj stanovahu Isusovci. Kuća je izgorjela, a naskoro pomriješe nenadanom smrću svi Isusovci. Onoga, koji je sasjekao križ, izjedoše crvi živa. Ovaj događaj nije Franjevcima ništa naškodio, već je dapače utvrdio njihov boravak u Osijeku. Ljetopis još dodaje utješljivu opasku: Iza toga dođoše u Osijek drugi Isusovci, koji su vazda živjeli u skladu s Franjevcima.

Inače su Osječani godinu 1688. sproveli u znaku velikog rata. Kralj je odredio, da se u Osijeku do konca mjeseca svibnja sabere 40.000 vojnika, koji će poći na Beograd. Vodit će ih bavarski vojvoda Maksimilijan, pošto je Karlo Lotarinški obolio. Ova je vojna svršila s uspjehom, jer su carevci 12. srpnja zauzeli Ilok, a 6. rujna 1688. pade i Beograd.

Kako je već spomenuto, pošli su general Dünewald i grof Ivan Drašković odmah iza 5. listopada 1687. iz Osijeka u Požešku kotlinu, da odanle tjeraju Turke. Usput zauzeše tursku tvrđu Orahovicu. Istodobno podigoše u Slavoniji ustanak hrvatski seljaci, da se oslobode gospodstva turskoga. Na čelo ove »raje« stupiše narodni junaci: Franjo Ilić, Marjanac, Matijević, Oklješa, Divić i Pinojtić. Turske posade moradoše zapadno od Požege ostaviti tvrđe: Sirač, Pakrac, Kamengrad, Kraljevu Veliku i Bijelu Stijenu, a narodna pjesma poimence navodi, koji li je junak zauzeo koju od ovih utvrda.

Požeški je paša namjeravao carskoj vojsci zakrčiti put. Zato je s tisuću Turaka pošao iz Požege u susret Draškoviću i Dünewaldu. Ali kad je vidio, kako se jaka kršćanska vojska spušta od Orahovice preko Krndije u Požešku kotlinu, uzmakne paša u Požegu. Ovdje sada Turci porobiše i zapališe kršćanske kuće, te utekoše djelomice u susjedna brda a djelomice u Posavinu i dalje preko Save u Bosnu.

Već 16. listopada 1687. mogao je Dünewald javiti kralju Leopoldu u Beč, da je Požeška kotlina očišćena od Turaka.

Jesenske kiše spriječile su Draškoviću i Dünewaldu nastavak ratovanja u Posavini, naročito borbu za tursku tvrđu Gradišku na Savi. Zato oni počnu utvrđivati Požegu, Cernik, Pakrac, Sirač, Kamengrad, Kraljevu Veliku i Bijelu Stijenu, da uzmognu ove tvrđe obraniti, ako na njih navale Turci iz Bosne. To ističe sam Dünewald u svome pismu, što ga je 9. studenoga 1687. pisao iz Požege.

Opravdan bijaše strah generala Dünewalda, jer se Turci već početkom prosinca 1687. vratiše iz Bosne u Posavinu. Odavle su odmah navalili i na Požegu, ali je nijesu ipak mogli zauzeti. Pošto u Požeškoj kotlini nije bilo dosta hrane za oveću vojsku, premjesti general Dünewald jedan dio svojih vojnika u južnu Ugarsku. Kad je iz Požege otišao i sam Dünewald, morade brigu oko obrane toga grada preuzeti rodoljubivi i junački Franjevac o. Luka Ibrišimović. Kakva je to briga bila, razabiremo iz pisma, što ga je fra Ibrišimović 24. veljače 1688. pisao zagrebačkom biskupu: »Mi živimo u strašnoj pogibelji, jer se neprijatelj u sve većem broju skuplja u Gradiški, te se čuje, da svima silama radi na tome, da odavle protjera carsku vojsku. Ako zaista Turčin dođe, maknut će je odavle, jer ova vojska ne radi, da kršćanski svijet sačuva, već da ga rastjera... Ovdje u Požegi postavljeni carski službenici odniješe iz crkava besprimjernom drzovitošću sve, što je bilo za crkvene potrebe. Nije to ni čudo, kad su glavni službenici Luterani, Kalvini i drugi krivovjerci.«

Odmah rano u proljeće god. 1688. spremilo se u Gradiški 6.000 Turaka, koji preuzeše zadaću, da ponovno osvoje Požešku kotlinu. Polovica turske vojske pođe na Cernik, a polovica na Požegu. U velikoj brizi pozove fra Ibrišimović seljake iz Požeške kotline na obranu grada. Turci udariše 12. ožujka na Požegu, ali budu suzbijeni. Od onda slave Požežani svake godine toga dana (na Grgurevo) oslobođenje svoga grada.

Međutim je mjesto Dünewalda 29. veljače 1688. glavnim zapovjednikom carske vojske u Slavoniji postao maršal grof Caprara. Ovaj nesposoban čovjek odluči da će dati razvaliti sve male tvrđice po Slavoniji, tobože da lakše obrani jake tvrđe. Ludu svoju namjeru počeo je Caprara izvoditi 14. svibnja 1688., kada je dao razvalili tvrđicu Cernik (kod današnje Nove Gradiške). Seljacima u Cerniku naloži, da se moraju nastaniti u okolici Požege. Da ih prisili na ovu seobu, dade Caprara zapaliti sve seljačke kuće u Cerniku, te je onda bijedan narod morao sve svoje na kolima u Požegu prevesti.

Caprara htjede zapaliti i selo Kaptol (sjeverno od Požege), gdje se također nalazila mala tvrđica, te ga jedva od toga odvratiše požeški Franjevci. O radu toga generala ogorčeno piše hrvatski ban Nikola Erdedi 28. svibnja 1688. zagrebačkom biskupu Mikuliću: »Kažu, da će gospodin general Caprara razoriti sve male tvrđe, koje su naši sa carskim oružjem prije oteli Turcima na Krajini, osim Virovitice, Osijeka i Velike. Tako će Turci moći bez zaprijeke pustošiti naša sela i odvoditi narod u ropstvo«.

Hrvati su nastojali, da oslobođeni dio Slavonije dođe pod vlast bana hrvatskoga. Zato izradiše, da je kralj Leopold križevačkog podžupana Franju grofa Ivanovića imenovao velikim županom požeške i virovitičke županije. Kao takav predstavio se je Ivanović 15. ožujka 1688. hrvatskom saboru, koji mu je doznačio plaću, kakovu su dobivali pukovnici. Ivanović je dobio glavnu zadaću, da narod u Slavoniji brani od svakoga nasilja.

Da se osigura Slavonija, trebalo je svakako zauzeti turske tvrđe na rijeci Savi, osobito pako Gradišku, Brod, Mitrovicu i Šabac. U tu svrhu dođe u Posavinu austrijska vojska, koju je vodio grof Hofkirchen. Uz njega bijaše mladi grof Adam Zrinski, koji je sabrao četu hrvatskih plemića, te je ovu četu sam uzdržavao. Njima se pridruži grof Franjo Ivanović, koji je kao veliki župan sakupio »požeške Hrvate«. Sva tri grofa složno udariše na tursku tvrđu Brod, te ju zauzeše, iza kako pred gradom razbiše 2.000 Turaka. Sada se digne bosanski paša Horšan, te s 8.000 Turaka navali na Brod, da ga otme kršćanskoj vosjci, ali bude suzbijen, izgubivši oko 2.000 ljudi. Gradišku osvojiše Hrvati tekar u kolovozu god. 1688. Tada su Turci izgubili sva mjesta u slavonskoj Posavini, ali tom prigodom poklaše oni i sve naše seljake, koji se nisu za vremena zaklonili u šume ili u gore slavonske.

VUKOVAR U SREDNJEMU VIJEKU

Tamo, gdje se danas nalazi grad Vukovar, bila je u starom vijeku rimska naseobina. To se vidi po brojnim rimskim starinama, — naročito po novcima i kamenim spomenicima, — koji su iskopani na području grada Vukovara. Drži se, da je u Vukovaru ili u najbližoj okolici njegovoj bio nekada rimski grad Cornacum. Ovim se pitanjem bavio učeni hrvatski ar-

heolog Petar Katančić. On dokazuje, da je današnja rijeka Vuka, koja protječe kroz Vukovar u Dunav, onaj isti potok, što ga rimski pisac Plinije spominje pod imenom »Valdasus«. Pripadom treba spomenuti, da rijeka Vuka kod starih pisanih isprava dolazi pod imenom »Wlcea« i Wolcea«. Po imenom »palus Hiulca« razumijeva se velika močvara »Palača«, koju čini rijeka Vuka.

Za povijest Vukovara u prvoj polovici srednjega vijeka ne postoje baš nikakovi pisani spomenici. Ipak držimo, da je Vukovar postojao već tada. Čini se dapače, da je Vukovar bio znatnije mjesto, kad je u njemu godine 1220. bilo sjedište vukovske županije. Ova je županija očito svoje ime dobila po mjestu Vukovu, koje se u sredovječnim listinama naziva: Valko, Wlko, Walkow, Wolkow ili Walk.

Ime Vukovar (villa Wolkowar) dolazi prvi put u povelji kralja Ljudevita od 11. lipnja 1347. U listini od godine 1220. kralj Andrija II. daruje djevojci Ahaliz posjed Widhor, koji zaprema 60 jutara zemlje, a nalazi se u vukovskoj županiji (in comitatu de Wolcov). Ova je djevojka bila rodom iz Francuske, odakle ju je sa sobom dovela kraljeva supruga[1])

U sjedištu svake županije bijaše utvrđeno mjesto, koje se u latinskim ispravama zove »castrum«, što se hrvatski izgovaralo »grad«. Blizu takvoga »grada« obično se razvilo »trgovište« (oppidum) ili »varoš« (civitas), gdje stanuju građani (hospites ili cives). Takvi se žitelji nastaniše i kod grada vukovske županije. Bilo ih je raznih narodnosti. Izrijekom se spominju Nijemci, Sasi, Madžari i Slaveni (Hrvati).

Žiteljima u Vukovaru podjelio je hrvatski herceg Koloman (brat kralja Bele IV.) godine 1231. privilegije (sloboštine), kakve uživahu i druge »slobodne varoši« u tadašnjoj Hrvatskoj. Odsada će stanovnici Vukovara sami sebi birati suca (načelnika), koji će rješavati sve njihove parnice. Dogodi li se krvoproliće, onda će suditi čuvar grada (janitor castri), koji se zove i porkulab. Nijedan stanovnik ne smije biti zatvoren bez odredbe suca. Svatko može svoj novac oporučno ostaviti komu god hoće, ako umre bez nasljednika. Tkogod hoće, može slobodno u Vukovar doći i trgovati, te iz Vukovara otići sa svojim stvarima. Građani će o Jurjevu plaćati određeni porez (polovicu t. zv. fertona). Zato smiju po volji loviti ribe u Dunavu i na rijeci Vuki. Herceg Koloman dapače dozvoljava, da Vukovarčani smiju obrađivati zemlje »grada« županijskog, a kuće sebi graditi od drva iz tamošnje šume.[2])

[1]) Smičiklas: »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, svezak III. strana 183.

Kralj Bela IV. potvrdio je križarskim redovima 29. siječnja 1238. njihova imanja. Tom je prigodom Templarima darovao 10 jutara zemlje, koja je pripadala županijskom gradu u Vukovaru. Ova se zemlja zvala »Croac«, a nalazila se kraj templarskoga samostana, koji se zvao Magna Villa.[3])

Kad je kralj Bela IV. godine 1244. došao u Viroviticu, poslaše Vukovarčani k njemu svoju deputaciju, koja ga je zamolila ,da im potvrdi povlastice, dobivene od tada već pokojnoga hercega Kolomana. Kralj se toj molbi odazvao, te je 8. svibnja 1244. u Virovitici izdao povelju, kojom potvrđuje privilegij hercega Kolomana od godine 1231. Istom zgodom pripovijedahu Vukovarčani kralju Beli, kako radi svoje zemlje Haršan dolaze u sporove s vukovskim županom i sa službenicima njegovim. Zato je kralj u toj istoj povelji od 8. svibnja 1244. točno označio međe spomenute zemlje, da Vukovarčane oslobodi od daljnjih neprilika.[4]) U povelji se varoš vukovarska zove »suburbium castri Walkow« (podgrađe grada Vukovara).

U svibnju godine 1251. spominje se[5]) prvi put rimokatolička župa u Vukovaru (in parochia de Wlko). Ipak je posve sigurno, da je ta župa već i prije postojala.

Županijska tvrđa (castrum) u Vukovaru pripadala je izravno kralju. Vukovski je župan samo upravljao tom tvrđom, a vjerojatno i velikim posjedom, koji je spadao pod ovu tvrđu. Zato viđamo, da kraljevi darivaju svojim ljubimcima zemlje oko tvrđe vukovarske. Tako je na pr. kralj Bela IV. — uvažujući zasluge Demetrija i njegova sina Aleksandra od plemena Aba — darovao im 26. studenoga 1246. posjed zvan »Adrijan« na području svoga grada Vukovara (unam scilicet terram castri de Valko Adrian vocatam).[6]) Isti je kralj braći Ladislavu, Filipu i Grguru, sinovima župana Kleta, 6. kolovoza 1256. darovao zemlje Kos, Dubravu i Kendčapu, koje

[2]) Kukuljević: »Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, svezak I. strana 56.

[3]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, svezak IV. strana 49.

[4]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, svezak IV. strana 227.

[5]) Izvorna povelja pečuvskoga kaptola u Budimpešti. (Državni arhiv M. O. D. L. broj 33.708.)

[6]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, svezak IV. strana 307.

spadahu pod kraljevski grad u Vukovaru (quasdam terras castri nostri de Walko, Koos videlicet, Dombro et Kendchapa vocatas).[7]) Mladi kralj Stjepan, sin kralja Bele IV., darovao je godine 1263. nekom Mihalju selo Borotku, koje pripadaše kraljevskom gradu u Vukovaru, da tako nagradi vjernu službu njegovu.[8])

K istom mladom kralju Stjepanu pristupiše godine 1263. neki žitelji vukovarski, te ga zamoliše, da im potvrdi privilegije, što ih dobiše godine 1231. od hercega Kolomana. Mladi se kralj odazvao njihovoj molbi, te je stanovnicima Vukovara izdao povelju,[9]) u kojoj potvrđuje doslovce prepisanu povelju kralja Bele IV. od 8. svibnja 1244.

U to je vrijeme u Vukovaru postojao samostan sv. Duha. Razabiremo to iz službene isprave, kojom bački kaptol godine 1263. uređuje neki kupoprodajni ugovor. Tu se izričito spominje »vukovarski samostan svetoga Duha« (monasterium sancti Spiritus de Wolko).[10]) U samoj pak tvrđi vukovarskoj bijaše smještena kraljeva vojska, kojom je zapovijedao poseban časnik (major exercitus). Tako na pr. mladi kralj Stjepan daruje knezu Hazošu godine 1264. zemlju Nazvod. U toj listini kralj izričito spominje »Bota, časnika vojske našega grada u Vukovaru« (»per Both, majorem exercitus castri nostri de Wlko«.[11])

Pečuvski kaptol — po odluci kralja Bele IV. — ustanovljuje godine 1267. međe onih posjeda, koji su pripadali ubojici Stjepanu. Tu se među ostalim kaže, da 2 takva posjeda graniče s posjedom opata vukovarskoga samostana sv. Duha (abbati seu monasterio sancti Spiritus de Wlkow).[12]) — Kralj Ladislav daruje knezu Andriji za velike zasluge 26. siječnja 1274. posjede Jelen i Pobor, koji pripadaju kraljevskoj tvrđi u Vukovaru (terras castri nostri de Wolko), ali koje posjede izuzimlje od tvrđe.[13]) — Isti je kralj 31. siječnja 1286. zasluge i vjernost magistra File, sina župana Tome, nagradio time, što

[7]) Wenzel: »Codex diplomaticus Arpadianus«, svezak 7., strana 481.
[8]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, V. strana 279.
[9]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, V. str. 280.
[10]) Smičiklas: »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, svezak V. str. 284.
[11]) Fejér: »Codex diplomaticus Hungariae«, svezak IV. dio 3. strana 202.
[12]) Smičiklas: »Codex diplomaticus, V. strana 450.
[13]) Fejér: »Codex dipl. Hung.«, svezak V., dio 2., str. 147.

mu je darovao dvije zemlje (zvane Warasy i Sumug), koje spadahu na područje kraljevske tvrđe u Vukovaru (terras castri nostri de Wolko).[14])

Kralj je u vukovarskom gradu (tvrđi) uzdržavao nekoliko svojih činovnika. Najbolje to razabiremo iz listine, koja je 10. svibnja 1311. izdana kod samostana sv. Duha u Vukovaru. (Radi se o založenoj zemlji, zvanoj Ruch, koja je pripala vjerovniku, kad mu nije bio isplaćen zalog). U toj listini spominje se »magister« Kokoš, koji bijaše vukovarski »kurijalni župan« (curialis comes de Wlko), zatim župan Bodov kao zapovjednik tamošnje vojske (major exercitus), onda Viodol, koji bijaše porkulab, t. j. zapovjednik same tvrđe (major castri) u Vukovaru, napokon dva plemićka suca (judices nobilium), koju su čast obnašali: magister Gurk (Jurko) i župan Pavao, sin Mirkov.[15])

Vukovar je u srednjem vijeku pripadao u vjerskom pogledu pečuvskoj biskupiji. U Vukovaru bijaše i sjedište posebnog arhiđakonata. Prvi vukovarski arhiđakon, kojemu znademo za ime, spominje se 11. listopada 1319. u listini, kojom bosanski kaptol u Đakovu potvrđuje predaju miraza gospođe Ilanke. Tada se vukovarski arhiđakon zvao magister Andrija. On je podjedno bio ekonom tadašnjega pečuvskoga biskupa Ladislava. Arhiđakon dakako boravi u Pečuhu, jer je istodobno i kanonik pečuvskoga kaptola. Na sudu pred kaptolom bosanskim u Đakovu zamjenjuje ga magister Dominik, koji bijaše godine 1319. podarhiđakon vukovarski.[16])

Kralj Karlo Roberto darovao je imanje vukovarsko 31. kolovoza 1332. Nikoli, sinu Mihaljevu.[17]) Kralj je to učinio iz zahvalnosti, jer ga je Nikola podupirao u buni, koju je protiv Karla Roberta dizao Nikolin brat Pavao.

Vukovar je godine 1345. dobio od kralja Ljudevita I. privilegij za držanje sajmova. U Vukovaru se održavahu i glavne skupštine plemstva cijele vukovske županije. Takvu je skupštinu o Miholju godine 1362. u Vukovaru (in villa Volkowar) sazvao mačvanski ban Nikola Gorjanski, koji bijaše također župan vukovske županije.[18]) Prema potrebi sazivala se i skup-

[14]) Wenzel: »Codex diplomaticus Arpadianus, sv. XII. str. 444.
[15]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, VIII. str. 279.
[16]) Nagy: »Codex diplomaticus Andegavensis«, knjiga I. strana 534.
[17]) Izvorna povelja u Budimpešti. (Državni arhiv M. O. D. L. broj 34.099).
[18]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, svezak XIII. strana 252.

ština svih žitelja vukovarskih, ako se radilo o njihovom posjedu. Takva je skupština u Vukovaru održana o Ivanju godine 1350. Tada je u Vukovar po nalogu hercega Stjepana došao magister Toma, kanonik bačkoga kaptola, da pred »svim građanima, stanarima i pučanima mjesta Vukovara« ispita odnošaje između Vukovarčana i Lovre, unuka Filina.[19])

Vjerojatno je do toga spora između Vukovarčana i Lovre došlo zbog mlinova na rijeci Vuki. Lovri je naime kralj Ljudevit I. u Budimu 11. lipnja 1347. podijelio dozvolu, da smije podići te mlinove na Vuki. Nije to kralj učinio na svoju ruku, nego je o Martinju godine 1346. poslao u Vukovar svoga povjerenika Šimuna, koji je u mjestu Vukovaru (in villa Wolkowar) održao glavnu skupštinu vukovske županije. Na toj skupštini bijahu uz župana i plemićke suce sabrani svi plemići i razni drugi ljudi, koji stanovahu u vukovskoj županiji. Nitko nije tada prosvjedovao protiv toga, da Lovro i Stjepan, unuci Filini, podignu mlinove na rijeci Vuki.[20])

U Vukovaru (in Walkowar) se 14. listopada 1367. sastadoše plemićki (kotarski) suci vukovske županije i magister Juraj, podžupan iste županije. Oni su iza vijećanja zabranili nekim plemićima ubirati plodove na posjedima Pege i Pethlend, pa tu zabranu svoju stavljaju do znanja mačvanskom banu Nikoli Gorjanskom, kao županu vukovske županije.[21])

Grad (castrum) s imanjem u Vukovaru držao je od godine 1377. do godine 1382. mačvanski ban Ivan Horvat. Ovo je imanje s tvrđom dospjelo godine 1382. u ruke grofa od Bazina, a poslije godine 1390. u ruke Stjepana od Lošonca, bana mačvanskoga. Dugo je u Vukovaru gospodovao ugarski palatin Nikola Gorjanski. Kralj Albreht Austrijski dade Vukovar godine 1438. braći Petru i Matku Talovcu. Njihovi su potomci Vukovar godine 1462. za 500 forinti prodali Jobu Gorjanskom. Godine 1472. posjeduje Vukovar knez Matija Morović. Kada su izumrli Morovići, dospio je Vukovar u ruke valpovačkoga vlastelina Petra Gereba. Iza toga prevladao je u Vukovaru moćni knez Lovro Iločki. Kad se Lovro g. 1494. zaratio s kraljem Vladislavom II., zauze kraljev vojskovođa Bartol Dragić tvrđu u Vukovaru. Odsada je Vukovar pripadao kralju, dok nije godine 1526. pao pod vlast Turaka.

[19]) Izvornik na pergameni u Budimpešti. (Državni arhiv M. O. D. L. broj 33.596).
[20]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, svezak XI. strana 370.
[21]) Smičiklas: »Codex diplomaticus«, svezak XIV. strana 93.

NOVA GRADIŠKA U 18. VIJEKU

Kraljica je Marija Terezija godine 1745. uslišala želju hrvatskog naroda, te je Slavoniju sjedinila s Hrvatskom. Ipak nije ni sada Hrvatska dobila cijelu Slavoniju, nego samo sjevernu (veću) polovicu. Od južne polovice (t. zv. Posavine) dade kraljica organizirati Vojnu Krajinu za obranu od Turaka, koji su tada još imali svu zemlju (t. j. Bosnu i Srbiju) na desnoj obali rijeke Save.

Podmaršal barun Engelshofen dobije od kraljice Marije Terezije nalog, da na području slavonske Posavine organizira 3 krajiške pukovnije: gradišku, brodsku i petrovaradinsku. Svaka od tih pukovnija imat će svoj teritorij, na kome će stanovati »graničari«, uvijek spremni za borbu s neprijateljem. To će dakle biti žive vojarne, koje će u slučaju rata davati potrebit broj vojnika, dok će se narod u mirno doba baviti obrađivanjem polja. Prema tomu ne će krajiški vojnici državu stojati tako mnogo, kako ju stoji redovita vojska, koju treba uzdržavati i u mirno doba.

Svaka je krajiška pukovnija imala svoj »štop« (Stab), t. j. glavno mjesto, gdje stanuje pukovnik s krajiškim uredima i sa »štopskim« časnicima. Isprvice se mislilo, da će takva »štopska mjesta« za slavonske krajiške pukovnije biti u slavonskim tvrđama, t. j. u Petrovaradinu, u Brodu i u Gradiški na Savi, po kojima su te pukovnije dobile i svoja imena. Kasnije se to promijenilo, te je petrovaradinska krajiška pukovnija imala svoje sjedište u Mitrovici, brodska u Vinkovcima, a gradiška u »Novoj Gradiški«.

A kako je postala »Nova Gradiška«? Brzo se barun Engelshofen uvjerio, da tvrđa Gradiška na Savi nije podesna za »štopsko mjesto«, jer krajišnici ne mogu do nje ni doći u vrijeme poplave. Trebalo je naći podesnije mjesto, do kojega ne dopire voda, kada Sava prodre preko svojih obala. Nijemac Friedrich Schmidt, koji bijaše prvi pukovnik gradiške pukovnije, pronašao je takvo mjesto južno od Cernika. Tamo je upravo sredina gradiške pukovnije, koja se sterala od rijeke Ilove (koja Slavoniju dijeli od Hrvatske) na zapadu do sela Sibinja (pred Brodom) na istoku. I zaista su »graničari« godine 1748. na podnožju slikovitog brda Slavče počeli dizati novo mjesto. Izgradnju je rukovodio krajiški potpukovnik Beck, koji je za vrijeme gradnje stanovao u Bogićevcima (za-

padno od Nove Gradiške), dok se pukovnik Schmidt privremeno nastanio u Rešetarima (istočno od Nove Gradiške).

Beck je najprije dao graditi malu katoličku crkvicu. (Ova se nalazila tamo, gdje je kasnije bila Fusarova kuća). Kad je crkvica bila dovršena, odslužen je u njoj »Veni sancte« (Saziv Duha Svetoga). Nato su zidari počeli graditi oveće kuće, u kojima će stanovati pukovnik, potpukovnik i ostali časnici. Kad je i to bilo gotovo, prešlo se na gradnju vojarne, u kojoj će biti vojna posada. Napose je građena velika kuća, koja će služiti kao »glavna straža« (Hauptwache). Tu su podignuti i zatvori za graničare. Sagrađeno je još nekoliko zgrada, u kojima će se čuvati oružje i municija za graničare, te razna spremišta, gdje će se uvijek nalaziti dovoljno hrane (osobito prose) za slučaj rata. Napokon je sagrađena i zgrada, u kojoj će biti gostiona, da se imaju gdje zakloniti graničari, koji dolaze na sud.

Za novo mjesto trebalo je naći i podesno ime. Podmaršal je Engelshofen odredio, neka se tomu mjestu dade ime »Friedrichsdorf«, da se tako sačuva spomen na Friedricha Schmidta, prvoga pukovnika gradiške pukovnije. Ali naskoro se opazilo, da graničari ne mogu pravo izgovarati to nenarodno ime. Oni su u novom mjestu gledali samo ono, što je za njih prije toga bila tvrđa Gradiška na Savi. Tako je sam narod mjesto tuđega imena »Friedrichsdorf« dao novomu »štopskom« mjestu ime »Nova Gradiška« za razliku od Gradiške na Savi, koju su graničari odsada zvali »Starom Gradiškom«. Već 1. studenoga 1750., kad je uzakonjena gradiška krajiška pukovnija, zove se njeno »štopsko« mjesto »Nova Gradiška«.

Krajiška se uprava brinula, da sjedišta njenih štabova dobiju i građansko žiteljstvo, naročito pak takve obrtnike, koje treba vojništvo. Tako je u Novu Gradišku iz Austrije došao Nijemac Meisch, koji je u zakup uzeo pukovnijsku gostionu. (Ova se nalazila tamo, gdje je kasnije bila »Gostiona k orlu«). Uz Maischa dođoše u Novu Gradišku još 3 Nijemca, od kojih su dvojica bili pekari, a jedan kovač. Kasnije se u Novu Gradišku doseliše i drugi obrtnici, osobito krojači i postolari, koji su većinom radili za časnike i vojnike. K njima pridođoše brijači, stolari, bravari, zidari, tesari i drugi obrtnici. Malo po malo sabralo se u Novoj Gradiški toliko obrtnika, da su godine 1773. dobili od Marije Terezije potvrdu svoga ceha.

Uz obrtnike dobila je Nova Gradiška i druge građane. To bijahu u prvom redu trgovci. Iz susjednoga Cernika, koji nije

pripadao Vojnoj Krajini nego požeškoj županiji, presele se u Novu Gradišku braća Đuro i Janko Mandrović. Njima je krajiška uprava otvorila kredit od 3.000 forinti kod neke trgovačke kuće u štajerskom Gracu, odakle su Mandrovići nabavljali raznu robu. Mandrovići bijahu podrijetlom Grci iz tada još turske Macedonije. (Zato narod još i danas vinograde, koje su Mandrovići posjedovali na brdu Slavči, zove imenom »grčki vinogradi«). Kad je Mandrovićima procvala trgovina u Novoj Gradiški, prizovu oni k sebi iz Macedonije jošte šestero svoje braće! Tako je Nova Gradiška dobila prve svoje spretne trgovce, koji se naskoro obogatiše. (Jedan od potomaka ovih Mandrovića bijaše i slavni Adam Mandrović, koji se rodio 5. studenoga 1839. u Novoj Gradiški, te koji je postao ugledan glumac u Zagrebu, gdje je i umro 12. prosinca 1912.). Iz Bosne se u Novu Gradišku preselilo 30 obitelji, koje je doveo Jovan Todorović. Tako je Nova Gradiška već godine 1765. imala 39 »carskih« (erarskih) i 70 privatnih kuća; otvorenih dućana bijaše 11.

Prvi je popis žiteljstva u Novoj Gradiški obavljen godine 1776. Tada je Nova Gradiška brojila 366 žitelja, od kojih je 276 pripadalo rimokatoličkoj a 90 istočno-pravoslavnoj vjeroispovijesti. Uz erarske (krajiške) kuće bilo je tada već 89 privatnih kuća. Samih zanatlija (obrtnika) nabrojilo se u Novoj Gradiški 70. Kuće u Novoj Gradiški nijesu bile građene bez reda (kao n. pr. u susjednom Cerniku), nego po regulatornoj osnovi. Usred mjesta bijaše trg u obliku četverokuta; iz toga trga vodile su ravne ulice na razne strane. Kažu, da je regulatornu osnovu za Novu Gradišku izradio krajiški potpukovnik Ljubibratić, radi čega je u Novoj Gradiški jedna ulica prozvana njegovim imenom. (Poznata je činjenica, da je taj Ljubibratić prisilio graničare, da napuste svoja sela po brdima, pa da se nasele u nove drvene kuće, koje im je gradiška pukovnija podigla uz cestu, koja vodi od Novske preko Okučana i Nove Gradiške na istok sve do Sibinja).

Isprvice je Nova Gradiška spadala pod rimokatoličku župu u Cerniku. Pukovnik Josip Riet uze nastojati, da Nova Gradiška dobije barem doličnu crkvu mjesto malene kapelice, koju podigoše već godine 1748. I zaista je njegovo nastojanje urodilo plodom, jer je kraljica Marija Terezija doznačila oveću svotu za gradnju crkve sv. Terezije. Temeljni je kamen za tu crkvu položen svečanim načinom (uz sudjelovanje svega časništva) 15. lipnja 1756. Crkva je dobila i krasan toranj, koji je

građen u baroknom slogu. Nad glavnim crkvenim vratima načinjena je od žbuke carska kruna u znak, da je gradnju crkve pomogla Marija Terezija. Za gradnju crkve sv. Terezije dovezoše kamenje, što ga nađoše na groblju kod kapele sv. Martina iznad sela Borovca. U toranj nove crkve stavljena su dva zvona. U crkvi su bila 2 oltara: glavni sv. Terezije i pobočni sv. Ivana Nepomuka. Za glavni je oltar sliku sv. Terezije nabavio Mile Radojević; on je to poklonio kao svoj zavjetni dar. Uz propovijedaonicu dobila je crkva i zidani kor, na koji staviše orgulje. Kako crkva nije imala posebne sakristije, čuvalo se misno ruho i crkveno posuđe u ormaru, koji se nalazio iza glavnog oltara. Dok nije u Novoj Gradiški bilo crkve sv. Terezije, služila se sveta misa u školskoj zgradi. Ondje se nalazio također tabernakul, u komu se čuvahu ciborij i pokaznica (monstranca). Prigodom kanonske vizitacije, koja je u Novoj Gradiški prvi put obavljena godine 1758., vršio je duhovnu pastvu o. Robert kao kapelan franjevačke župe u Cerniku. Crkva sv. Terezije postoji u Novoj Gradiški još i danas kraj župnoga dvora. (Kada su »hrvatski skauti« godine 1926. slavili tisućgodišnjicu kraljevstva hrvatskoga, postaviše spomenploču na pročelje te crkve, koja ima neko drevno lice). Uz crkvu sv. Terezije podigoše odmah kuću, u kojoj je stanovao svećenik franjevac. Nova je Gradiška naime imala posebnoga kapelana, koji je pripadao obitelji franjevačkoga samostana u Cerniku. Tekar g. 1761. osnovana je u Novoj Gradiški posebna župa, pod koju dođoše i svi rimokatolici u susjednim krajiškim selima (Bogićevci, Bodovaljci, Dragalić, Vrbje, Sičice, Petrovoselo, Oštrivrh i t. d.) Kasnije su neka sela otpala, te je posebna župa osnovana g. 1766. u Starom Petrovuselu, a g. 1789. u Bogićevcima, Vrbju i u Mačkovcu. To se moralo učiniti, jer je prostrana župa novogradiška imala 4 kapelana.

Naskoro se opazilo, da je crkva sv. Terezije premalena za veliku župu novogradišku. Zato su rimokatolici počeli nastojati oko toga, da u Novoj Gradiški podignu veliku crkvu sv. Stjepana. Dugo se o tomu govorilo, ali do gradnje nove crkve nije moglo doći radi pomanjkanja novčanih sredstava. Tako je stara crkva sv. Terezije služila kao župna crkva mnogo dulje, nego li se i mislilo. Novu župnu crkvu sv. Stjepana počeli su doduše graditi godine 1811., ali je gradnja zapela radi nestašice novaca. To se na žao dade caru i kralju Franji I., koji je godine 1818. putovao kroz hrvatske zemlje, pa je

došao i u Novu Gradišku. Videći razvitak toga »štopskoga mjesta«, boljelo je vladara, što je zastala gradnja župne crkve. Zato je Franjo I. za nastavak gradnje doznačio 14.000 forinti; podjedno je dozvolio, da se 5 starih topova upotrijebi za lijevanje velikoga zvona, koje će doći u toranj crkve sv. Stjepana. Gradnja se zaista odmah nastavila; ali je trebalo još 10 godina, dok je nova župna crkva bila dovršena. Crkva je sv. Stjepana tekar godine 1828. potpuno uređena. Tada je crkva sv. Terezije pretvorena u kapelu za školsku mladež.

Kako je u Novoj Gradiški od prvoga joj početka bilo i pripadnika istočno-pravoslavne crkve, — a među ove spadahu i bogati trgovci Mandrovići, — podigoše i oni sebi godine 1754. malenu crkvu. Ova je godine 1773. dobila i toranj, u koji staviše zvonove. Kasnije se opazilo, da je ta crkva premalena i neugledna. Zato je godine 1824. u jednoj od glavnih ulica (blizu trga) sagrađena sadašnja lijepa i velika parohijalna crkva.

Da se Nova Gradiška što brže i što ljepše razvije, proglašena je na prijedlog pukovnika Becka »slobodnom vojnom općinom«. Stanovnici naime »slobodnih vojnih općina« nijesu spadali pod krajišku vojnu dužnost, kakva je inače bila obvezatna za sve žitelje u selima. Žalibože ne ostade Novoj Gradiški taj važan privilegij. Car i kralj naime Josip II. ukine godine 1788. tu povlast, te u Novoj Gradiški uvede vojno-krajišku upravu. Uslijed toga nijesu više u Novu Gradišku dolazili strani trgovci i obrtnici, da se tu stalno nastane, jer nitko nije volio bez potrebe na sebe i na svoju djecu svaliti tešku krajišku dužnost. (Krajišnici su naime morali vršiti vojnu službu prema potrebi od svoje 16. do 60. godine).

SELJAČKA BUNA U SRIJEMU G. 1807.

U Jasku kod Vrdnika rodio se godine 1763. seljački sin Teodor Avramović. Već kao dječak bijaše on živahan, odvažan i oštrouman, a brz kao ptica, radi čega mu drugovi u igri dadoše nadimak »Tican«. Teodor je u Jasku svršio srpsku narodnu školu, u Zemunu tadašnju glasovitu grčku školu, a u Petrovaradinu krajišku njemačku školu. Tako je Tican stekao bolju i veću naobrazbu, nego li ostali seljački momci u Jasku. Uz to se odlikovao i kao vojnik, sudjelujući na vojnama, što ih je Austrija od god. 1796. do god. 1805. vodila u Italiji i u

Njemačkoj protiv Napoleona Bonaparta. Kada se iz rata vratio kući, nosio je na glavi fes mjesto kape ili šešira.

Tada se već opažalo veliko nezadovoljstvo među srpskim seljacima, koji bijahu kmetovi golemoga iločkog i još većega rumskoga vlastelinstva. Seljaci su doznali za uspjeh ustanka, što ga je u Srbiji digao Karađorđe protiv turskih spahija i dahija. Zato su i neki Srbi u Srijemu razmišljali o tom, da se uspjelim ustankom riješe nesnosnih tereta i obveza, što ih imaju prema svojoj vlasteli. Središtem takvoga pokreta postade selo Voganj između Rume i Mitrovice. Tamo su bunu protiv rumskoga vlastelinstva spremali seljaci Teodor Vrbavac i Panta Ostojić. Panta je prije toga duže vremena boravio u Srbiji, gdje se u četi Stojana Kukića borio protiv Turaka.

Vrbavac pozove Ticana iz Jaska k sebi u Voganj, da se dogovore o tomu, kako će u Srijemu dići bunu, te seljake osloboditi od kmetstva. Tican zaista pođe u Voganj, gdje su s njim vijećali: Teodor Vrbavac, Panta Ostojić, Jovan Anđelić, Pantelija Rumić, Arsenije Radonić, Dimitrije Dimić, Mitar Odorovački i Stevan Malešević. Na dogovoru je sudjelovao i Lazar Jovanović iz Remete. Svi prisutni izaberu Ticana «knezom« cijele »armade« (vojske), koju će dići ustaše. Buna ima planuti o Blagovijesti (25. ožujka) 1807., i to u Vognju, gdje se ustaše imaju sastati već dan prije toga.

Bojna je osnova glasila ovako: Ustaše će iz Vognja poći preko Jaska i Vrdnika pred manastir Ravanicu, gdje će se utaboriti. Tican je sastavio proglas na kmetove u susjednim selima, da se oboružani priključe ustašama iz Vognja. Na taj t. zv. »kurent« (okružnicu) stavio je Tican pečat općine u Vognju, pa ga je onda poslao u Pavlovce, Stejanovce, Malu Remetu, Jazak, Vrdnik i u Rivicu s porukom, da mu se taj kurent ima vratiti natrag u Voganj. Kurent je glasio ovako:

»Daje se na znanje svakomu blagočestivom krščaninu i crkvenom poglavaru, da (seoskom) knezu i poštenim kmetovima dade savjet, da se svatko postara sebi za oružje, jerbo — kako (čim) čuje, da će biti skupština, — treba ovamo da dođe. Tko ne dođe, bit će za njega teže. Naša cela opština stoji na oružju, a meni je naloženo, da vam to svima javim. A vi jedan na drugog otpravljajte ovaj kurent, kamo glasi, a najpre stavite na nj pečat. Ako bi tko od sveštenika ili koji knez zatajio taj kurent, tomu će se cela porodica metnuti pod sablju. Tako isto tko bude to otkrio spajiluku (vlastelinstvu) ili varmeđi (županiji), bit će pogubljen on i cela njegova svojta. Ako

se taj kurent do nedjelje 23. marta ne bude vratio k nama ovamo u Voganj, nego bi se zadržao ili zatajio u kom selu, onda će stradati celo to selo. U Vognju, 22. marta 1807. Teodor Avramović, knez i cela opština«.

I zaista se uoči Blagovijesti sabraše u Vognju oboružani seljaci pod zastavom, na kojoj bijaše križ. Seljaci su za Ticanom izgovorili ovu zakletvu: »Zaklinjemo se živim Bogom i svetom Trojicom, da ćemo pod ovim krstašem barjakom ginuti i mreti, i da ga nigda ne ćemo ostaviti sve dotle, dok ne oborimo spahijsku silu i dok jadni narod ne izbavimo od spahijske napasti. Amin!«

Iza toga pođu buntovnici prema selu Jasku, kamo stigoše pod večer. Prenoćivši u Jasku, zapute se ustaše u Vrdnik. Tamo ih je dočekalo mnogo ljudi, kojima Tican reče: »Eto nas, a eto i bune na spahije!« Nato Tican poljubi zastavu, što redomice učiniše i svi pobunjeni seljaci. Iz Vrdnika pođu ustaše u Ravanicu, gdje se utabore pred manastirom. Odavle je Tican poslao svoje proglase u sva sela od Inđije do Erdevika. U proglasu je Tican javio, da je planula ozbiljna buna protiv »spahija«, te poziva sve žitelje tih sela, neka bez oklijevanja dođu u tabor pred Ravanicom.

Seljačka je buna uplašila srijemsku vlastelu. Naročito se za svoj život pobojaše vlastelinski činovnici, koji su nasilno postupali s kmetovima, tjerajući ih na tlaku (besplatan rad) i ubirući od njih kmetska podavanja u prirodninama. Vlastela zamoliše pomoć od županijskih i vojničkih oblasti. Obratiše se i na samoga mitropolita Stevana Stratimirovića u Srijemskim Karlovcima. Mitropolit osobno dođe u manastir Ravanicu, gdje većinu buntovnika odvrati od Ticana, koga ostaviše i njegovi glavni drugovi: Teodor Vrbavac i Panta Ostojić.

Ipak nije Tican duhom klonuo. S preostalim seljacima pođe on na zapad prema Erdeviku, odakle je namjeravao udariti ravno na Ilok. Ticanu se u Divošu i u Ležimiru priključiše mnogobrojni kmetovi. Ali na polju kod sela Bingule dočeka Ticana poručnik Rakovski s odjelom redovite vojske. Tamo dođe do okršaja, u kome pogibe 12 buntovnika, dok se Tican s preostalim ustašama zaklonio u šumu. Međutim se predomisliše Teodor Vrbavac i Panta Ostojić, te s drugom četom buntovnika krenuše prema Rumi. Redovita je vojska raspršila i njihovu četu. Sam je Tican pošao u Srijemske Karlovce, dakle na teritorij Vojne Krajine. Ipak bude ondje uhvaćen i otpremljen u Vukovar, gdje ga je županijski sud osudio na smrt.

DRAVSKI MOST KOD DONJEGA MIHOLJCA

Na državnoj cesti, koja iz Pečuha vodi u Donji Miholjac i dalje u Našice, bio je promet znatno sprečavan uslijed toga, što na Dravi nije bilo mosta, a prijevoz kola i osoba ovisio je o vodostaju rijeke. Narod je već odavna tražio, da se kod Donjega Miholjca podigne stabilan most na Dravi, ali sama je gradnja započela tek u srpnju godine 1906. Gradnju toga mosta rukovodio je kr. nadinžinir Adolf Kralik. Cijela je gradnja trajala nešto manje od 2 godine, jer je dovršena u svibnju god. 1908. Gradnja je stajala ukupno 1,520.000 kruna; od ove je svote otpalo 600.000 kruna na donju konstrukciju (t. j. na gradnju stupova, koji drže most), a 920.000 kruna na gornju konstrukciju mosta, koja je građena od željeza. Donju je gradnju izvela Schlickova tvornica strojeva i ljevaonica željeza u Budimpešti, a gornju građu tvornica strojeva kr. ug. državnih željeznica.

Most je faktično dug 316 metara. Toliko naime iznosi udaljenost obaju otpornjaka: na lijevoj i na desnoj obali rijeke Drave. U samoj vodi stoje dva jaka stupa, kojima su temelji poput otpornjaka izvedeni pomoću komprimiranoga zraka sa željeznim caisonima. Temelj lijevog otpornjaka počiva na terenu od 16 metara i 25 centimetara dubljine ispod ništice dravskoga vodokaza. Temelj desnog otpornjaka počiva na terenu od 16 m. i 90 cm ispod ništice vodokaza; temelj lijevoga stupa 20 metara, a desnoga stupa 16 m. i 34 cm. ispod ništice spomenutog vodokaza rijeke Drave.

Pneumatično fundiranje mosnih stupova bijaše veoma tegotno. Tako je kod lijevoga stupa trebalo 42 dana, dok je caison spušten na 15 metara dubljine. Šupljina caisona ispunjena je betonom u omjeru 1 prema 2 i po odnosno prema 5. Temeljno je ziđe izvedeno od lomljenjaka u portland cementu, a ziđe izvan temelja od obdjelanoga kamena. Lomljenjak je t. zv. diorit, dobavljen iz kamenoloma kod Orahovice, dok je obdjelani kamen iz Almaša (na Dunavu, a ne na Dravi). Podložni kvadri (četvorine) od granita dovezeni su iz Sarmingsteina u Austriji. Trošak gradnje jednoga stupa iznosio je 90.000 kruna; od toga je 65.900 kruna otpalo na gradnju samoga temelja, a 25.000 kruna na zidanje stupa iznad temelja. K tomu još pridolazi trošak fundiranja ispod 10 metara dubljine, jer je svaki decimetar u dubljini do 15 metara stojao 270 kr., u dubljini do 20 m. 310, a do 25 m. 370 kruna.

Ispod mosta teče rijeka Drava kroz 3 otvora, od kojih je svaki širok po 105 metara. Visina donjega ruba željezne konstrukcije toga mosta stoji 6 metara i 50 cm. iznad najvišega vodostaja Drave, da ne smeta brodarenju po rijeci. Težina cijele ove željezne konstrukcije iznosi 1,801.000 kilograma. Prema tomu otpada na svaki otvor 600 tona (po 1000 kg.). Cijela je nosiva konstrukcija građena od lijevanog Martinova željeza, dok su glave i valjci podržaka od lijevane Martinove ocijeli. Prigodom montiranja željezne konstrukcije zakovano je na samom gradilištu 104.268 zakovica.

GRB GRADA MITROVICE G. 1388.

U državnom arkivu u Budimpešti nalazi se u zbirci »Szent-Demeter város« izvorna povelja, koju je 18. kolovoza 1388. izdao magistrat grada Mitrovice. Povelja je dakako sastavljena u latinskom jeziku, a pisana je na pergameni. Kroz donji dio povelje provučena je svilena vrpca, na kojoj visi tadašnji pečat gradske općine u Mitrovici. Na pečatu je otisnut u vosak grb grada Mitrovice. Pečat je velik poput zlatnoga dukata, a grb predstavlja viteza, koji je raširio ruke, pa u desnici drži koplje, a u ljevici štit. Kako je pečat prilično oštećen, ne mogu se odgonetati drugi znakovi na grbu, koji se još vide. Oko grba bijaše na pečatu latinski napis, ali je i taj većinom oštećen, te se može pročitati samo riječ »civitatis«. (Početkom g. 1885. dao je Ćiro pl. Milekić, načelnik grada Mitrovice, — susretljivošću dra. Paulera, ravnatelja budimpeštanskog državnog arkiva, — fotografirati grb na spomenutoj povelji od g. 1388., a samu povelju kopirati i prevesti. Podjedno je zamolio hrvatsku zemaljsku vladu, da grad Mitrovica smije taj svoj prastari grb opet upotrebljavati, i to na temelju štatuta od g. 1881. o gradskim općinama).

ODAKLE DOĐOŠE NIJEMCI G. 1745. U VALPOVO?

Da se u Valpovu razvije obrt, odlučio je Petar barun Prandau ,da će u Valpovo doseliti njemačke obrtnike iz Kemptena. Ovaj grad nalazi se u bavarskoj pokrajini Švapskoj na rijeci Illeru, te je raskršće tamošnjih željeznica. Kempten je g. 1289. postao državnim gradom, a Bavarskoj pripade tekar

g. 1803. Sada broji taj grad 20.000 stanovnika, koji se bave industrijom. U Kemptenu se naime nalaze predionice i tkaonice pamuka, pa tvornice papira, žigica, strojeva i drvene robe.

Na poziv baruna Prandaua krenulo je iz Kemptena 11. kolovoza 1745. put Valpova 48 ljudi, medju kojima bijaše 8 muškaraca, 7 žena i 33 djece. Putovalo se na trošak valpovačkog vlastelinstva, i to na običnim kolima, preko Bavarske, Salcburške, Štajerske i zapadne Ugarske. Daleki je to put! Zato nije čudo, što su ovi Nijemci putovali neprekidno 13 dana. Tekar 23. kolovoza 1745. stigoše Nijemci u Valpovo. Čitav ovaj putni trošak stajao je valpovačko vlastelinstvo 111 forinti 51 i pol novčića.

Jadan je život svih kolonista tečajem prvih godina. Ljudi se ipak najteže priuče na klimatske prilike u novim krajevima. Tako bijaše i s Nijemcima, koji se god. 1745. preseliše iz Kemptena u Valpovo. Oni su vjerojatno već putem stradali od briga i napora. Kada se pak doseliše u Valpovo, zahvatila ih je groznica, koja je tada harala u tamošnjim močvarnim krajevima. Groznica je oslabila njihovo tijelo, pa kada je nastupila zima, počeli su jadni ljudi i umirati. Do 19. veljače 1746. pomrla je gotovo polovica doseljenih Nijemaca, poimence 5 muškaraca, 3 žene i 13 djece. Od cijele dakle kolonije preostade jedva 27 ljudi, od toga samo 3 muškarca, 4 žene i 20 djece. Pa ipak se ovi ljudi tečajem narednih 180 godina umnožiše toliko, da sada u Valpovu živi preko 400 Nijemaca, koji su potomci ovdje spomenutih i kasnijih njemačkih doseljenika.*)

VINKOVAČKA GIMNAZIJA

C. kr. dvorsko »ratno vijeće« u Beču ukinulo je g. 1779. latinsku školu u Petrovaradinu, te je mjesto toga otvorilo dvorazrednu latinsku školu u Vinkovcima. Uz učenike premješteni su iz Petrovaradina u Vinkovce također profesori, dapače i školsko povjerenstvo. Profesor Engelbrecht bude imenovan ravnateljem krajiških škola u Slavoniji i u Srijemu.

Dekretom c. kr. dvorskoga ratnoga vijeća od 13. listopada 1792. pretvorena je dvorazredna gimnazija vinkovačka

*) Vidi spis broj 561 u arhivu grofa Normanna u Valpovu.

u četverorazrednu. Za nju je ravnatelj Engelbrecht izradio posebnu naučnu osnovu. Uz latinski jezik uče se još ovi predmeti: zemljopis, povijest, matematika, prirodopis, fizika, logika, risanje (tlovidno, ratno i operativno) ,arhitektura i ratne znanosti. Siromašniji učenici iz Vojne Krajine dobivahu školske knjige badava. Vinkovačka je gimnazija imala svrhu, da krajiške sinove odgaja za svećenički i časnički stalež.

Čini se, da je gimnazija u Vinkovcima dobro napredovala. Da lakše ispuni svoju zadaću, predložilo je vojno zapovjedništvo u Petrovaradinu, neka se na vinkovačkoj gimnaziji otvore još 5. i 6. razred, jer su tadašnje potpune gimnazije imale 6 razreda. Dozvolu za otvorenje ovih razreda izdalo je c. kr. dvorsko »ratno vijeće« u Beču 24. kolovoza 1796.

Otkako je gimnazija u Vinkovcima proširena na 6 razreda, povećao se i broj njenih učenika. Tako znademo, da je vinkovačka gimnazija g. 1803. brojila 52 učenika. Ravnatelj Engelbrecht počeo je g. 1809. pobolijevati, a pritisnula ga je i starost. Zato je 1. travnja 1810. ravnateljem vinkovačke gimnazije postao Sabljak, koji je dotle služio u Karlovcu. Sve do g. 1811. bila je gimnazija u Vinkovcima spojena s normalkom (pučkom školom). Kad je Engelbrecht 10. studenoga 1811. umro, odijeljena je normalka od gimnazije vinkovačke. Sabljaka je 29. rujna 1817. naslijedio Krmpotić, a g. 1818. postade ravnateljem gimnazije profesor Jodl, koji je došao iz Češke.

Car i kralj Franjo I. izdade 10. srpnja 1820. odredbu, da se gimnazija u Vinkovcima ima preustrojiti po uzoru austrijskih gimnazija, pa da i nadalje ima ostati pod zajedničkom upravom s normalkom. Odsada je vinkovačka gimnazija uz ravnatelja i 2 vjeroučitelja imala 6 profesora. Svaki je profesor u svome razredu podučavao sve predmete. Prvi se razred gimnazije zvao »parva classis«; u njemu su djaci učili početak latinskog jezika. Drugi se razred gimnazije zvao »principia«, treći »gramatica«, četvrti »syntaxis«, peti »poesis«, a šesti »rhetorica«. Prva četiri razreda smatraju se općenito kao gramatikalna ,a posljednja su dva razreda humanistička. Tko svrši cijelu 6 razrednu gimnaziju, on polazi u Zagreb na filozofiju, a tek iza toga može na sveučilištu učiti bogoslovlje, medicinu ili pravne nauke.

Kad je profesor Jodl g. 1826. iz Vinkovaca otišao u Brno, postade ravnateljem vinkovačke gimnazije i normalke Franjo Matskassy. Sve do g. 1820. podučavahu se na vinkovačkoj

gimnaziji i prirodne nauke, ali samo ono »najvažnije, što je najvrijednije znati«. Prirodne su nauke ispuštene iz naučne osnove, koja je vrijedila od g. 1821. do g. 1849.

Grčki jezik uveden je u vinkovačku gimnaziju g. 1849., ali su neki učenici bili oprošteni od učenja grčkoga jezika. Takvih je učenika g. 1849. bilo 12. Tada je u Vojnoj Krajini vladalo pomanjkanje profesora. Radi toga budu na vinkovačkoj gimnaziji na jesen g. 1849. ukinuta viša dva razreda (5. i 6.). No već 22. studenoga 1851. javlja c. kr. vojno zapovjedništvo, da se mala četverorazredna gimnazija u Vinkovcima odlukom kralja Franje Josipa od 5. studenoga 1851. proširuje u veliku gimnaziju po austrijskoj (Thunovoj) naučnoj osnovi s 8 razreda.

I zaista je u ožujku g. 1852. na vinkovačkoj gimnaziji bio otvoren peti razred ,a onda uzastopce šesti, sedmi i osmi razred. Ravnatelj Matskassy bude g. 1852. umirovljen, a novim ravnateljem postade Josip Brunner. Mjesto prijašnih razrednih profesora dolazili su u službu novi strukovni profesori, koji su (većinom na bečkom sveučilištu) položili profesorski ispit iz pojedinih struka, n. pr. za klasične jezike (latinski i grčki) ili za povijest i zemljopis ili za matematiku i fiziku.

Prvi »ispit zrelosti« na vinkovačkoj gimnaziji održan je mjeseca srpnja g. 1855. »Ispitu zrelosti« predsjedao je školski savjetnik dr. Antun Jarc. Odsada idu abiturijenti vinkovačke gimnazije izravno na sveučilište, ako žele nastaviti svoje nauke. Počevši od g. 1853. predavaju se na gimnaziju u Vinkovcima svi predmeti na njemačkom jeziku, dok je prije bio latinski nastavni jezik. Zato je nadzor nad vinkovačkom gimnazijom povjeren godine 1862. školskomu nadzorniku za Kranjsku, koji bijaše tada nadzornik svih srednjih škola na teritoriju Vojne Krajine.

Hrvatski je narod počevši od g. 1861. neprekidno tražio, neka se u krajiške srednje škole uvede hrvatski kao »nastavni« jezik, na kojemu će se obučavati svi predmeti. Ova je želja realizirana tekar na jesen g. 1868., kada se i vinkovačka gimnazija počela postepeno pretvarati u hrvatski zavod. Ova je pretvorba do kraja izvršena tekar u školskoj godini 1873.—4. Njemački jezik ostade dakako obligatnim predmetom, kakav bijaše i na gimnazijama u provincijalu, t. j. u građanskoj Hrvatskoj. Ali već 3. rujna 1878. izađe nova naredba c. kr. vojnoga zapovjedništva u Zagrebu, koje bijaše tada zemaljska vlada za teritorij Vojne Krajine. Po toj naredbi imaju se

odsada na krajiškim školama kemija, fizika, matematika, geometrija i logika, te francuski i njemački jezik predavati na njemačkom, a ne na hrvatskom jeziku. Tekar na jesen g. 1881., kad je teritorij Vojne Krajine konačno sjedinjen s građanskom Hrvatskom, počelo se postupice (razred po razred) izuzimati od spomenute naredbe. Njemačkom kao »nastavnom« jeziku odzvonilo je u bivšoj Krajini koncem srpnja g. 1886.

Vinkovačka je gimnazija 4. listopada g. 1879. svečanim načinom proslavila stogodišnjicu svoga opstanka. Tom je prigodom otvorena nova gimnazijska zgrada, u kojoj se vinkovački zavod nalazi još i sada. Ovu je zgradu osobno blagoslovio đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je tom prigodom rekao velik i uman govor. Biskupa je u ime generala Franje baruna Filipovića, kao upravitelja Vojne Krajine, pozdravio pukovnik Ivan Trnski, poznati pjesnik hrvatski. U ime vinkovačke gimnazije govorio je ravnatelj Franjo Marek, a u ime profesorskoga zbora Oton Kučera. (Prije Mareka bijaše ravnateljem vinkovačke gimnazije Franjo Vaniček, a poslije Mareka izredaše se: Koščal, Gavro Lucarić, Josip Bayer, Mirko Horvatin i dr. Dragutin Poljugan).

Vinkovačka gimnazija bijaše uvijek rasadište znanja, osobito za sinove bivše brodske regimente krajiške. Ova je gimnazija odgojila čitav niz odličnih ljudi, koji danas u hrvatskom narodu djeluju kao svećenici, profesori, činovnici, odvjetnici, liječnici, ljekarnici, mjernici, šumari, gospodari i časnici. Zato je godine 1929. dostojno proslavljena 150. godišnjica opstanka vinkovačke gimnazije.

ĐAKOVAČKI IZBORI ZA HRVATSKI SABOR

Prilog hrvatskoj ustavnoj povijesti.

Nekada su u hrvatskom saboru bili zastupani samo t. zv. staleži, t. j. plemstvo, svećenstvo i građanstvo. Svi su velikaši (t. j. knezovi, grofovi i baruni) imali pravo, da osobno dođu na hrvatski sabor, kamo ih je posebnom pozivnicom pozivao ban hrvatski. Koji velikaš nije mogao ili nije htio osobno doći na sabor, mogao je onamo poslati svoga punomoćnika. (To je obično bio njegov odvjetnik ili takav susjedni plemić, koji

je uživao velikaševo povjerenje). Plemstvo cijele županije biralo je na županijskoj skupštini 2 plemića, koji će dotičnu županiju zastupati na hrvatskom saboru.[1])

Svi su biskupi (rimokatolički, istočno-pravoslavni i grkokatolički) imali pravo, da osobno dođu na hrvatski sabor. Jednako su pravo imali provincijali isusovački i pavlinski, dok nijesu ukinuta oba ova reda (godine 1773. odnosno 1786.). Na sabor je pozivan i prepošt (veliki predstavnik) zagrebačkoga kaptola, i to kao »prior vranski«. Inače je svaki kaptol (zagrebački, đakovački, senjski, riječki, bribirski, križevački i čazmanski) birao po jednoga kanonika, koji će ga zastupati na saboru hrvatskom.[2]) Takve su zastupnike na hrvatski sabor odašiljali također hrvatski gradovi, i to isprvice samo Zagreb, Varaždin, Koprivnica i Križevci, a kasnije jošte Senj, Karlovac, Požega i (počevši od godine 1809.) grad Osijek.

Na takvim »staleškim« saborima nijesu bili zastupani hrvatski seljaci, izuzev Turopoljce, koji su kao »plemići jednoselci« birali i u sabor odašiljali svoga »komeša«. Posljednji »staleški« sabor hrvatski sastao se u Zagrebu 23. listopada 1847., kada je stvoren zaključak, da se mjesto latinskog jezika proglašuje hrvatski kao služben jezik u svim uredima, sudovima i školama.

Hrvatski ban Josip barun Jelačić sazvao je za 5. lipnja 1848. prvi hrvatski »narodni« a ne »staleški« sabor. Na tomu će saboru uz plemstvo, svećenstvo i građanstvo biti zastupani također žitelji svih trgovišta i sela u Hrvatskoj i Slavoniji.[3])

[1]) Plemići su redovito imali većinu u hrvatskom saboru. Njihovu naime staležu pripadahu također podban, protonotar i zemaljski blagajnik. Podbana je imenovao hrvatski ban, dok su protonotara i blagajnika birali članovi hrvatskoga sabora.

[2]) Kaptoli su redovito pošiljali na hrvatske sabore učene ljude. Zato su kanonici uživali velik ugled na hrvatskim saborima. Između kanonika biraju se članovi raznih odbora. Oni živo sudjeluju kod stvaranja instrukcije (upute) za hrvatske nuncije, koji će poći u Požun na zajednički ugarsko-hrvatski sabor. Ako se bira delegacija hrvatskoga sabora, koja će poći do kralja u Beč, uvijek je u njoj i koji kanonik. Jednako sudjeluju kanonici kod ispitivanja zemaljskih računa, te u raznim zemaljskim komisijama.

[3]) Po naredbi »banskoga vijeća« od 18. svibnja 1848. dobiše izborno pravo — uz plemiće i svećenike — također svi trgovci, obrtnici, činovnici, odvjetnici, mjernici, liječnici, ljekarnici, učitelji, profesori, suci, te svi posjednici (bilo kuće bilo zemlje). Gradovi, trgovišta i slobodni kotari (bakarski, vinodolski i turopoljski) birat će 77 zastupnika, a sela 102 (od toga 44 u hrvatskoj i slavonskoj Krajini, a 58 u 3 hrvatske i 3 slavonske

Zato je i trgovište Đakovo dobilo poziv, da izabere svoga zastupnika za hrvatski sabor. Izbor je obavljen 31. svibnja 1848., kada je izabran Matija V u k m a n i ć, duhovnik (spiritual) u sjemeništu đakovačkom. Dva dana prije toga birahu svoga zastupnika svi kućegospodari u đakovačkom kotaru; oni izabraše Trifuna K r a j š i ć a, seljaka i kneza općine Hrkanovci. Kanonici kaptola đakovačkog odlučiše još 18. svibnja 1848., da ih na hrvatskom saboru u Zagrebu zastupa Martin K o m e n d o, prepošt kaptola u Đakovu.

Zbog velikoga rata (god. 1848. i 1849.) i radi t. zv. »Bachovog apsolutizma« (god. 1850.—1860.) nije se hrvatski sabor sastajao punih 12 godina. Kad je 20. listopada 1860. kralj Franjo Josip svojim narodima vratio ustav, sazvao je tadašnji ban Josip barun Šokčević hrvatski sabor u Zagreb za 15. travnja 1861. Prije toga datuma treba obaviti izbore narodnih zastupnika.[4]) Tako su 16. ožujka 1861. žitelji trgovišta Đakova jednoglasno za svoga zastupnika na hrvatskom saboru izabrali đakovačkog odvjetnika Mirka H r v a t a, koji bijaše odlučan pristaša tadašnje Strossmayerove »narodne stranke«. Istoj je stranci pripadao i hrvatski pjesnik Luka B o t i ć, za koga je 20. ožujka 1861. glasovalo svih 70 izbornika đakovačkog kotara.[5]) Kako je taj kotar bio veoma prostran, odredila je t. zv. »banska konferencija«, da ima pravo birati 2 narodna zastupnika. Zato je uz Botića g. 1861. izabran i dr. Franjo Š a g o v a c, koji bijaše profesor biskupskoga sjemeništa u Đakovu. Šagovac se kasnije zahvalio na mandatu, jer da je kao profesor zapriječen dolaziti na saborske sjednice. Uslijed toga dođe 26. rujna 1861. u đakovačkom kotaru do naknadnog izbora, u kojemu je narod jednoglasno birao Jozu J a n k o v i ć a. Na hrvatskom je saboru godine 1861. djelovao također đakovački kanonik Jerolim A n d r i ć, koga je

županije). Kaptoli, konzistorije, manastiri i zagrebačka pravoslovna (juridička) akademija poslat će na hrvatski sabor 12 zastupnika. Uz ove »narodne zastupnike« imat će na saboru mjesta također »virilisti«, t. j. velikaši (knezovi, grofovi i baruni), te crkveni i državni dostojanstvenici. Viriliste će u sabor pozivati ban posebnim listovima. Pravo svoje mogu ipak virilisti vršiti samo onda, ako osobno dođu u sabor, jer punomoći više ne vrijede.

[4]) Kralj je 21. veljače 1861. odredio, da se izbor narodnih zastupnika ima obaviti po istom izbornom redu, kakav je vrijedio g. 1848.

[5]) Svako je selo biralo po 2 izbornika, koji su došli u Đakovo, te ondje birali narodne zastupnike. To je učinjeno zato, da ne moraju u sjedište izbornoga kotara doći tisuće seljaka.

22. ožujka 1861. izabrao svojim zastupnikom kaptol đakovački.

Kralj je 8. studenoga 1861. raspustio hrvatski sabor, koji ne htjede svoje delegate poslati u bečko »carevinsko vijeće«, kao centralni parlamenat[6]) za cijelu habsburšku monarhiju. (S istoga je razloga bio raspušten i ugarski sabor.) Pune 4 godine ostade Hrvatska bez svoga sabora.

U to vrijeme dođe do raskola u Strossmayerovoj »narodnoj stranci«. Iz nje naime istupiše Ivan Mažuranić, Ambroz Vranicani, Ivan Kukuljević, Avelin Ćepulić, Ivan Vončina, Ljudevit Vukotinović, Adolfo Veber i još neki hrvatski političari.[7]) Ovi stvoriše »samostalnu narodnu stranku«, koja je željela, da Hrvatska sklopi nagodbu s Austrijom mjesto s Ugarskom.[8]) Kako je tada još Austrija bila dio »Deutschbunda« (t. j. saveza njemačkih država), bojao se biskup Strossmayer, da bi u Hrvatskoj — ako se nagodbom poveže s Austrijom — moglo opet doći do germanizacije (ponijemčivanja), kako bijaše u vrijeme Bachovog apsolutizma.[9])

Kada se austrijskom kancelaru Schmerlingu činilo, da je »samostalna narodna stranka« javno mnijenje u Hrvatskoj predobila za sklapanje nagodbe s Austrijom, sklonuo je kralja Franju Josipa, da 27. svibnja 1865. sazove hrvatski sabor za dan 17. srpnja 1865. U tu je svrhu hrvatski ban Šokčević dao

[6]) Kralj je 12. ožujka 1861. pozvao hrvatski sabor, neka »iz svoje sredine izabere i na carevinsko vijeće (u Beč) pošalje 9 sposobnih i miroljubivih zastupnika«; podjedno neka sabor ustanovi način, kako će se u buduće birati i na carevinsko vijeće pošiljati delegati iz Hrvatske i Slavonije.

[7]) Među ovima bijahu: dr. Ljudevit Gaj, Metel barun Ožegović, dr. Stjepan Ilijašević, Tomislav Cuculić, Franjo Lovrić, dr. Luka Petrović, sudac Ivan Stahuljak, župnici Josip Beruta i Stjepan Muzler, grofovi Antun i Juraj Jelačić (braća pokojnoga bana), Bartol Zmajić i Petar Očić. S njima su držali: zagrebački nadbiskup dr. Juraj Haulik, senjski biskup dr. Vjenceslav Soić, križevački vladika Gavro Smičiklas i posvećeni biskup Ivan Kralj.

[8]) U tu »samostalnu narodnu stranku« stupiše također srpski političari: dr. Jovan Subotić, Makso Prica, Nikola Krestić i Svetozar Kušević zajedno s vladikama Gruićem i Nikolajevićem.

[9]) Uz đakovačkoga biskupa ostadoše hrvatski političari: dr. Franjo Rački, Matija Mrazović, Ivan Perkovac, Slavoljub Vrbančić, Mirko Hrvat, Bogoslav Šulek, Ante Jakić, dr. Lavoslav Šram, Josip Miškatović, dr. Marijan Derenčin, Franjo Žužel, barun Dragojlo Kušlan, Josip Torbar i dr. Josip Vranicani, te ogromna većina župnika i kapelana.

u lipnju i srpnju godine 1865. obaviti izbore narodnih zastupnika.

Da se Hrvatska lakše i sigurnije othrva austrijskom centralizmu, sklopila je Strossmayerova »narodna stranka« izborni kompromis s t. zv. »unionistima«, koji su tražili »uniju« (sjedinjenje) Hrvatske s Ugarskom, kako bijaše do godine 1848. Uslijed toga izbornoga sporazuma nije »samostalna narodna stranka« mogla polučiti većinu narodnih zastupnika; ipak je u hrvatskom saboru bila relativno najjača stranka, jer joj je pripadalo i svih 55 zastupnika iz Vojne Krajine, gdje se biralo po nalogu iz Beča.

U Đakovu je ugled biskupa Strossmayera bio tako velik, da tu nijesu »centralisti« (t. j. pristaše Mažuranićeve »samostalne narodne stranke«) mogli postaviti svoga kandidata. Na biralište su 1. srpnja 1865. u trgovištu Đakovu pridošla 123 izbornika, koji jednoglasno izabraše odvjetnika Mirka H r v a t a za svoga narodnoga zastupnika. Kako je Hrvat kandidirao i u Virovitici, gdje je također imao nadu u izborni uspjeh, birahu đakovački izbornici za taj slučaj njegova zamjenika. Takvim bude jednoglasno izabran svećenik Josip M i š k a t o v i ć, profesor u sjemeništu đakovačkom. I zaista je Mirko Hrvat bio za narodnoga zastupnika biran također u Virovitici. On je taj mandat i pridržao, uslijed čega postade Miškatović zastupnikom trgovišta Đakova.

S nešto izgleda u izborni uspjeh postavila je »samostalna narodna stranka« svoje kandidate za seoske općine kotara đakovačkoga, koje birahu 3. srpnja 1865. svoja 2 narodna zastupnika. Ipak je i tu pobijedila Strossmayerova »narodna stranka«. Na biralište naime dođoše 63 izbornika, od kojih je 40 glasovalo za Ivana L a u d e n b a c h a, posjednika i mjesnoga suca u trgovištu Đakovu, a 23 protiv njega, te 37 za tadašnjega đakovačkoga župnika dra. Franju Š a g o v c a, a 26 protiv njega. Zamjenikom Laudenbacha bude izabran dr. Franjo R a č k i, a zamjenikom dra. Šagovca postade svećenik Mihovil P a v l i n o v i ć, jedan od glavnih prvaka dalmatinskih Hrvata.

Đakovački je kaptol svoga zastupnika birao 21. srpnja 1865. Jednoglasno je izabran Strossmayerov prijatelj i pouzdanik dr. Franjo R a č k i, koji je tada bio savjetnik »kr. namjesničkoga vijeća« (t. j. hrvatske vlade u Zagrebu) i nadzornik svih škola u Hrvatskoj i Slavoniji.

U hrvatskom saboru god. 1865.—1867. nije bilo većine za nagodbu s Austrijom.[10]) Bez uspjeha se godine 1866. pregovaralo i s Ugarskom.[11]) Kako pak hrvatski zastupnici otkloniše sudjelovanje kod krunisanja kralja Franje Josipa 8. lipnja 1867., dok se ne sklopi državopravna nagodba s Ugarskom, raspustio je kralj 25. svibnja 1867. hrvatski sabor. Prije toga vratiše se »centralisti« u Strossmayerovu »narodnu stranku«.

Austrija je godine 1866. nastradala u ratu s Pruskom, koja ju je konačno izgurala iz »Deutschbunda«. Tada se kralj uvjerio, da sami Nijemci ne će moći više vladati u cijeloj habsburškoj monarkiji. Zato je kralj početkom godine 1867. pristao na »dualizam«, t. j. da se habsburška monarkija dijeli na istočnu i na zapadnu polovicu, pa da Madžari vladaju u istočnoj, a Nijemci u zapadnoj polovici.

Dosljedno tomu dade kralj 27. lipnja 1867. po želji Madžara vlast u Hrvatskoj i Slavoniji barunu Levinu Rauchu kao »namjesniku banske časti«. Rauch dobije zadaću, da kao vođa »unionista« provede takve izbore, da u hrvatski sabor dođe većina pristaša nagodbe s Ugarskom. On je to i polučio nasilnim sredstvima kod izbora, koje dade provesti pod konac godine 1867.

Da kod izbora sigurnije uspije, dade Rauch po kralju 20. listopada 1867. oktroirati novi izborni red. Po tomu je redu broj izabranih narodnih zastupnika u građanskoj (banskoj) Hrvatskoj i Slavoniji snižen od 123 na 66, dok je broj virilnih članova sabora hrvatskog ostao nepromijenjen.[12]) Odsada vanjske općine đakovačkoga kotara biraju samo jednoga mjesto dva narodna zastupnika. Trgovište će i nadalje u saboru imati posebnoga zastupnika svoga; ali kaptol đakovački ne će biti napose zastupan, već kanonici glasuju zajedno s ostalim žiteljima đakovačkim.

[10]) To se jasno vidjelo iz adrese, koju je hrvatski sabor primio 10. veljače 1866. Zato su krajiški (graničarski) zastupnici odmah iza glasovanja adrese ostavili hrvatsku sabornicu.

[11]) Hrvatski je sabor 11. ožujka 1866. izabrao 12 članova, koji su kao »hrvatski kraljevinski odbor« vodili pregovore s jednako brojnim »ugarskim kraljevinskim odborom«. Ipak nije tada došlo do nagodbe između Hrvatske i Ugarske, jer Madžari ne htjedoše priznati, da Hrvatskoj pripadaju Međimurje i grad Rijeka s kotarom svojim.

[12]) Sela u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji birat će samo 43 narodna zastupnika, gradovi 16, trgovišta 6, a Turopolje 1, ukupno dakle 66 narodnih zastupnika.

Rauch je učinio kod izbora pritisak na sve odvisne izbornike, naročito na činovnike. Kako se kod izbora poslužio i nasiljem, pobijediše unionisti u 49 kotara, a Strossmayerova »narodna stranka« samo u 17 kotara. [13]) U samom trgovištu Đakovu nije Rauch niti postavio svoga kandidata. Od 58 izbornika došlo je 24. studenoga 1867. na biralište 47 izbornika, koji glasovahu za odvjetnika Mirka H r v a t a. Kako je on kandidirao također u Virovitici, trebalo mu je birati i zamjenika za slučaj, ako bude Hrvat izabran u Virovitici, te ako pridrži virovitički mandat mjesto đakovačkoga. Zamjenikom Mirka Hrvata bio je sa 45 glasova izabran Ivan Laudenbach. Istoga se dana (24. studenoga 1867.) birao i narodni zastupnik za kotar đakovački. Na biralište je došlo 168 izbornika, od kojih su 154 glasovala za Strossmayerova kandidata Vatroslava B r o š a, odvjetničkoga perovođu u Đakovu, a samo 14 za kandidata Rauchove »ustavno-narodne« (unionističke) stranke. Hrvat je istoga dana (24. studenoga) bio izabran za nar. zastupnika također u trgovištu Virovitici.

Znalo se, da će taj hrvatski sabor sklopiti nagodbu s Ugarskom. Kako Strossmayerova »narodna stranka« ne može to spriječiti, položiše njeni zastupnici 15. siječnja 1868. svoje mandate, da ne snose suodgovornost za sklapanje nagodbe.[14]) Tako je oba svoja mandata (za Đakovo i Viroviticu) položio i Mirko Hrvat. Predsjednik hrvatskoga sabora Antun pl. Vakanović pozove nato u sabor Ivana L a u d e n b a c h a, kao zastupnika trgovišta Đakova. Laudenbach se kao pristaša biskupa Strossmayera ne htjede odazvati tomu pozivu. U saborskoj sjednici od 16. ožujka 1869. dade Vakanović pročitati pismo, kojim Laudenbach izjavljuje, da se odriče mandata

[13]) Od kandidata Strossmayerove »narodne stranke« izabrani su: dr. Franjo Rački u Senju, Vjenceslav Turković u Karlovcu, dr. Marijan Derenčin u Brodu na Kupi, Josip Torbar u Baniji (za Ozalj, Ribnik i Severin), dr. Vjenceslav Urpani u Hreljinu, Josip Tomac u Ravnojgori, Julije Bubanović u Križevcima, Viktor pl. Špišić u Koprivnici, Mirko Hrvat u Virovitici i u trgovištu Đakovu, Ivan Krstitelj Tombor u Erdeviku, Ljudevit pl. Vukotinović u Ludini, dr. Jovan Subotić u trgovištu Rumi, Vatroslav Broš u kotaru đakovačkom, dr. Mihajlo Polit u Irigu, dr. Božidar Plavšić u Iloku i Simo Filipović u kotaru rumskom.

[14]) Od 17 opozicijonih zastupnika ostadoše u hrvatskoj sabornici samo Ljudevit pl. Vukotinović i Simo Filipović. Unionisti su Vukotinovića izabrali za prvoga potpredsjednika u saboru. Time se Vukotinović u politici posve odijelio od Strossmayerove »narodne stranke«, te je postao unionist, što je i ostao do smrti svoje.

narodnoga zastupnika za trgovište Đakovo. Nato je saborski predsjednik pozvao hrvatsku vladu, da u Đakovu raspiše naknadni izbor narodnoga zastupnika. Već prije toga obavljen je naknadni izbor za seoske općine đakovačkoga kotara, jer je i Vatroslav Broš 15. siječnja 1868. položio mandat narodnoga zastupnika. Biskupovi ljudi provedoše u đakovačkom kotaru agitaciju, da se izbornici apstiniraju (ustegnu) od biranja novoga zastupnika. Ta je akcija tako uspjela, da su na biralište pridošla samo 2 izbornika, koji glasovahu za Rauchova kandidata Marka Cvijića. Ipak je Rauchova većina u saboru priznala Cvijića zastupnikom đakovačkoga kotara. Da se nešto slična ne dogodi u trgovištu Đakovu, dozvolio je biskup Strossmayer, da njegov vlastelinski odvjetnik Mirko Hrvat kandidira kod naknadnog izbora. Prilike se i onako promijeniše, jer je hrvatski sabor već primio nagodbu s Ugarskom, koja je nagodba 8. studenoga 1868. dobila i kraljevu sankciju. Tako je Mirko Hrvat bio u Đakovu ponovno biran, a sabor je 14. rujna 1869. jednoglasno ovjerovio taj novi mandat Mirka Hrvata.

Nikada u Hrvatskoj nije narod ustao protiv kojega zakona u tolikoj mjeri, kao što je ustao protiv nagodbe, koja je godine 1868. sklopljena između Hrvatske i Ugarske. Hrvatski su rodoljubi uopće nijekali pravovaljanost toga zakona, jer je stvoren bez sudjelovanja Vojne Krajine, koja je zapremala veći dio teritorija Hrvatske i Slavonije. (Na prijašnjim saborima, koji se sastadoše god. 1848., 1861. i 1865., sudjelovahu i narodni zastupnici iz Vojne Krajine).

Osobitu je agitaciju protiv nagodbe razvio hrvatski »triumvirat«, koji su činili Mato Mrazović, Ivan Vončina i Josip Miškatović, sva trojica pristaše biskupa Strossmayera. Njima je pošlo za rukom, da početkom godine 1871. sruše Levina baruna Raucha, koji je 8. prosinca 1868. imenovan pravim banom, ali se komprimitirao potajnim sudjelovanjem u »konzorciju za isušenje Lonjskoga polja«. Mjesto Raucha postade hrvatskim banom 26. siječnja 1871. Koloman pl. Bedeković. On je morao provesti izbore za hrvatski sabor, jer je već utrnuo trogodišnji mandat narodnih zastupnika, koji su bili izabrani koncem godine 1867.

Kod izbora ,koji se obaviše u svibnju godine 1871., dobila je Strossmayerova »narodna stranka« 51, a unionisti jedva 14

mandata.[15]) (Napose je u Krapinskim Toplicama izabran dr. Ante Starčević, vođa »stranke prava«). Trgovište Đakovo biralo je 30. svibnja 1871. Na birališle je došao 51 izbornik, te je Mirko Hrvat biran jednoglasno. Istoga se dana birao i narodni zastupnik za seoske općine kotara đakovačkoga. Tu su na birališle došla 234 izbornika, od kojih su 223 glasovala za dra. Ignjata Brlića, kandidata Strossmayerove »narodne stranke«.

Madžare je neugodno iznenadio rezultat ovih izbora. Oni sklonuše kralja, da odgodi sastanak hrvatskoga sabora, dok se ne nađe izlaz iz nove političke situacije. Kralj je kasnije odgodio hrvatski sabor još tri puta. Kada se 15. siječnja 1872. ipak sabor sastao i konstituirao, izabravši Ivana Mažuranića za predsjednika, ustade ban Bedeković i pročita kraljevo pismo, kojim se hrvatski sabor raspušta, jer da većina narodnih zastupnika ne pruža nade za povoljan rad.

Naskoro iza toga odstupio je 12. veljače 1872. ban Bedeković, a namjesnikom banske časti postade Antun pl. Vakanović, mjesto koga je faktično vladao bivši hrvatski ban Levin barun Rauch. Vakanović dobije ovlaštenje, da provede

[15]) Strossmayerovoj »narodnoj stranci« pripadahu ovi izabrani narodni zastupnici: Nikola Krestić u Zagrebu gornjem gradu, Ante Jakić u Zagrebu donjem gradu, Mato Mrazović u Zagrebu 3. kotaru (Kaptol, Nova Ves i Vlaška ulica), Dragutin Pust u Varaždinu 1. kotaru, Ivan Nepomuk Jagić u Varaždinu 2. kotaru, Viktor pl. Špišić u Koprivnici, Đuro Balaško u Dugomselu, Pajo Kolarić u prvom i Lazo Popović u drugom vanjskom kotaru osječkom, Josip Šušković u vanjskom kotaru zagrebačkom, Nestor Kiepach u trgovištu Krapini, Franjo Reizer u kotaru samoborskom, Milan Vizner u trgovištu Samobor, Ante Jakić u Senju, Živko Odžić u Tovarniku, Pavao Grčić u Iloku, Josip Torbar u Jastrebarskom, Ivan Vončina u Ludini, Eduard pl. Halper u Sv. Križu-Začretju, Mirko Hrvat u trgovištu Đakovu, dr. Ignjat Brlić u djakovačkom kotaru, Josip Turelli u Gaju (za Pakrac i Kutinu), Vjekoslav Furlić u Valpovu, Josip Beruta u Malom Bukovcu, Vjenceslav Turković u Crikvenici, Ivan Magenheim u Suhompolju, Janko Tombor u Erdeviku, dr. Franjo Rački u Brodu na Kupi, Bartol Zmajić u Bakru, Jovan Rogulić u Inđiji, Martin pl. Ožegović u Velikom Ravnu, Ivan Pinter u Velikoj Gorici. Dragutin Antolek-Orešek u Varaždinskim Toplicama, dr. Milan Makanec u Karlovcu, Mato Mrazović u Delnicama, dr. Franjo Kviring u virovitičkom kotaru, Vaso Kotur u trgovištu Sisku, Antun Čop u kotaru sisačkom, Julije Bubanović u Novom Marofu, Tito Ožegović u Mariji Bistrici, Josip Milčić u Klanjcu, dr. Marijan Derenčin na Trsatu, Josip Muzler u Daruvaru, Dragutin Ferkić u Križevcima, Ivan Kralj u Donjoj Stubici, Mato pl. Sladović u Severinu, Mavro Broz u Bednji, dr. Aleksa Rogulić u Irigu, Karlo pl. Mihalović u Našicama, Dragutin pl. Domjanić u Sv. Ivanu-Zelini i Jovan Rogulić u kotaru rumskom.

nove izbore, u kojima će unionisti nasiljem polučiti većinu zastupnika.

Kako je Hrvatskoj kralj 8. lipnja 1871. pripojio teritorij t. zv. Varaždinske Krajine,[16]) koju su činile 2 krajiške pukovnije (križevačka i đurđevačka), trebalo je godine 1872. birati 75 narodnih zastupnika. Premda se vlada kod izbora poslužila pritiskom i nasiljem, ipak je izabrano samo 28 unionista, a 47 članova[17]) Strossmayerove »narodne stranke«. U trgovištu Đakovu izabran je 29. svibnja 1872. jednoglasno odvjetnik Mirko H r v a t, a u seoskim općinama đakovačkoga kotara izabran je opet dr. Ignjat B r l i ć, učeni i značajni hrvatski rodoljub iz Broda.

Svatko je očekivao, da će iza poraza kod izbora odstupiti banski namjesnik Vakanović. Mjesto toga dosjetio se bivši ban Levin Rauch, kako će u hrvatskom saboru nadjačati opoziciju. On je naime uputio Vakanovića, da na hrvatski sabor pozove 47 virilista, koji bijahu (uz malu iznimku) sami unionisti. Time je prisilio hrvatske opozicijonalce, da prihvate ponudu za pregovore s unionistima. Posredovahu: zagrebački nadbiskup-kardinal Josip Mihalović i valpovački vlastelin Gustav barun Prandau, koji (premda i sami unionisti) ne odobravahu Rau-

[16]) Teritorij bivše »Varaždinske Krajine« pretvoren je u »bjelovarsku županiju«. Tamo su 5. rujna 1871. obavljeni izbori narodnih zastupnika za hrvatski sabor. U svih 9 izbornih kotara pobijediše kandidati Strossmayerove »narodne stranke«, poimence: Ivan Mažuranić u Bjelovaru, dr. Mijo Posilović u Ivanić-gradu, dr. Rohak u Čazmi, Josip Lehpamer u Đurđevcu, Franjo Sviličić u Sv. Ivanu-Žabnu, Josip Miškatović u Podravskom Novigradu, Jovan Steković u Trojstvu, Josip Hiter u Ivanskoj i Josip pl. Špun-Strižić u Hercegovcu.

[17]) U istim kotarima kao g. 1871. bijahu g. 1872. izabrani ovi narodnjaci«: dr. Milan Makanec, Josip Šušković, Dragutin Ferkić, Viktor pl. Špišić, Nikola Krestić, Ante Jakić, Mato Mrazović, Dragutin Pust, Ivan Nepomuk Jagić, Bartol Zmajić, Nestor Kiepach, Ivan Mažuranić, Mirko Hrvat, dr. Ignjat Brlić, Antun Čop, Vaso Kotur, Đuro Balaško, Dragutin Antolek-Orešek, Mavro Broz, Josip Milčić, Ivan Vončina, Vjenceslav Turković, dr. Marijan Derenčin, Jovan Steković, dr. Mijo Posilović, Franjo Sviličić, Josip Lehpamer, Josip Muzler, Josip Turelli, Lazo Popović, Karlo pl. Mihalović, Ivan Magenheim, dr. Franjo Kviring, Živko Odžić, Pavao Grčić, Janko Tombor, dr. Aleksa Rogulić u Irigu i Jovan Rogulić u rumskom kotaru. Uz ovih 38 narodnjaka izabrano je još 9 kandidata Strossmayerove »narodne stranke«, poimence: Đuro Crnadak u Senju, dr. Josip Malec u Donjoj Stubici, Emanuel pl. Vranicani u Ozlju, dr. Ivan Dežman u Delnicama, dr. Franjo Rački u Vrbovskom, Josip Miškatović u Peterancu, Ćiro Turalo u Hercegovcu, Josip Špun-Strižić u Garešnici i Slavoljub Vrbančić u Virju.

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Mitrovica: »Hrvatski Dom« i rimokatolička župna crkva

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Đakovo: Stolna crkva i ostatak utvrda

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Slavonski Brod: Franjevačka crkva i samostan

Foto: Prof. Gj. Szabo

Slavonski Brod: Dvorište franjevačkog samostana

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Vukovar: Franjevački samostan i župna crkva

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Vukovar: Kuće iz 18. vijeka s otvorenim arkadama

Kapelica mira u Srijemskim Karlovcima

Valpovo i Osijek u tursko doba

chova nasilja. Tako dođe do kompromisa pod uvjetom, da se »revidira« (promijeni) ugarsko-hrvatska nagodba od godine 1868. Unionisti nato stupiše u »narodnu stranku«, koju je godine 1873. ostavio biskup Strossmayer, jer ga nije zadovoljila »revizija nagodbe«, protiv koje je u hrvatskom saboru glasovalo 10 narodnih zastupnika »narodne stranke« (među tima i dr. Franjo Rački).

Banom hrvatskim postade 21. rujna 1873. rodoljubni Ivan Mažuranić. On je nastojao, da u okviru autonomije, koju je Hrvatska dobila po nagodbi, unaprijedi hrvatsku prosvjetu, a modernizira upravu i sudstvo. Mažuranić je u tome pogledu polučio zaista lijepih uspjeha. (Među ostalima otvoreno je u Zagrebu 19. listopada 1874. hrvatsko sveučilište). Mažuranić je kao ban proveo dva izbora narodnih zastupnika, i to posve slobodno, bez ikakova pritiska na izbornike. Prvi se izbor u trgovištu Đakovu obavio 31. srpnja 1875., kada je bez protukandidata izabran Mirko Hrvat, kao član Mažuranićeve »narodne stranke«. Seoske općine đakovačkoga kotara birale su 4. kolovoza 1875. jednoglasno Ivana Tombora za svoga narodnoga zastupnika.

Malobrojnu je opoziciju protiv hrvatske vlade u saboru vodio plemeniti i nesebični rodoljub dr. Milan Makanec.[18]) Ta je opozicija bila uperena protiv Jovana Živkovića, koga je kralj kao pouzdanika madžarske vlade imenovao podbanom (t. j. odjelnim predstojnikom za unutarnje poslove). Kada se dr. Makanec radi bolesti odrekao političkoga rada, preuzeo je vodstvo opozicije u hrvatskom saboru Fran Folnegović, koji je uspješno širio i Starčevićevu »stranku prava«.

Mnogi rodoljubi u Đakovu nijesu bili više zadovoljni s političkim radom svoga zastupnika Mirka Hrvata.[19]) Premda je Hrvat bit gotovo 30 godina odvjetnik biskupa Strossmayera, a neko vrijeme i ravnatelj njegova vlastelinstva, ipak

[18]) Makanec je g. 1875. bio za narodnoga zastupnika izabran u Kraljevici, te u trgovištu Samoboru i u vanjskim općinama sisačkoga kotara. Kao opozicijonalci su g. 1875. izabrani jošte: Fran Folnegović u Sesvetama, Josip Lehpamer u Đurđevcu, Živko Odžić u Tovarniku, pa 3 Srbina, poimence: Svetozar Kušević u trgovištu Vukovaru, Mojsija Baltić u Pakracu i Stevo Popović-Vacki u rumskom kotaru.

[19]) Kako je Mirko Hrvat bio g. 1875. izabran u Đakovu i u trgovištu Virovitici, izjavio je, da pridržaje mandat virovitički. Tako je 20. rujna 1875. došlo do naknadnog izbora u Đakovu, gdje je po želji biskupa Strossmayera jednoglasno za narodnoga zastupnika izabran Matija Mesić, profesor hrvatske povijesti na sveučilištu zagrebačkom.

je godine 1878. došao na glas kao neprijatelj katoličke crkve i svećenstva. Zato su protiv Mirka Hrvata oštro istupili neki đakovački svećenici, naročito pako kanonici Andrić i Šagovac. Oni su odlučili, da kod izbora postave Hrvatu kao protukandidata sveučilišnoga profesora dra. Kostu Vojnovića, koji je tada bio rektor hrvatskoga sveučilišta, a isticao se kao prijatelj katoličkoga svećenstva. Biskup Strossmayer nije se zauzeo za nekadašnjega svoga političkoga pouzdanika Mirka Hrvata, koji je kandidirao na istom programu »narodne stranke«, kao i dr. Vojnović. Izbor se obavio 24. kolovoza 1878. Silnom agitacijom dovedeno je na biralište 150 izbornika, od kojih je 79 glasovalo za dra. Vojnovića, a 71 za Mirka Hrvata.[20]) Seoske općine đakovačkoga kotara birahu narodnoga zastupnika 3. rujna 1878. Izabran je vlastelinski činovnik Ivan Dunđerović, koji je stupio u »stranku prava«. Ta je stranka kod izbora godine 1878. osvojila još 5 izbornih kotara, jer je dr. Ante Starčević bio izabran u Kraljevici, barun Đuro Rukavina u Đurmancu (kod Krapine), Fran Folnegović u Senju, Andrija Valušnik u Delnicama i župnik Pavao Brantner u Garešnici.

Mažuranić se nadao, da će kao ban hrvatski polučiti sjedinjenje preostalih dijelova Vojne Krajine s Hrvatskom i Slavonijom. Tomu se usprotiviše Madžari, koji bijahu uvijek neprijateljski raspoloženi prema banu Mažuraniću, jer su znali, da je on svojedobno kao »hrvatski kancelar« u Beču (god.

[20]) Kad je Mirko Hrvat pao kod izbora u Đakovu, postavio je svoju kandidaturu u Peterancu kod Koprivnice, gdje je izbor narodnoga zastupnika bio određen za dan 5. rujna 1878. Da mu izbor osigura, pošao je u Peteranec podban Jovan Živković, koji je zajedno s podžupanom Gavrom Kišom agitirao za Mirka Hrvata. Ali narod je izjavio, da nikako ne će glasovati za odvjetnika. Tako je Mirko Hrvat u posljednji čas morao odustati, pa je za narodnoga zastupnika bez protukandidata izabran seoski načelnik Antun Jančarić. — Kada se dakle sastao hrvatski sabor, nije u njemu bilo Mirka Hrvata. Nato je Koloman pl. Beděković, koji bijaše izabran u Virovitici i u Varaždinskim Toplicama, izjavio, da pridržaje mandat virovitički. Tako je 14. prosinca 1878. došlo do ponovnog izbora u Varaždinskim Toplicama. Narodna je stranka kandidirala Mirka Hrvata, ali bez uspjeha, jer je narod izabrao zagrebačkoga kanonika dra. Stjepana pl. Vučetića. — Početkom g. 1879. dođe do naknadnog izbora u Svibovcu kod Varaždinskih Toplica, gdje bijaše biralište za Ludbreg i Novimarof. Umro je naime 5. prosinca 1878. profesor Matija Mesić, koji je 27. kolovoza 1878. bio jednoglasno izabran u tome izbornom kotaru. Opet je »narodna stranka« kandidirala Mirka Hrvata, koji je sada napokon bio izabran za narodnoga zastupnika.

1861.—1865.) preporučivao, da se Hrvatska nagodi s Austrijom mjesto s Ugarskom. Početkom godine 1880. postavio je Mažuranić alternativu: ili sjedinjenje Krajine ili njegov odstup. To su jedva dočekali Madžari, koji izradiše, da je kralj primio Mažuranićevu ostavku, te je 21. veljače 1880. za hrvatskoga bana imenovao Ladislava grofa Pejačevića. Mjesto Pejačevića faktično je vladao lukavi podban Jovan Živković, koji je dobio i naslov »barun«.

U »narodnoj stranci« bijaše mnogo narodnih zastupnika, koji osuđivahu silovti rad podbana Živkovića, naročito njegov progon opozicijonih novina.[21]) Jednako je te zastupnike boljelo, što zajednička (ugarsko-hrvatska) vlada u Budimpešti često krši nagodbu, osobito uvlačenjem madžarskog jezika kod željeznice, pošte i kod financijalnih ureda. Radi takvih pokušaja madžarizacije više puta su hrvatski delegati u zajedničkom (ugarsko-hrvatskom) saboru stavljali interpelacije na pojedine ministre. Samo iz obzira prema hrvatskomu banu Mažuraniću, koji je svojim rodoljubnim radom uživao štovanje svih članova »narodne stranke«, ostadoše spomenuti zastupnici i nadalje u toj stranci.[22]) Takav je obzir prestao, kad je Mažuranića na banskoj stolici zamijenio Pejačević, koji se posvema predao nepopularnom podbanu Živkoviću.

I zaista je naskoro došlo do raskola u »narodnoj stranci«. Povoda mu dade Antun David, zemaljski financijalni ravnatelj u Zagrebu, inače rođen Madžar, koji je ipak znao hrvatski jezik. Po Davidu je naime Julije grof Szapary, tadašnji ministar financija, pokušao madžarizirati financijalne urede u Hrvatskoj i Slavoniji. Da pak hrvatski financijalni činovnici uzmognu naučiti madžarski jezik, otvorio je David 1. lipnja

[21]) Isprvice je podban Jovan Živković dao nesmiljeno plijeniti časopis »Primorac«, koji je izlazio u Kraljevici, a zastupao je načela i težnje dra Milana Makanca, kasnije i program »stranke prava«. U Zagrebu je odvjetnik dr. Josip Frank g. 1876. pokrenuo dnevnik »Agramer Presse«, koji se kasnije pretvorio u »Kroatische Post«, a iznosio je nasilja podbana Živkovića. U opoziciji protiv Živkovića stajao je i osječki časopis »Die Drau«, radi čega je državni odvjetnik od 60 brojeva tih novina u 7 mjeseci zaplijenio 50.

[22]) Ipak su tečajem g. 1879. neki narodni zastupnici istupili iz saborskoga kluba »narodne stranke«. Tako su taj klub 31. srpnja ostavili: Ivan Vrančić, Vinko Seitz i dr. Marko Lončarić; 6. rujna Dragutin pl. Mihalović; 10. rujna dr. Kosta Vojnović, a 18. prosinca 1879. istupiše iz kluba: Ivan Maršo, Vojko Špišić, Radoslav pl. Rubido i Adolf grof Pejačević.

1880. poseban tečaj za madžarski jezik; podjedno je činovnike okružnicom (cirkularom) obavijestio, da će njihovo daljnje unapređenje u službi ovisiti o znanju madžarskog jezika.

Radi ove »Davidove škole« nastade 26. lipnja 1880. silna galama u hrvatskoj sabornici, gdje je Mato Mrazović pozvao bana Pejačevića, neka svojom vlašću zatvori tečaj za madžarski jezik, jer je Hrvatska po nagodbi posve autonomna u pogledu školstva.[23]) Kako se Pejačević u tome pitanju pokazao slabićem, istupiše iz »narodne stranke« zastupnici: Mato Mrazović, dr. Antun Jordan, Đuro Kamenar, Josip Beruta, dr. Kosta Vojnović, Josip Zorić, dr. Lovro Vidrić, Josip Lehpamer, Franjo pl. Türk, Vojko pl. Špišić, Josip Šavor, Franjo Reiser, Ivan pl. Kukuljević i Božo Topalović. Njima se pridruže sveučilišni profesori dr. Fran Vrbanić i dr. Luka Marjanović, koji su godine 1878. bili izabrani u Virju i u Krapini kao opozicijonalci izvan stranaka.

Spomenitih 16 narodnih zastupnika stvoriše 3. rujna 1880. posebnu »n e o d v i s n u narodnu stranku«, koja je od prvoga časa uživala i simpatije biskupa Strossmayera. Kako je organom te stranke postao dnevnik »Obzor«, dobiše njene pristaše nadimak »obzoraši«. Znalo se, da s načelima ove stranke simpatišu još nekoji narodni zastupnici,[24]) koji iz oportuniteta ostadoše u vladinoj »narodnoj stranci«. Žalibože nijesu među te zastupnike spadali Ivan Vončina i Josip Miškatović, koji se posve odijeliše od svoga druga Mrazovića. »Neovisnoj narodnoj stranci« nije se priključio niti Mirko Hrvat, koji je po-

[23]) U tomu je pogledu Mato Mrazović podnio 24. lipnja u hrvatskom saboru prijedlog, koji su uz njega potpisali: dr. Stanko Andrijević, Đuro Crnadak, Ivan Dunđerović, Fran Folnegović, dr. Milan Đorđević, dr. Antun Jordan, Đuro Kamenar, Ivan Kukuljević, dr. Luka Marjanović, Đuro barun Rukavina, Vinko Seitz, Viktor pl. Špišić, Vojko Špišić, Đuro Štengl, dr. Ante Starčević, Franjo Türk, Božo Topalović, Andrija Valušnik, Ivo Vrančić, dr. Konstantin Vojnović, dr. Fran Vrbanić i Josip Zorić. O tomu se prijedlogu raspravljalo i glasovalo u hrvatskom saboru 26. lipnja. Premda su taj prijedlog svojim govorima poduprli Mrazović, Josip Beruta, dr. Ante Starčević, dr. Vojnović, Kamenar, Kotur i dr. Đorđević, ipak je od 67 prisutnih zastupnika za taj prijedlog glasovalo samo 20, a za blaži protuprijedlog Mirka Hrvata 47, dok su odsutna bila 32 narodna zastupnika.

[24]) Među ova spadahu narodni zastupnici: Viktor pl. Špišić iz Koprivnice, Vaso Kotur iz Siska i Đuro Crnadak, zastupnik kotara Sv. Ivan-Žabno, Ivan Vrančić iz Vinice, bivši ban Ivan Mažuranić, dapače i dr. Marijan Derenčin, odjelni predstojnik za pravosuđe.

četkom godine 1879. izabran za narodnoga zastupnika u Svibovcu kod Varaždinskih Toplica, gdje je došlo do naknadnog izbora, jer je 5. prosinca 1878. umro tamošnji zastupnik Matija Mesić.

Podban Živković bijaše bijesan radi toga raskola u »narodnoj stranci«. On je zato odlučno ustao protiv »obzoraša« kod narednih izbora za hrvatski sabor, koji se obaviše u rujnu godine 1881. Da lakše uspije u izbornoj borbi, trebalo je prije izbora pokazati neki politički uspjeh. Zato je Živković sklonuo Madžare, da odustanu od dotadašnjeg opiranja protiv sjedinjenja hrvatsko-slavonske Krajine, jer se to i onako nije više moglo dalje otezati, kad je već provedeno sjedinjenje ugarske Krajine (3 pukovnije u Banatu i šajkaški bataljun u Bačkoj). I zaista je kralj Franjo Josip 15. srpnja 1881. potpisao odluku, kojom se Hrvatskoj i Slavoniji utjelovljuje teritorij preostalih 9 krajiških pukovnija (ličke, otočke, ogulinske, slunjske, gradiške, brodske, petrovaradinske, te prve banske u Glini i druge banske pukovnije u Petrinji). U toj hrvatsko-slavonskoj Krajini počeo je 1. kolovoza 1881. vladati hrvatski ban Ladislav grof Pejačević, dok je dotle vladao general Franjo barun Filipović kao zapovjednik cijele vojske u Hrvatskoj i Slavoniji. (Kod t. zv. generalkomande u Zagrebu postojala je posebna zemaljska vlada za krajiški teritorij).

Hrvatski se narod iskreno radovao, što je sjedinjenjem Krajine s građanskim dijelom Hrvatske i Slavonije oživotvorena stoljetna želja njegova. Nema sumnje o tomu, da je taj uspjeh pomogao vladinoj »narodnoj stranci« do pobjede kod izbora godine 1881. Njezini su kandidati pobijedili u 49 izbornih kotara. Opozicija je dobila 26 narodnih zastupnika. Od ovih je 14 pripadalo »neodvisnoj narodnoj stranci«, 9 »stranci prava«, 2 »srpskoj samostalnoj stranci«, a 1 bijaše izvan stranaka.[25])

U Đakovu je »neodvisna narodna stranka« kandidirala dra. Kostu V o j n o v i ć a, a vladin kandidat bijaše Franjo Jakše-

[25]) Od kandidata »neodvisne narodne stranke« izabrani su: Đuro Crnadak, u Sv. Ivanu-Žabnu, Đuro Kamenar u Jastrebarskom, Đuro Matosović u Selima kod Siska, dr. Josip Majcen u Krapini, dr. Franjo pl. Marković u Križevcima, Mato Mrazović u Ozlju, Tito pl. Ožegović u Sv. Ivanu Zelini, Ivan Nepomuk Petrović u Varaždinu, Reizer Franjo u Sv. Nedjelji kod Samobora, Vojko Špišić u trgovištu Samoboru, Franjo Türk u Karlovcu, dr. Kosta Vojnović u Đakovu, dr. Franjo Vrbanić u Virju i Josip Zorić u Sesvetama kod Zagreba. Od kandidata »stranke prava« izabrani su za narodne zastupnike: Pavao Brantner u Garešnici,

vac. Biskupu Strossmayeru bijaše mnogo stalo do toga, da kod izbora prođe dr. Vojnović. Zato su njegovi prijatelji doveli na biralište gotovo sve nezavisne građane đakovačke. Glasovalo je 211 izbornika, od toga 120 za dra. Vojnovića, a 91 za Franju Jakševca. U znak veselja nad izbornom pobjedom dade biskup pucati iz mužara.

Ipak se upravo kod ovih izbora prvi put opazilo, da vlada može jak utjecaj vršiti na izbornike u selima upravnoga kotara đakovačkoga. Ova sela bijahu tada podijeljena na 2 izborna kotara, od kojih je prvom bilo sjedište u Đakovu, a drugom u Vuki. Na prvi izborni kotar spadahu sva sela, izuzevši Vuku, Beketince, Punitovce, Širokopolje, Tomašance, Gorjan, Ivanovce, Viškovce, Koritnu i Mrzović. Potonjih 10 sela imalo je biralište u Vuki, gdje su glasovala također sela: Bizovac, Martinci, Josipovac, Satnica i Petrijevci od upravnoga kotara valpovačkoga, a povrh toga još i sela: Harastin, Laslovo, Koprivna, Dopsin, Ladislavci, Jovanovac, Kravice te njemačka i madžarska Retfala od upravnoga kotara osječkoga.

Kad već nije mogao pobijediti u trgovištu Đakovu, upregnuo je podban Živković sve sile svoje, da njegovi kandidati prođu barem u selima upravnoga kotara đakovačkoga. Vladina je »narodna stranka« u prvom izbornom kotaru kandidirala Stjepana B a r l o v i ć a, a u drugom kotaru odvjetnika Mirka H r v a t a. Protiv ove dvojice složili su se u đakovačkom kotaru pravaši i obzoraši, te je u Đakovu kandidirao pravaš Ivan Dunđerović, a u Vuki obzoraš Božo Topalović, župnik iz Gorjana. Premda su ta dvojica bila godine 1878. birana u tima kotarima, ipak obojica propadoše kod ovih izbora. U Vuki je naime dobio Mirko Hrvat 133, a Topalović 111 glasova, dok je u Đakovu izabran Stjepan Barlović sa 250 glasova protiv Dunđerovića, za koga je glasovalo 120 izbornika.

Imajući većinu u hrvatskom saboru, nesmetano su ban Pejačević i podban Živković vladali do godine 1883. Tada im je novu nepriliku zadao financijalni ravnatelj Antun David. On je naime po želji ministra Szaparyja u Zagrebu i u Osijeku

Fran Folnegović u Senju, Dragutin pl. Pisačić u Sv. Križu-Začretju, Đuro barun Rukavina u Zlataru, dr. Ante Starčević u Bakru, dr. David Starčević u Čabru, Mijo Tkalčić u Virovitici i Andrija Valušnik u Delnicama. »Srpskoj samostalnoj stranci« pripadahu Sava Stojšić i dr. Stevan Dimitrijević, od kojih je prvi bio za narodnoga zastupnika izabran u Irigu, a drugi u Dobrincima kod Rume. Kao opozicijonalac izvan svih stranaka bijaše izabran odvjetnik Franjo Arnold u Bjelovaru.

skinuo ploče s hrvatskim napisima na financijalnim uredima, te je postavio nove ploče, koje su imali hrvatski i madžarski napis. Radi ovih dvojezičnih ploča uzbunila se cijela Hrvatska. Zagrepčani su 15. kolovoza 1883. pobacali i razlupali nezakonite ploče, a u Zagorju i u Banovini dođe do otvorene bune.

Uznemirila se i »narodna stranka«, jer je Szapary očito povrijedio nagodbeni zakon, po kojemu je u Hrvatskoj i Slavoniji isključivo samo hrvatski služben jezik. To su morali priznati i madžarski ministri u sjednici, koja je održana pod predsjedanjem samoga kralja. Ipak su tražili, da se na financijalnim uredima u Zagrebu najprije uspostave ploče sa dvojezičnim napisima, da se time tobože državnoj vlasti vrati povrijeđeni ugled; tek iza toga postavit će se druge ploče, koje odgovaraju nagodbenom zakonu. Protiv toga ustade većina zastupnika »narodne stranke«. Zato je i ban Pejačević morao izjaviti, da on ne može provesti zahtjev madžarskih ministara. Ban je dao ostavku, a s njim odstupi i podban Živković. Kralj pak obustavi u Hrvatskoj i Slavoniji ustav,[26]) te 4. rujna 1883. imenuje generala Hermana baruna R a m b e r g a svojim komesarom.

Ramberg je oružanom silom 7. rujna 1883. stavio na financijalne urede u Zagrebu dvojezične napise. Ovi budu 16. listopada 1883. zamijenjeni t. zv. »nijemim grbovima«, jer na pločama nije oko zajedničkoga grba bilo nikakovih napisa. Nato je kralj 1. prosinca 1883. za hrvatskoga bana imenovao Dragutina grofa K h u e n - H e d e r v a r y j a, koji bijaše rođak ministra-predsjednika Kolomana Tisze. Novi se ban predstavio iza nekoliko dana hrvatskomu saboru, u koji su tada prvi put stupili i krajiški zastupnici.[27]) Vlada je naime tekar 19.

[26]) Time je kralj Franjo Josip prekršio svoju prisegu. On je naime prigodom svoga krunisanja u Budimu 8. lipnja 1867. prisegao, da će »ustavno« vladati u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji.

[27]) Među krajiškim zastupnicima bijaše samo 9 hrvatskih opozicijonalaca. Izabrano je naime 6 pravaša, poimence: dr. Fran Pilepić u Karlobagu, Ladislav Krajač u Brlogu, Milan Pavlović u Brinju, dr. Grga Tuškan u Švarči kod Karlovca, Makso Lončarević u Oriovcu i Stjepan Kutuzović u Vrpolju, te samo 3 obzoraša, poimence: dr. Đuro Pilar u Slavonskom Brodu, Mato Ivić u Vinkovcima i Stjepan Pejaković u Petrinji. — Prigodom naknadnih izbora g. 1884. dobila je hrvatska opozicija još 2 zastupnika. Izabran je naime 31. siječnja u Velikom Ravnu obzoraš Dragutin Fröhlich, a 23. svibnja u Pregradi pravaš Ferdo Sladović. Kad je dakle ban Khuen-Hedervary prvi put unišao u hrvatsku sabornicu, našao je u njoj 37 opozicijonalaca, od toga 18 obzoraša, 16 pravaša, 2 srpska samostalca i 1 Hrvata izvan stranaka.

i 20. travnja 1883. dala obaviti izbore na teritoriju bivše Krajine, koji je još 1. kolovoza 1881. pripojen Hrvatskoj i Slavoniji. (Krajinu je podban Živković podijelio u 35 izbornih kotara. Uslijed toga je od godine 1883. u hrvatskoj sabornici uz viriliste sjedilo 110 narodnih zastupnika).

Premda je grof Khuen-Hedervary bio rodom iz Nuštra u Slavoniji, te premda je kao nekadašnji đak pravničke akademije u Zagrebu dobro znao hrvatski jezik, ipak je hrvatski narod u njemu gledao Madžara, a ne Hrvata. Khuen je osjećao, da ga Hrvati primiše s velikim nepovjerenjem. Najbolje je to uvidio prigodom prvih izbora, što ih je proveo u rujnu godine 1884. Tada je od 110 izabranih narodnih zastupnika u hrvatski sabor ušlo 78 rimokatolika, među kojima bijaše 37 članova »narodne stranke«, 25 pravaša,[28]) 13 obzoraša[29] i 3 opozicijona zastupnika izvan stranaka, poimence: dr. Josip Frank (izabran u Popovači), Nikola Šipuš (u Sisku) i Aurel pl. Türk

[28]) Od pravaša su g. 1884. izabrani: dr. Ante Starčević u Bakru, dr. David Starčević u Koprivnici, Križu i Čabru, dr. Hinko Hinković u Samoboru i u Ivanić gradu, dr. Josip Ivandija u Petrinji i u Sunji, dr. Andro Bakarčić u Perušiću, dr. Fran Pilepić u Karlobagu, Milan Pavlović u Brinju, Fran Folnegović u Senju, Erazmo Barčić u Krasici, Andrija Valušnik u Delnicama, Ivan Obad u Bistri, dr. Jakov Radošević u Kostajnici, dr. Grga Tuškan u Švarči, Vjekoslav Liebhard u Selima kod Siska, Eugen Kumičić u Varaždinu (drugom kotaru), Ivan Šimek u Varaždinskim Toplicama, Đuro barun Rukavina u Zlataru, Dragutin pl. Pisačić u Sv. Križu-Začretju, Ferdo Sladović u Pregradi, Ivan pl. Radić u vanjskim općinama krapinskog izbornoga kotara i Makso Lončarević u Oriovcu. — Kako je dr. David Starčević izjavio, da pridržaje mandat čabarski, dr. Hinković samoborski, a dr. Ivandija mandat sunjski, došlo je g. 1885. do naknadnih izbora u 4 pravaška kotara. Izabrani su pravaški kandidati: Fran Pevalek u Koprivnici, Josip Geržanić u Ivanić-gradu i Slavoljub Jelušić u Petrinji, dok je u Križu bio 21. svibnja 1885. izabran Andrija pl. Marković, kandidat Khuenove »narodne stranke«. Tako je »stranka prava« imala u saboru 24 zastupnika.

[29]) Izabrani su ovi kandidati »neodvisne narodne stranke«: Josip Zorić u Sesvetama kod Zagreba, Juraj Kamenar u Jastrebarskom, Franjo Reizer u Sv. Nedjelji kod Samobora, Ivan Pintar u Velikoj Gorici, Tito pl. Ožegović u Sv. Ivanu-Zelini, Ivan Nepomuk Petrović u prvom izbornom kotaru grada Varaždina, Franjo Tompić u Vinici, dr. Josip Majcen u trgovištu Krapini, dr. Šime Mazzura u Klanjcu, dr. Franjo pl. Marković u Križevcima, Dragutin Fröhlich u Velikom Ravnu, Josip Beruta u Peterancu i prof. Tadija Smičiklas u Sotinu kod Vukovara. Prigodom naknadnih izbora g. 1885. osvojiše »obzoraši« još 3 mandata, jer je dr. Mijo Posilović bio izabran u Novoj Gradiški, bivši ban Ivan Mažuranić u Novomu, a dr. Marijan Derenčin u prvom izbornom kotaru grada Zagreba. Tako je »neodvisna narodna stranka« imala u hrvatskom saboru 16 narodnih zastupnika.

(u Karlovcu). Khuen je dakle kod izbora doživio poraz u hrvatskim kotarima, jer je — usprkos nasilja vladinih organa — izabran 41 opozicijonalac, a 37 vladinovaca, među kojima bijaše i 7 takovih zastupnika, koji nijesu bili po srcu i uvjerenju Hrvati, poimence 3 grofa Pejačevića (birani u Našicama, Kutjevu i u Virovitici), pa grof Aladar Janković (biran u Suhompolju), grof Gustav Normann (biran u Valpovu), grof Antun Khuen (biran u Vinkovcima) i pravi rođeni Madžar Vjekoslav pl. Tüköry (biran u Daruvaru).

Iza takvog poraza kod izbora mislilo se, da će grof Khuen-Hedervary položiti bansku čast. On bi to možda i učinio, da ga nije spasio »Srpski klub«, koji je u hrvatski sabor doveo 32 izabrana narodna zastupnika. Poslije dužih rasprava stvorio je »Srpski klub« 6. listopada 1884. zaključak, da njegovi članovi[30]) stupaju u Khuenovu »narodnu stranku«. Ipak će taj klub i nadalje postojati, ali će napose vijećati samo u stvarima, koje se tiču srpskih crkveno-školskih posala«. (Tako su 8. listopada 1884. javile » Narodne Novine«, službeni organ bana Khuena).

Biskup Strossmayer spadao je od prvoga časa među odlučne političke protivnike bana Khuen-Hedervaryja. Zato je Khuenu bilo mnogo stalo do toga, da u Đakovu i u Đakovštini slomi politički upliv biskupa Strossmayera. Tu je zadaću na sebe preuzeo Slavko Cuvaj, koji bijaše podžupan đakovački. (Ban Mažuranić podijelio je Hrvatsku i Slavoniju godine 1874 na podžupanije mjesto dotadašnje razdiobe na županije i kotare. Zato je u Đakovu bilo sjedište podžupana do godine 1886., kad je Khuen proveo novu organizaciju na županije i kotare).

U ime hrvatske opozicije kandidirao je dr. Kosta Vojnović u trgovištu Đakovu, zagrebački odvjetnik dr. Marijan Derenčin u kotaru đakovačkom, a župnik Božo Topalović u Vuki. Protiv njih je Khuenova »narodna stranka« kandidirala Hugu S u d a r e v i ć u u trgovištu Đakovu, posjednika Lavoslava J a i ć a u kotaru đakovačkom, a posjednika Stjepana B a r l o v i ć a u Vuki.

Podžupan Slavko Cuvaj nije propustio nijedno sredstvo, da u Đakovštini pobijede vladini kandidati. Najviše je pritiska

[30]) Izvan kluba Khuenove »narodne stranke« ostadoše srpski zastupnici: dr. Bogdan Medaković (izabran u Srbu) i Jovo Šorak (izabran u Ličkom Petrovu selu). Oni bijahu predstavnici »srpske samostalne stranke«.

i nasilja upotrijebio u trgovištu Đakovu, gdje je 17. rujna 1884. od 250 izbornika došlo na birališće 215. Kako je razmjer glasova, što ih dobiše dr. Kosta Vojnović i đakovački načelnik Hugo Sudarević, bio gotovo kroz cijelo vrijeme izbora podjednak, došao je na biralište i sam biskup Strossmayer, koji nikada još nije glasovao. Premda je i on dao svoj glas dru. Vojnoviću, ipak je podžupan Cuvaj proglasio, da je izabran Sudarević sa 108 glasova, jer da je za Vojnovića glasovalo 107 izbornika. (Opozicijonalci su tvrdili baš protivno od toga).

Lakše bijaše podžupanu Cuvaju pobijediti opozicijonalce u đakovačkom kotaru, nego li u trgovištu Đakovu. Tamo je od 477 izbornika na biralište došao 321, te je sa 214 glasova izabran Lavoslav Jaić protiv dra. Marijana Derenčina, za koga je glasovalo 107 izbornika. Više je izgleda u izborni uspjeh imao popularni župnik Božo Topalović, koji je kandidirao u Vuki. Za njega su oduševljeno glasovali hrvatski seljaci iz Đakovštine i Valpovštine; ali je Cuvaj protiv Topalovića digao Madžare iz Laslova, Harastina, Retfale i Vladislavaca, zatim Nijemce iz Josipovca, Kravica, Retfale i Jovanovca, te Srbe iz Martinaca, Koprivne i Dopsina. Tako se desilo, da je za Božu Topalovića glasovalo 98 izbornika, te je za narodnoga zastupnika u Vuki izabran Stjepan Barlović sa 125 glasova.

Protiv izbora Huge Sudarevića podniješe 24. rujna 1884. hrvatskom saboru prosvjed 62 đakovačka izbornika. Među ostalima potpisali su taj prosvjed đakovački kanonici: opat Juraj Tordinac, Gabro Babić, Đuro Streit i prepošt Gašpar Radić, zatim svećenici: dr. Anđelko Voršak, dr. Josip Kuhner, Antun Brašnić, Matija Pavić, Mihovio pl. Cepelić, Mijo Senc, Stjepan Kelek i Mato Strac, te bivši zastupnik Ivan Laudenbach, liječnik dr. Miroslav Vajs, dr. Josip Rieger, dr. Josip Hegedušević i odvjetnik Đuka Kovačević, koji je taj prosvjed i sastavio.

U tom se prosvjedu najprije ističe, kako je Slavko Cuvaj, upravitelj podžupanije u Đakovu, izjavio, da »on mora izbor u Đakovu i u kotaru njegovu provesti u korist vladajuće stranke, ma to njega stajalo glave«. Zatim se spominje, kako su neki izbornici »noć pred sam izbor i u jutro na dan izbora podmićeni novcem.« Takvo su mito primili ratari Mato Balićević i Roko Carević, opančar Nikola Kuburić, čižmar Nikola Sarčević, kovači Ivan Sarčević i Luka Mandić, lončar

Mato Tomić i još neki izbornici, koji glasovahu za Hugu Sudarevića. Vladini su korteši u ime mita dali 5 forinti Stjepanu Teisteru i 30 forinti Mati Ratinčeviću, koji ipak ne htjedoše glasovati za Sudarevića, nego svoje glasove dadoše dru. Kosti Vojnoviću.

Izbor je u Đakovu imao trajati od 9 sati prije podne do 12 sati o podne, kako je to 3. rujna 1884. javio Cuvaj posebnim oglasom. Ipak je Cuvaj kao predsjednik izbornog odbora posve nenadano zaključio izbor u 11 sati i 30 časa, dakle pola sata prije određenog roka. On je to učinio zato, što je u tome času navodno imao Sudarević 108, a Vojnović 107 glasova. Uslijed toga nijesu mogli izborno svoje pravo vršiti Josip Leović, Franjo Jakševac i Šimun Đurašić, koji na biralište dođoše nekoliko časova iza 11 i po sati. Prosvjedu je priložena izjava, kojom ova 3 izbornika očituju, da su htjeli glasovati za dra. Kostu Vojnovića. U ostalom nije ni u 11 i po sati Sudarević imao 108, a Vojnović 107 glasova. Županijski je naime pisar Martin Mraz bilježio glasove, te je hotimice ili nehotice glas Ivana K n ö b l a pridao Sudareviću mjesto Vojnoviću, uslijed čega je Cuvaj proglasio, da je za Sudarevića glasovalo 108, a za Vojnovića 107 izbornika, dok se u istinu dogodilo upravo protivno, jer je faktično imao Vojnović 108, a Sudarević 107 glasova. U dokaz toga priložena je izjava, kojom izbornik Ivan Knöbl pred 3 svjedoka očituje, da je on glasovao za Vojnovića, a ne za Sudarevića, što su čuli i brojni izbornici na samom biralištu. Takva se omaška u zapisniku nije mogla zbiti bez znanja Slavka Cuvaja, koji je sjedio kraj pisara Mraza, te je pomno gledao, što li on piše. Ne bi se to dogodilo niti u tome slučaju, da je Cuvaj u izborni odbor postavio kojega opozicijonalnog izbornika, koji bi mogao voditi nadzor nad bilježenjem pisara Mraza. Ali Cuvaj je hotice i proračunano imenovao članovima izbornog odbora vladine pristaše: Mirka Hrvata i Miju Geigera, premda potonji nije znao hrvatski ni čitati ni pisati. Opozicija je svojim povjerenicima kod izbornoga čina postavila Ivana Becića i Mihovila Cepelića, koji su po svojim bilješkama suglasno ustanovili, da je za dra. Kostu Vojnovića glasovalo 108, a za Hugu Sudarevića 107 izbornika.

Đakovački su izbornici u spomenutom prosvjedu tražili, neka hrvatski sabor proglasi prijepornim izbor Huge Sudarevića, pa neka u Đakovo izašalje svoje povjerenstvo, koje će istražiti, kako je tekao izbor. Prosvjedu je po zakonu prilo-

čena pristojba od 300 forinti za trošak saborskih povjerenika. Premda je kod izbora u Đakovu 17. rujna 1884. počinjena očita zloporaba, ipak je Khuenova većina ovjerovila izbor Huge Sudarevića i otklonila izašiljanje saborskoga povjerenstva u Đakovo. Radi toga i tomu sličnih bezakonja Khuenovih pojavila se u hrvatskom saboru i opozicija nekih virilista.[31])

Naredne je izbore za hrvatski sabor proveo ban Khuen-Hedervary u lipnju godine 1887. Znalo se, da će Khuen kod izbora upotrijebiti sav pritisak vladinih organa, pa da će se obilno poslužiti mićenjem izbornika i nasiljem svake vrsti. Khuen je izmislio izborne iskaznice, bez kojih nije na biralište bio pušten nijedan izbornik. Kako su te iskaznice dijelili vladini ljudi, ostadoše bez iskaznica mnogi opozicijoni izbornici, koji uslijed toga nijesu mogli vršiti svoje građansko pravo. Da se pak slabići uplaše, dade Khuen na biralište dovesti mnogobrojne oružnike, dapače i cijele odrede vojnika. Tako je primjerice u Đakovu svaki izbornik morao u dvorištu općinske kuće proći kroz špalir oružnika, koji su imali na puškama nataknute bajunete.

Znajući za zloporabe, koje sprema ban Khuen, odlučiše prvaci opozicijonih stranaka, da se ne će kod izbora međusobno pobijati. Tako je došlo do izbornoga sporazuma,[32]) što ga sklopiše pravaši, obzoraši i t. zv. »saborsko središte«. Uza sve to polučio je Khuen svojim sredstvima kod izbora golem uspjeh, jer je njegova — sada već posve madžaronska — »narodna stranka« pobijedila u 87 izbornih kotara, »stranka

[31]) Protiv bana Khuena ustade otvoreno 7 hrvatskih grofova, poimence: Ivan, Pavao i Josip Drašković, Miroslav i Ljudevit Kulmer, te Rikard Sermage i 80 godišnji grof Đuro Jelačić, brat slavnoga bana Josipa Jelačića. Ovi su grofovi kao virilisti sjeli u prve 2 klupe, koje bijahu u središtu hrvatske sabornice, radi čega ih nazvaše »saborskim središtem« ili centrumom. Njima se odmah priključiše narodni zastupnici Franjo pl. Türk i Nikola Šipuš, a kasnije također narodni zastupnici Milan Stanković i Jovan barun Živković, koji su početkom listopada 1885. istupili iz Khuenove »narodne stranke«, te se pridružili spomenutim »centrumašima«. Svih ovih 11 čanova hrvatskoga sabora glasovalo je zajedno s pravašima i obzorašima 10. listopada 1885. protiv bana Khuena. Sutradan su oni u hrvatskoj sabornici objavili, da osnivaju poseban »središnji saborski klub«. Organom »centrumaša« postade dnevnik »Agramer Tagblatt«. Program »centrumaša« izradio je sveučilišni profesor dr. Josip Pliverić, osnivač državopravne nauke u Hrvatskoj.

[32]) Po tome izbornom sporazumu postavit će »centrumaši« svoje kandidate u 9 izbornih kotara (Sisak, Plaški, Sela kod Siska, Velika Gorica, Ivanec, Valpovo, Čazma, Kutjevo i drugi kotar grada Zagreba). »Obzorašima« je prepušteno ovih 26 izbornih kotara: Đakovo trgovište, Đa-

prava« u 9, »neodvisna narodna stranka« u 8, a »saborsko središte« u 2 kotara.[33]) Dva su zastupnika (dr. Josip Frank i grof Ladislav Pejačević) izabrani izvan stranaka, a t. zv. »srpska samostalna stranka« nije dobila nijedan mandat. (Ta je stranka u prošlom zasjedanju hrvatskoga sabora imala 2 zastupnika, poimence: dra. Bogdana Medakovića i protu Jovana Šorka, koji nijesu htjeli stupiti u Khuenovu »narodnu stranku«). Pravaši bi dobili još 2 zastupnika, da nije Khuen obustavio izbore u Brinju i u gradu Ivaniću. U Brinju je izbor bio faktično već proveden, te je pravaš Milan Pavlović dobio 44, a madžaronski kandidat 27 glasova; ipak ne htjede predsjednik izbornog odbora proglasiti rezultat toga izbora. U Ivanić-gradu je madžaron dr. Lavoslav Šram odustao od kandidature, kad je vidio, da su gotovo svi izbornici za Josipa Geržanića. Kako je Khuen osobno mrzio Geržanića, koji ga je u hrvatskoj sabornici 24. listopada 1885. udario svojom glasovitom »čizmom«, dobio je predsjednik izbornog odbora nalog, da u Ivanić-gradu obustavi provedbu izbora. Faktično je i u Sv. Nedjelji kod Samobora bio izabran pravaš Đuro Jakčin, jer je za njega glasovalo 75, a za madžarona Hinka Franciscija 64 izbornika. Ipak je predsjednik izbornog odbora proglasio izabranim Franciscija, a ne Jakčina, i to s navodom, da je od 139 pridošlih izbornika dobio Francisci 63 glasa, a Jakčin samo 62, jer da je 10 izbornika izgovorilo »Jančin« i 3 izbornika »Akčin« mjesto »Jakčin«, a 1 izbornik da je rekao »Francisko« mjesto »Francisci«.

kovo kotar, Vuka, Vinkovci, Vrpolje, Brod, D. Miholjac, Nova Gradiška, Sotin, Križevci, Novi, Jastrebarsko, Ozalj, Sesvete, Samobor, Varaždinske Toplice, Vinica, Sv. Ivan-Zelina, Sv. Ivan-Žabno, Peteranec, Klanjec, trgovište Krapina, Švarča, Raven, Ludbreg, Veliki Grđevac, te prvi izborni kotari gradova Zagreba i Varaždina. U svim ostalim hrvatskim izbornim kotarima postavit će svoje kandidate »stranka prava«. Hrvatske opozicijone stranke sklopiše izborni sporazum i sa »srpskom samostalnom strankom«, kojoj prepustiše izborne kotare, gdje Srbi čine većinu žitelja.

[33]) Od kandidata »stranke prava« izabrani su: dr. Ante Starčević u Čabru, Erazmo Barčić u Krasici, Đuro barun Rukavina u Koprivnici, dr. Ivan Banjavčić u Karlovcu, Makso Lončarević u Oriovcu, Mile Turkalj u Slunju, Andrija Valušnik u Delnicama, Dragutin pl. Pisačić u Sv. Križu-Začretju i Fran Folnegović u Senju. — Od »obzoraša« izabrani su: dr. Fran Vrbanić u Vinkovcima, dr. Ignjat Brlić u Brodu, dr. Milan Amruš u Vrpolju, Marko Bahovec u Samoboru, dr. Franjo pl. Marković u Križevcima, Tito pl. Ožegović u Sv. Ivanu-Zelini, Petar Bučar u Švarči i bivši ban Ivan Mažuranić u Novomu. — Od »centrumaša« bijahu izabrani samo Nikola Šipuš u Sisku i Milan Stanković u Plaškom.

Po izbornom sporazumu kandidirao je godine 1887. u trgovištu Đakovu obzoraš dr. Kosta Vojnović, u đakovačkom kotaru bivši pravaški zastupnik Ivan Đunđerović, a u Vuki obzoraš Božo Topalović, župnik iz Gorjana. U ime Khuenove »narodne stranke« kandidirao je u trgovištu Đakovu odvjetnik Mirko H r v a t, koga je Khuen godine 1885. (iza odstupa Nikole Krestića) dao birati za predsjednika hrvatskoga sabora.[34]) U kotaru đakovačkom kandidirao je madžaron Hugo S u d a r e v i ć, a u Vuki drugi madžaron Stjepan B a r l o v i ć s nadimkom »Pišta«. (Tako su njegovo ime izgovarali Madžari u Budimpešti, gdje je Barlović bio delegat sabora hrvatskoga).

Izbor se u trgovištu Đakovu obavljao 15. lipnja 1887. Predsjednikom izbornog odbora bijaše opet podžupan Slavko Cuvaj, koji bijaše u cijeloj Hrvatskoj poznat po izbornim zloporabama, što ih je počinio godine 1884. Cuvaj se brzo uvjerio, da je ogromna većina građana đakovačkih za Vojnovića. Izračunao je, da će i većina izbornika glasovati za Vojnovića. Da spriječi njegov izbor, dade Cuvaj uoči izbora zatvoriti 26 izbornika, koji bijahu otvoreni opozicijonalci. Ove izbornike ne htjede Cuvaj pustiti iz zatvora na biralište, da uzmognu glasovati. Dobro je znao, da će to nasilje ogorčiti sve hrvatske rodoljube u Đakovu. Zato je Cuvaj iz Osijeka dopremio u Đakovo 2 satnije vojnika 78. pješačke pukovnije; s vojnicima dade zatvoriti sve ulice, koje su vodile prema biralištu. Tamo su pušteni samo oni izbornici, koji sebi pravodobno pribaviše izborne iskaznice. U svemu je glasovalo 246 izbornika, te je Mirko Hrvat dobio 125, a dr. Kosta Vojnović 121 glas.

Cuvaj se i na samom biralištu ponio veoma silovito. Nije imao obzira niti prema sijedom biskupu Strossmayeru, koji je na biralište došao u pratnji svoga vlastelinskog ravnatelja Čačinovića. Narod se zgražao, kad je vidio, kako Cuvaj 73 godišnjega biskupa tjera iz općinske kuće na dvorište, da ondje na žarkome suncu pričeka, dok će biti prozvano ime njegovo. Protiv tolike netaktičnosti prosvjedovahu prisutni ugledni izbornici: ravnatelj Čačinović, odvjetnik Đuka Kovačević i liječnik dr. Miroslav Vajs; ali ih Cuvaj proglasi uapšenima, te

[34]) Kao predsjednik hrvatskoga sabora postupao je Mirko Hrvat veoma oštro protiv hrvatske opozicije, naročito pak protiv zastupnika »stranke prava«. On je nesmiljeno progonio pravaške narodne zastupnike, koji su redomice bivali isključivani iz hrvatskoga sabora na cijeli niz sjednica. Time je Mirko Hrvat obrukao nekadašnju svoju prošlost, kada se i sam borio za ideale hrvatskog naroda.

ih po oružnicima dade odvesti u zatvor. Sve su to đakovački opozicijonalci potanko iznijeli u svome prosvjedu, što ga upraviše hrvatskom saboru protiv izbora Mirka Hrvata. Ipak je Khuenova većina u saborskoj sjednici od 5. rujna 1887. zabacila prosvjed i ovjerovila tako stečeni mandat Mirka Hrvata.

Za kotar đakovački obavljen je izbor narodnoga zastupnika u Đakovu 16. lipnja 1887. Tu je madžaron Sudarević pobijedio Dunđerovića, kao što je Stjepan Barlović u Vuki 13. lipnja pobijedio župnika Božu Topalovića. Sudarević je godine 1888. umro. Radi toga dođe u đakovačkom kotaru do naknadnog izbora u studenom godine 1888. Tamo je Khuenova »narodna stranka« kandidirala dra. Ivana pl. B o j n i č i ć a, koji bijaše tada pristav arheološkog odjela narodnog muzeja u Zagrebu. Bojničić je izabran bez protukandidata.

Khuen je dobro znao, da Hrvate može u izborima svladati samo velikim nasiljima. Zato je poslije izbora godine 1887. smišljao, kako bi jeftinije i lakše stvarao madžaronsku većinu u saboru hrvatskom. U tu svrhu dade u saboru odglasovati reformu izbornoga reda. Po toj reformi bude broj narodnih zastupnika od 110 snižen na 88 (bez grada Rijeke). To je Khuen proveo tako, da je spajao po 2 takva izborna kotara, u kojima su nezavisni hrvatski izbornici imali većinu. Tako je primjerice od trgovišta Đakova i kotara đakovačkoga sastavio jedan jedini izborni kotar. Gradu Brodu, u komu je godine 1887. izabran obzoraš dr. Ignjat Brlić, pridao je izborni kotar Oriovac, koji je godine 1887. birao pravaša Maksa Lončarevića. Sličnim je načinom Khuen spojio izborne kotare Bakar i Krasicu, Čabar i Delnice, Samobor i Svetu Nedjelju, Virje i Peteranec, Ludbreg i Rasinju, Križevce i Raven, Bistru i Stubicu, Požegu i Kutjevo, Sisak i Sela, Ozalj i Netretić, Petrinju i Sunju, Bjelovar i Trojstvo, te oba kotara grada Varaždina. Khuen je dapače u Hrvatskom Zagorju od 3 izborna kotara (Krapina, Đurmanec i Sv. Križ-Začretje) sastavio samo jedan kotar. Isto je učinio u Moslavini, gdje je spojio 3 izborna kotara: Križ, Ivanić-grad i Popovaču. Pri tom treba spomenuti, da je na miru pustio one izborne kotare, u kojima nemaju većinu sami Hrvati. Tako se dogodilo, da je ličko-krbavska županija, koja je brojila 200.000 stanovnika, birala 10 narodnih zastupnika,[35]) dok je županija bjelovarsko-križevačka s

[35]) Birališta narodnih zastupnika u ličko-krbavskoj bijahu u Gospiću, Karlobagu, Gračacu, Srbu, Udbini, Korenici, Otočcu, Perušiću, Senju

330.000 žitelja birala samo 9 narodnih zastupnika.[36]) Da se pak izbori obavljaju što rjeđe, produljen je već prije mandat narodnih zastupnika od 3 na 5 godina. To je produljenje vrijedilo već i za narodne zastupnike, koji su izabrani godine 1887.

Po novom izbornom redu provedeni su prvi izbori u svibnju godine 1892. Znalo se, da je sada položaj hrvatske opozicije mnogo teži, nego li je bio kod izbora godine 1887., jer manjkaju 22 izborna kotara, u kojima bijaše hrvatska većina. Osim toga se dobro naslućivalo, da će ban Khuen-Hedervary kod ovih izbora do savršenstva razviti svoju vještinu u izbornim trikovima i nasiljima. Zato je »neodvisna narodna stranka« ponudila »stranci prava« izborni sporazum. Tomu se usprotiviše mnogobrojni pravaši. Neki su pravaši dapače govorili, da im »obzoraši« samo smetaju u izbornim poslovima. Radi toga je »neodvisna narodna stranka« 19. svibnja 1892. proglasila »apstinenciju« (suzdržanje), pozvavši svoje pristaše, neka ne sudjeluju kod provedbe saborskih izbora; podjedno je izjavila, da krivnju za eventualni neuspjeh kod izbora ima snositi »stranka prava«.

Od 88 izbornih kotara osvojila je Khuenova »narodna stranka« 77. Njezina je pobjeda još očitija, ako se vagne činjenica, da su ti madžaroni u 54 izborna kotara izabrani jednoglasno, jer im opozicija nije mogla postaviti protukandidata. »Stranka prava« pobijedila je samo u 8 izbornih kotara, te su izabrani pravaši: dr. Ante Starčević u Delnicama, Erazmo Barčić u Bakru, dr. Ivan Banjavčić u Karlovcu, Đuro Jakčin u Jastrebarskom, dr. Mile Starčević u Sv. Ivanu-Zelini, mjernik Drgutin Grdenić u Križevcima, a dr. Josip Frank, koji je godine 1890. stupio u »stranku prava«, pobijedio je u Sisku i u Križu. Od kandidata »srpske samostalne stranke« izabrani su Pavle Jovanović u Hrtkovcima i dr. Bogoljub Miletić u Iloku. Izvan stranaka izabran je bivši ban Ladislav grof Pejačević u Našicama. Frank je pridržao Križ, a odrekao se mandata u Sisku, gdje je nato kod naknadnog izbora izabran pravaš Fran Folnegović.

Prigodom ovih izbora narodnih zastupnika za hrvatski sabor nije bilo nikakove borbe u Đakovštini. Tako je 30. svibnja 1892. bez protukandidata izabran saborski predsjednik Mirko H r v a t u Đakovu, a Stjepan B a r l o v i ć u Vuki. Takav je izbor nije više imao pravoga čara za Mirka Hrvata, koji bijaše navikao izbornoj borbi. Kako je Mirko Hrvat istoga dana bio za narodnoga zastupnika izabran također u gradu Zemunu, zahvalio se na mandatu đakovačkom. Zato je u Đakovu 29. rujna 1892. obavljen naknadni izbor narodnoga zastupnika. Premda ni kod toga izbora nije sudjelovala hrvatska opozicija, ipak je na biralište došao 721 izbornik. Bez ikakova protukandidata izabran je đakovački odvjetnik dr. Antun Š v a r c m a j e r, kandidat Khuenove »narodne stranke«.

Strahovit poraz kod izbora godine 1892. otvorio je oči hrvatskim rodoljubima. I »pravaši« i »obzoraši« uvidješe, da madžarone mogu pobijediti samo s l o ž n i m silama.[37]) Zato je godine 1893. pokrenuta akcija, da se »pravaši« i »obzoraši« ujedine u jednu političku stranku.[38]) Ovu je akciju nesebično vodio sveučilišni profesor dr. Aleksandar pl. Bresztyensky, koji bijaše posve nepristran,[39]) jer nije pripadao niti »stranci

i u Brlogu. Neki su izborni kotari imali jedva 60 do 70 izbornika, uslijed čega su većinu izbornika činili učitelji i činovnici. Tu je dakle ban Khuen mogao bez ikakove agitacije proturati svoje kandidate, jer su odvisni izbornici — kraj javnoga glasovanja — morali glasovati po dobivenom nalogu.

[36]) U bjelovarsko-križevačkoj županiji bijahu birališta u Bjelovaru, Križevcima, Koprivnici, Novigradu Podravskom, Đurđevcu, Hercegovcu, Križu, Čazmi i u Sv. Ivanu-Žabnu. Svi su ovi izborni kotari imali razmjerno znatan broj izbornika, uslijed čega nijesu tu mogli odlučivati odvisni izbornici. Sam bjelovarski kotar brojio je više izbornika, nego li ih je bilo u svih 10 izbornih kotara ličko-krbavske županije.

[37]) Već 23. svibnja 1892. piše biskup Strossmayer kanoniku dru. Franji Račkomu: »Među jednom i drugom opozicijom nema takve načelne razlike, da se ne bi mogle i morale složiti«. Do sporazuma između pravaša i obzoraša došlo je na sastanku, koji je 18. prosinca 1892. održan inicijativom dra. Bresztyenskoga.

[38]) »Obzor« od 13. lipnja 1893. donosi bilješku: »Hrvatski narod slavi danas imendan dra. Ante Starčevića i njegovu sedamdesetgodišnjicu. Od svega srca želimo, da dobri Bog — na korist hrvatske ideje — još na dugo poživi u potpunoj krepčini i najljepšem zdravlju dičnoga starinu, koji je cijeli svoj vijek posvetio Hrvatskoj, i to na taj način, da je njegovo ime postalo zastavom za Hrvate«. Pravaši su u dvorani Građanske streljane« 13. lipnja 1893. priredili banket u počast prvaku »stranke prava«. S toga je banketa predsjednik Rukavina poslao biskupu Strossmayeru u Đakovo brzojavni pozdrav, koji je glasio ovako: »Slaveći imendan Ante Starčevića, slavimo ujedno i prvoga dobrotvorca hrvatskoga naroda, koji je bakljom prosvjete u dan pretvorio tminu, kojom nas bijahu pokrili naši protivnici. Samo prosvjetom dolazimo k slobodi! Živila Hrvatska! Živio Strossmayer!«

[39]) Dok je u Hrvatskoj postojala stranka »saborskoga središta«, bijaše i dr. Bresztyensky njezin pristaša. Ali već g. 1890. nestade u Hrvatskoj tih »centrumaša«, koji nijesu ni postavili svoje kandidate prigodom saborskih izbora g. 1892.

prava« niti »neodvisnoj narodnoj stranci«. I zaista je biskup Strossmayer 20. lipnja 1893. posjedio dra. Antu Starčevića kod župnika Ivana Rukavine u Krapinskim Toplicama, gdje se izmiriše ovi prvaci »pravaša« i »obzoraša«. Tečajem iste godine 1893. dođe do naknadnih izbora u Zagrebu i u Brodu, gdje složno nastupiše pravaši i obzoraši, te je u 3. kotaru grada Zagreba izabran obzoraš dr. Milan Amruš, a u Brodu pravaš Eugen Kumičić.[40]) Početkom godine 1894. stvoriše pravaši i obzoraši zajednički državopravni program, koji su odobrili dr. Ante Starčević i biskup Strossmayer.[41]) Ipak nije došlo do ujedinjenja tih stranaka, jer obzoraši ne htjedoše pristati na to, da i ta nova stranka nosi ime »stranka prava«. Radi toga su pravaši uoči Duhova godine 1894. u Zagrebu priredili demonstracije protiv obzoraških prvaka dra. Šime Mazure i prof.

[40]) Naknadni je izbor obavljen u Zagrebu 20. travnja, a u Brodu 11. prosinca 1893. U Zagrebu je bila žestoka izborna borba, te je dr. Milan Amruš bio izabran sa 177 glasova, dok je njegov protukandidat dr. Josip Pliverić (bivši »centrumaš«), koji je iz oportuniteta stupio u »narodnu stranku«, dobio 168 glasova. Ta je pobjeda tako ojačala hrvatsku opoziciju, da Khuen nije ni smogao podesnoga kandidata za Brod, gdje je uslijed toga Eugen Kumičić izabran jednoglasno.

[41]) Taj državopravni program je konačno i sporazumno redigirao pododbor, u koji je »stranka prava« izaslala Eugena Kumičića i dra. Josipa Franka, a »neodvisna narodna stranka« prof. Tadiju Smičiklasa i dra. Šimu Mazzuru, dok je predsjednikom pododbora bio dr. Aleksandar Bresztyensky. Izrađeni je program glasio ovako: 1. »Hrvatska sjedinjena opozicija — stojeći na temelju državnoga prava i narodnoga načela — radit će svim zakonitim sredstvima, da se hrvatski narod, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rijeci s kotarom i u Međimurju, te u Bosni, Hercegovini i Istri, sjedini u jedno samostalno državno tijelo u okviru habsburške monarkije; podjedno će svom snagom podupirati i nastojanje braće Slovenaca, da se ovomu državnomu tijelu prikupe i slovenske zemlje. 2. Isto tako radit će sjedinjena opozicija, da se kraljevina Hrvatska — kao pravna država — uredi ustavno i slobodno tako, da će narod po svojim zastupnicima u svim granama državnoga života — sporazumno s krunom — vršiti u hrvatskom saboru zakonodavnu vlast po načelima parlamentarne vladavine. Na čelu parlamentarne vlade stoji ban kraljevine Hrvatske. 3. One poslove, koji su skupni (zajednički) cijeloj monarkiji, a potječu iz pragmatičke sankcije, rješavat će kraljevina Hrvatska s ostalim zemljama Njegova Veličanstva ravnopravno kraljevini Ugarskoj. 4. Hrvatska će opozicija uopće raditi, da se oživotvori ustav, sloboda i zakonita nezavisnost kraljevine Hrvatske, što se ima zajamčiti svima zakonitim jamstvima, napose: slobodoumnim izbornim redom, pravom sakupljati se i sastajati se, te slobodom savjesti, govora i štampe. 5. Provedenje ovoga programa povjerava se egzekutivnom odboru, koji može dozvoliti u tom radu sudjelovanje i drugim otadžbenicima, ako i nijesu članovi stranke«. — Gore spomenuti pododbor primio je taj

Tadije Smičiklasa, te je mjesto sloge došlo do još većeg razdora između pravaša i obzoraša.[42])

Tomu se najviše radovao ban Khuen-Hedervary. On je još više uživao, kad je 24. listopada 1895. nastao raskol u »stranci prava«, gdje je postojao rivalitet između popularnoga Frana Folnegovića i daleko sposobnijega i agilnijega dra. Josipa Franka. Ogromna većina pravaša pristade uz Folnegovića, te je kao »matica stranke prava« počela izdavati dnevnik »Hrvatska Domovina«, radi čega su njene pristaše dobile nadimak »domovinaši«. Uz dra. Franka ostadoše narodni zastupnici Eugen Kumičić i dr. Mile Starčević s omanjim brojem pravaša, među kojima se isticahu neki mlađi ljudi.[43]) Frankova je prednost bila u tome, što je uz njega ostao i sam pravaški vođa dr. Ante Starčević, koji je istupio iz »matice stranke prava«, te je preostalim svojim pravašima dao ime »čista stranka prava«. Organom te stranke postade dnevnik »Hrvatsko Pravo«, koji su uređivali suradnici bivšega zajedničkog dnevnika »Hrvatske«.

Ipak je »čista stranka prava« znatno oslabila, kad je 28. veljače 1896. umro dr. Ante Starčević. Dobro se to opazilo u svibnju godine 1897., kad je Khuen-Hedervary proveo izbore

državopravni program na svojoj sjednici od 14. travnja 1894. Neki pravaši (poimence Ivo Prodan, Josip Geržanić, dr. David Starčević, Erazmo Barčić i Đuro barun Rukavina) nijesu bili sporazumni s time, što prva točka programa traži kraljevinu Hrvatsku »u okviru habsburške monarkije«. Ipak su zašutili, kad je taj program potpisao dr. Ante Starčević. Državopravni program od g. 1894. vrijedio je za hrvatsku opoziciju sve do 29. listopada 1918.

[42]) Ipak je još u duhu sloge između »pravaša« i »obzoraša« obavljen 5. lipnja 1894. naknadni izbor u Koprivnici, gdje je 15. siječnja 1894. umro narodni zastupnik dr. Stjepan pl. Vučetić, pristaša Khuenove »narodne stranke«. Hrvatska je opozicija u Koprivnici uslijed sloge tako ojačala, da ban Khuen nije tamo niti postavio svoga kandidata, te je pravaš dr. Ivan Ružić bio izabran jednoglasno.

[43]) Od viđenijih starijih pravaša pristadoše uz dra. Josipa Franka samo Ivan Bušljeta, Mato Rukavina, Ivan Nep. Jemeršić, Ivo Prodan, Fran Novak, Josip Geržanić, Martin Lovrenčević, Mijo Tkalčić, Jerko Pavelić, dr. Vinko Matijević i Ljudevit Hagenauer, a od mlađih ljudi: dr. Karlo Bošnjak, Kerubin Šegvić, dr. Ante Tresić, Juraj Tomac, dr. Niko Veljačić, Stipe Vučetić, dr. Ante Pavelić, Ivan Peršić, Aleksandar Horvat, Ivan Zatluka, Pajo Gašparović, dr. Ante Pavelić, Augustin Bujan, Niko Gršković, don Ivo Bojanić, Pavao Ožegović, Mato Polić, Drago Vlahović, Živko Petričić, Joso Spasoje Fattori, Ivan Petrić, Franjo Kufrin, Josip Milković, dr. Vuk pl. Kiš i još neki. Svima ovima dadoše politički protivnici nadimak »Frankovci«.

za hrvatski sabor. Uoči tih izbora sklopiše »domovinaši« izborni sporazum s »obzorašima«, te su njihovi kandidati pošli u izbore pod firmom »združena opozicija«. (Na listi »združene opozicije« kandidirao je i dr. Aleksandar Bresztyensky, koji nije pripadao ni »domovinašima« i »obzorašima«. Ista je »združena opozicija« poduprla i baruna Pavla Raucha, koji nije pripadao nijednoj stranci, ali je oponirao banu Khuenu).

Kod izbora je »narodna stranka« pobijedila u 59 izbornih kotara, združena opozicija u 27, »čista stranka prava« u 2, a srpske opozicijone stranke (radikali i samostalci) ostadoše bez mandata. Od »združene opozicije« izabrano je 14 »domovinaša«, poimence: dr. David Starčević u Delnicama, dr. Bogoslav Mažuranić u Selcu, dr. Franko Potočnjak u Bakru, dr. Ivan Banjavčić u Karlovcu, Gustav Modrušan u Draganiću, dr. Grga Tuškan u Sisku, Đuro pl. Bedeković u Donjoj Stubici, dr. Juraj Žerjavić u Krapini, Đuro barun Rukavina u Zlataru, dr. Ivan Ružić u Koprivnici, Vjekoslav Hegedić u Kloštru, Dragutin Grdenić u Križevcima, dr. Vatroslav Brlić u Brodu i Stevo Kutuzović u Cerni. — Nadalje je od kandidata »združene opozicije« izabrano 11 »obzoraša«, poimence: tadašnji sveučilišni profesor dr. Ante Bauer u Biškupcu, župnik Franjo Rancinger u Vrbovskom, prof. Josip Pasarić u Pisarovini, vlastelin Milan pl. Kiepach u Samoboru, odvjetnik dr. Šime Mazzura u Klanjcu, župnik Josip Zorić u Dugomselu, sveuč. profesor Tadija Smičiklas u Pregradi, odvjetnik dr. Ivan Zahar u Sv. Ivanu-Žabnu, liječnik dr. Milan Amruš u Garčinu, sveuč. profesor dr. Fran Vrbanić u Novigradu Podravskom i odvjetnik dr. Marijan Derenčin u Đakovu. Napokon su od kandidata »združene opozicije« izabrana dvojica, koji ne pripadahu nijednoj stranci, poimence: sveuč. profesor dr. Aleksandar Bresztyensky u Velikoj Gorici i vlastelin Pavao barun Rauch u Ludbregu. — »Čista stranka prava«, koja je u izbore pošla bez ikakovih saveznika, dobila je samo 2 mandata, jer je u Križu izabran dr. Josip Frank, a u Sv. Ivanu-Zelini odvjetnik dr. Mile Starčević.

U Đakovu se izbor obavio 20. svibnja 1897. Tamo je od »združene opozicije« kandidirao dr. Marijan D e r e n č i n, a od Khuenove »narodne stranke« dr. Antun Švarcmajer. Od upisanih 1315 izbornika došlo je na biralište (uzevši prije toga izborne iskaznice) 959, ali je glasovati moglo samo 747, jer nije bilo do kraja izvršeno prozivanje izbornika po alfabetu. Izabran je dr. Derenčin s 390 glasova, dok je za dra. Švarcmajera glasovalo 357 izbornika. Madžaroni su protiv izbora uložili prosvjed zato, što nije glasovalo 212 izbornika, koji su htjeli glasovati, ali nijesu mogli, jer je izbor završen u propisano vrijeme, a predsjednik izbornog odbora vršio je prozivanje izbornika odviše polagano.

Istoga se dana obavljao izbor u Vuki, gdje je od Khuenove »narodne stranke« kandidirao Stjepan B a r l o v i ć, od »združene opozicije« đakovački župnik Milko Cepelić, a samostalno vlastelin Dragutin pl. Mihalović. Od 1149 upisanih izbornika došlo je na biralište i glasovalo 969. Izabran je Stjepan Barlović s 536 glasova, dok su 404 izbornika glasovala za Cepelića, 19 za Mihalovića, a 10 bijaše nevaljanih glasova.

Izborni rezultati neugodno iznenadiše bana Khuena. On se veoma ljutio, što je hrvatska opozicija došla u sabor toli znatno povećana. Zato je odredio, da treba poništiti nekoliko mandata »združene opozicije«. Khuenovu zapovijed vjerno izvršiše njegovi »mameluci«. (Tako su Hrvati običavali nazivati zastupnike »narodne stranke«, koji se pokoravahu svakomu Khuenovu nalogu poput nekadašnjih Mameluka u Egiptu).

Saborski je »odbor za verifikaciju i imunitet« 9. kolovoza 1897. proglasio »p r i j e p o r n i m a« izbore narodnih zastupnika: dra. Frana Vrbanića u Novigradu Podravskom, Franje Rancingera u Vrbovskom, dra. Vatroslava Brlića u Brodu, prof. Josipa Pasarića u Pisarovini (premda je izabran jednoglasno bez protukandidata), dra. Ivana Ružića u Koprivnici, Đure pl. Bedekovića u Donjoj Stubici i dra. Marijana Derenčina u Đakovu.

O tima »prijepornim izborima« raspravljalo se u hrvatskom saboru nekoliko dana, a glasovalo se u saborskoj sjednici od 23. kolovoza 1897. Tada je Khuenova pokorna većina s 56 protiv 17 glasova proglasila »nevaljanima« izbore dra. Frana Vrbanića, Đure pl. Bedekovića, Franje Rancingera, dra. Vatroslava Brlića, prof. Josipa Pasarića i dra. Ivana Ružića. Izbor dra. Marijana Derenčina u Đakovu htjede madžaronska većina poništiti zato, što je izbor zaključen prije, nego li su prvi put pročitani svi izbornici, koji su upisani u listinu izbornika. Derenčin je dokazao, da je to krivnja županijske oblasti, koja je za provedbu izbora u tako velikom izbornom kotaru opredijelila prekratko vrijeme. Nato je hrvatski sabor 23. kolovoza 1897. ovjerovio izbor dra. Derenčina.

Kod naknadnih izbora za poništenih 6 mandata poslužio se Khuen tolikim nasiljima, da su madžaronski kandidati iza-

brani u Brodu, Koprivnici, Vrbovskom i u Pisarovini. Od kandidata »združene opozicije« ponovno su birani samo dr. Fran Vrbanić u Novigradu i Đuro Bedeković u Donjoj Stubici.

Imajući u hrvatskom saboru stalnu većinu, mogao je Khuen-Hedervary nesmetano vladati do mjeseca svibnja godine 1902., dokle je trajao 5 godišnji mandat izabranih narodnih zastupnika. Ipak je Khuen nove izbore za hrvatski sabor proveo već u studenome godine 1901. Evo razloga, zašto se s izborima požurio 6 mjeseci prije potrebe:

»Domovinaši« su mjesto »Hrvatske Domovine« izdavali dnevnik »Hrvatsku«. U tome časopisu izađe 24. travnja 1901. poziv »neodvisnoj narodnoj stranci« i »čistoj stranci prava«, da se sve 3 skupine hrvatske opozicije sjedine u jednu jedinu političku stranku, koja bi se zvala »stranka prava«. Premda je taj poziv bio upravljen u ime kluba »domovinaške« stranke, ipak se znalo, da je duševni začetnik toj osnovi Folnegović.

Klub »neodvisne narodne stranke« odgovorio je na taj poziv javnim pismom, koje je priopćeno u »Obzoru« od 15. svibnja 1901. »Obzoraši« u tome pismu očituju, da žele slogu oporbe proširiti pristupom i drugoga krila »stranke prava«; ipak ništa ne govore o imenu jedinstvene stranke, jer se očito neugodno sjećaju pokušaja od godine 1894. — Malo iza toga objavio je dr. Marijan Derenčin, da je klub »neodvisne narodne stranke« 10. lipnja 1901. izabrao 3 člana, poimence: dra. Antuna Bauera, Josipa Pasarića i dra. Derenčina, koji će s izaslanicima obiju frakcija »stranke prava« ugovarati o potpunom jedinstvu opozicije. Dođe li do fuzije (stapanja), tada mora jedinstvena stranka dobiti novo ime, a sve tri dotadašnje stranke imaju se odreći stranačkih tradicija. Ne uspije li polučiti jedinstvo opozicije, tad »obzoraši« predlažu, da se stvori barem parlamentarna zajednica, koja bi obuhvatala sve oporbene stranke.

Khuen se bojao, da će pregovori između opozicijonih stranaka dovesti do izbornoga sporazuma, u koji će uz »obzoraše« i »domovinaše« unići također »čista stranka prava«. Ban je dobro znao, da je dr. Josip Frank izvrsnom organizacijom znatno pojačao broj pristaša »čiste stranke prava«. Dođe li dakle do sporazuma s ovom strankom, tada će »združena opozicija« kod izbora steći još više mandata, nego li je stekla godine 1897. Zato je Khuen odlučio, da izbore provede prije, nego li opozicija dobije potrebito vrijeme za sklapanje izbornoga sporazuma.

Hrvatska je opozicija bila negodno iznenađena, kada su »Narodne Novine« u listopadu g. 1901. objavile, da je kralj raspustio hrvatski sabor; hrvatska je vlada pak odredila, da se novi izbori narodnih zastupnika imaju provesti već za 14 dana. Opozicija nije bila ni u kojem pogledu spremna za te izbore, koji su došli posve neočekivano tako, da se opozicijoni izbornici u mnogim kotarima nijesu dospjeli ni dogovoriti, koga li će kandidirati. Tomu se pridružila druga neprilika. Općine su po izbornom zakonu morale svake godine u mjesecu siječnju sastaviti listine izbornika. Khuen je dao svim oblastima uputu, da iz takvih listina ispuste što više nezavisnih izbornika, a uvrste oveći broj odvisnih izbornika (činovnika, podvornika, lugara, pisara i t. d.), kako bi vladini kandidati lakše prošli kod izbora. Istina je doduše, da su općine morale tako sastavljene listine izbornika javno izložiti. Svaki je izbornik tada mogao zatražiti, da bude on ili tko drugi uvršten u listinu, ako ga je općina ispustila; a mogao je staviti i negativan zahtjev: da se naime iz listine izbornika brišu oni, koji nemaju izbornoga prava. Takvu su reviziju izbornih listina vršili hrvatski opozicijonalci obično samo u siječnju one godine, kad bijahu na redu izbori narodnih zastupnika. Kako svi Hrvati očekivahu, da će naredni izbori za hrvatski sabor biti u svibnju godine 1902., malo je tko mario za sastav listina izbornika, koje bijahu izložene u siječnju godine 1901. Tako se dogodilo, da su izbori narodnih zastupnika u studenom godine 1901. obavljeni po nevaljano sastavljenim listinama, iz kojih su ispušteni mnogobrojni nezavisni Hrvati, a mjesto njih uvršteni odvisni ljudi, kojima po zakonu nije ni pripadalo izborno pravo. Opazilo se, da je godine 1901. uopće bio mnogo manji broj izbornika, nego li ih bijaše g. 1897. U samom đakovačkom izbornom kotaru smanjio se broj izbornika za 130, jer je g. 1897. bilo 1315, a g. 1901. samo 1185 izbornika, upisanih u listine.

Kraj takvih prilika nije nikoga mogla začuditi golema pobjeda Khuenove »narodne stranke« kod izbora za hrvatski sabor. Od 88 izabranih narodnih zastupnika dobili su madžaroni 75, a cijela opozicija samo 13. Između opozicijonalaca bijaše 6 »domovinaša«, 4 »obzoraša«, 2 člana »čiste stranke prava« i 1 hrvatski opozicijonalac izvaan stranaka (dr. Aleksandar Bresztyensky, izabran u Velikoj Gorici).

Godine 1901. izabrani su »domovinaši«: Erazmo Barčić u Bakru, dr. Bogoslav Mažuranić u Selcu, dr. August Haramba-

šić u Delnicama, dr. Ivan Banjavčić u Karlovcu, dr. Božo Vinković u Vojnići i dr. Grga Tuškan u Sisku; zatim »obzoraši«: dr. Marijan Derenčin u Klanjcu, dr. Fran Vrbanić u Pregradi, vlastelin Milan pl. Kiepach u Samoboru i kanonik Cvjetko Rubetić u trećem kotaru grada Zagreba; te članovi »čiste stranke prava«: dr. Josip Frank u Križu i dr. Mile Starčević u Sv. Ivanu-Zelini.

U Đakovu je izbor narodnoga zastupnika obavljen 6. studenoga 1901. U ime »narodne stranke« kandidirao je dr. Antun Švarcmajer, a u ime »združene opozicije« Matija Pavić, župnik u Semeljcima. Od 1185 izbornika došao je na biralište 891, te je za narodnoga zastupnika izabran dr. Švarcmajer sa 738 glasova, dok su za Pavića glasovala samo 152 izbornika.

Težak poraz, koji je hrvatsku opoziciju snašao godine 1901., općenito se (uz vladin pritisak i krivotvorenje listine izbornika) pripisivao rascjepkanosti opozicijonih stranaka. Zato se u hrvatskom narodu koncem godine 1901. pojavila ista težnja za slogom opozicije, kakva je srca hrvatskih rodoljuba obuzela iza nesretnih izbora godine 1892. Tomu se općemu vapaju odazvaše klubovi »neodvisne narodne stranke« i »matice stranke prava«. Oni su svoje pristaše pozvali na veliku političku skupštinu, koja se 15. siječnja 1902. održala u dvorani zagrebačkoga »Hrvatskoga Sokola«. Tu su spomenuti klubovi proglasili, da više nema ni »domovinaša« ni »obzoraša, jer su njihove stranke zaključile sjedinjenje pod imenom »Hrvatska opozicija«. Njima se priključiše i hrvatski »realisti«, koje je vodio dr. Ivan Lorković.[44]) Realisti na toj istoj skupštini izjaviše, da pristupaju »Hrvatskoj opoziciji«, ali kao »posebna skupina«.

Odsada se radilo o tomu, da u jedinstvenu hrvatsku političku stranku stupe i oni pravaši, koje vodi dr. Josip Frank. Zato bivši »domovinaši« počnu predlagati, neka »Hrvatska opozicija« uzme ime »Hrvatska stranka prava«, jer da će joj onda lakše pristupiti i »čista stranka prava«. Ova je to

[44]) Hrvatski »realisti« nastadoše pod utjecajem nauke češkoga profesora Masarika. »Realisti« bijahu većinom mladi Hrvati, koji su tek svršili visoke škole. Među njima se uz dra. Ivana Lorkovića i dra. Milivoja Dežmana isticahu: dr. Milan Heimerl, dr. Franjo Poljak, Većeslav Vilder, dr. Zvonimir Španić, dr. Josip Belović, dr. Josip Reberski, dr. Đuro Šurmin i dr. Živko Bertić. Njima se priključiše: Ljubomir Babić (Đalski) Frano Supilo, Josip Křepelka, Rudolf Valdec i još neki.

zaista i obećala na velikoj skupštini, koju je »Hrvatska opozicija« održala 29. siječnja 1903. u dvorani »Hrvatskoga Sokola« u Zagrebu.

Po nagovoru dra. Marijana Derenčina pristadoše i bivši »obzoraši« na promjenu imena, te se »Hrvatska opozicija« prozvala »Hrvatskom strankom prava«. Izrađen je i aktuelan program, u koji je — uz opće izborno pravo — kao najprešniji zahtjev stavljena samostalnost Hrvatske u pogledu financija. Sada se gotovo čitav narod hrvatski digne protiv bana Khuena-Hedervaryja. On se neko vrijeme branio »prijekim sudovima«, koje dade proglasiti u 4 kotara (križevačkom, sušačkom, delničkom i ludbreškom), te u 2 grada (u Bakru i Križevcima). Ipak je konačno i sam uvidio, da mu dulje nema opstanka u Hrvatskoj, gdje je nasilno vladao 20 godina. Kralj je Khuena 27. lipnja 1903. imenovao ugarskim ministrom-predsjednikom, da ga tako što dostojnije makne iz Hrvatske, gdje je za bana hrvatskoga 1. srpnja 1903. postavljen dr. Teodor grof Pejačević.[45])

»Hrvatska stranka prava« nastavila je i poslije Khuenova odlaska pregovore sa »čistom strankom prava«. Tečajem godine 1904. održane su po Hrvatskoj i Slavoniji mnogobrojne skupštine, u kojima se narod izjavljivao za hrvatsku financijalnu samostalnost. Na te su skupštine dolazile pristaše obiju hrvatskih stranaka.[46]) Ipak nije među njima došlo do fuzije (sjedinjenja). »Čista stranka prava« ostade i nadalje sama za

[45]) Hrvatski je pokret g. 1903. sklonuo Vladimira pl. Halpera, vlastelina u Zajezdi, da je ostavio »narodnu stranku« i položio mandat narodnoga zastupnika. Tako je 26. kolovoza 1903. došlo do naknadnog izbora u Zlataru, gdje je izabran Eugen Kumičić, kandidat »čiste stranke prava«. Kako je Kumičić umro već 13. svibnja 1904., došlo je u Zlataru 7. rujna 1904. ponovno do naknadnog izbora, te je za narodnoga zastupnika izabran s 91 glasom Dragutin pl. Pisačić, kandidat »Starčevićeve stranke prava«, protiv dra. Pere Magdića, kandidata »hrvatske stranke prava«, koji je dobio 37 glasova.

[46]) Hrvatska je opozicija tečajem g. 1904. otela »narodnoj stranci« 2 mandata. Kako je naime 10. listopada 1904. umro Hinko pl. Francisci, došlo je 3. studenoga 1904. do naknadnog izbora u Ivancu kod Varaždina. Tamo je sa 75 glasova izabran za narodnoga zastupnika župnik Josip Šašel, kandidat »hrvatske stranke prava«, protiv madžarona dra. Eduarda Milanića, koji je dobio 67 glasova (od toga 59 činovničkih, 5 židovskih, 2 tuđinca vlastelina i 1 jedini seljački). — Mjesto grofa Marka Bombellesa, koji se odrekao mandata, došlo je 3. prosinca 1904. do naknadnog izbora u Biškupcu kod Varaždina. Tu su glasovala 182 neodvisna izbornika, i to 92 za dra. Peru Magdića, kandidata »hrvatske stranke prava«, a 90 za Jurja Tomca, kandidata »Starčevićeve stranke prava«. Da spriječi

sebe, uzevši godine 1904. ime »Starčevićeva hrvatska stranka prava«.

Neki su hrvatski političari održali na Rijeci u listopadu g. 1905. sastanak, na komu odlučiše, da treba povesti pregovore s madžarskom opozicijom, kako bi se Hrvati mimo »narodne stranke« izravno nagodili s Madžarima. Protiv te »Riječke rezolucije« odlučno ustadoše »Starčevićeva stranka prava«, te braća Stjepan i dr. Antun Radić, koji su koncem godine 1904. osnovali »Hrvatsku pučku seljačku stranku«. Nijesu za »Riječku rezoluciju« bili oduševljeni niti pristaše »Hrvatske stranke prava«. Ipak se ta stranka službeno izjavila za tu akciju.[47]) Među »rezolucijonaše« stupiše i hrvatski »realisti«, koji uzeše ime »Hrvatska napredna stranka«. Obje srpske opozicijone stranke (samostalci i radikali) prihvatiše »Riječku rezoluciju«; podjedno sklopiše izborni sporazum s »Hrvatskom strankom prava« i s »Hrvatskom naprednom strankom«. Tako je početkom godine 1906. nastala »hrvatsko-srpska koalicija«. Ova je u očima madžarske opozicije, koja je u Ugarskoj došla na vlast mjesto prijašnje »liberalne stranke«, učinila suvišnom bivšu Khuenovu »narodnu stranku«.

Prvi je uspjeh »hrvatsko-srpska koalicija« polučila kod izbora za hrvatski sabor, koji su provedeni u svibnju godine 1906. Tada je naime »hrvatsko-srpska koalicija« osvojila 32, a »Starčevićeva hrvatska stranka prava« 19 izbornih kotara.[48]) »Narodna stranka« ostade u manjini, jer je od 88 pobijedila

izbor nepoćudnoga mu dra. Magdića, odredio je veliki župan Radoslav pl. Rubido-Zichy, da 5 činovnika glasuje za Tomca, koji je tako proglašen za narodnoga zastupnika s 3 glasa većine.

[47]) Odlučno je protiv riječke rezolucije ustao dalekovidni sveučilišni profesor dr. Fran Vrbanić, jedan od prvaka »Hrvatske stranke prava«. Radi toga ne htjede dr. Vrbanić ni kandidirati kod narednih izbora za hrvatski sabor.

[48]) Od kandidata »Starčevićeve hrvatske stranke prava« izabrani su za narodne zastupnike: Ivan Peršić u 3. kotaru grada Zagreba, Jerko Pavelić u Karlobagu, dr. Živko Petričić u Otočcu, Dragutin Vlahović u Senju, Franjo pl. Kufrin u Pisarovini, dr. Vladimir Frank u Dugomselu, dr. Mile Starčević u Sv. Ivanu-Zelini, dr. Ante Pavelić u Samoboru, dr. Vuk pl. Kiš u Pregradi, dr. Ivo Elegović u Klanjcu, Andrija Jambrušić u Ivancu, Pavao Gašparović u Ludbregu, Dragutin pl. Pisačić u Zlataru, dr. Josip Frank u Križu, Fran Novak u Križevcima, Ivan Zatluka u Vilićselu, te Juraj Tomac u tri izborna kotara (u Biškupcu, Novom Marofu i u Sv. Ivanu-Žabnu).

samo u 37 izbornih kotara. Od izabranih koaliraca[49]) pripadalo je 20 »Hrvatskoj stranci prava«, 6 »Srpskoj samostalnoj stranci«, 2 »Hrvatskoj naprednoj stranci« i 2 »Srpskoj radikalnoj stranci«, dok dvojica (Miroslav grof Kulmer i dr. Vladimir pl. Nikolić-Podrinski) bijahu izvan stranaka. U svemu su izabrana 23 srpska narodna zastupnika, od kojih je 15 pripadalo »narodnoj stranci«, a 8 koaliciji.

U Đakovu se izbor narodnoga zastupnika obavio 3. svibnja 1906. Tada već nije bilo biskupa Strossmayera, jer je umro 8. travnja 1905. U ime »hrvatsko-srpske koalicije« kandidirao je Vatroslav Rački, a u ime »narodne stranke« dotadašnji zastupnik dr. Antun Švarcmajer. Od 1207 izbornika glasovahu 864, jer 343 nijesu došla na biralište. Izabran je dr. Švarcmajer sa 459 glasova, dok je za Račkoga glasovalo 405 izbornika.

Mnogim se hrvatskim rodoljubima bilo na žao dalo, što bivši »obzoraši« i »domovinaši« (t. j. »Hrvatska stranka prava«) nijesu izborni sporazum sklopili sa »Starčevićevom hrvatskom strankom prava«, mjesto s ostale 3 opozicijone stranke. Spomenute su naime 2 stranke i bez izbornoga sporazuma zajedno polučile 39 mandata. Da su pak na izbore pošle složne, dobile bi sigurno i apsolutnu većinu svih narodnih zastupnika, jer se radi njihove nesloge mnogi Hrvati ustegoše od glasovanja ili barem od izborne agitacije. Uz više naime rada i oduševljenja mogle su spomenute 2 stranke kod izbora po-

[49]) Među izabranim narodnim zastupnicima hrvatsko-srpske koalicije bijaše 20 članova »Hrvatske stranke prava« (t. j. bivših »obzoraša« i »domovinaša«), poimence: dr. Ante Pinterović u gornjem gradu Osijeku, podmaršal Juraj pl. Tomičić u Gospiću, dr. Bogoslav Mažuranić u Selcu, Erazmo Barčić u Bakru, dr. Franko Potočnjak u Delnicama, dr. Pero Magdić u Vrbovskom, dr. Edmund Lukinić u Karlovcu, Gustav Modrušan u Draganiću, dr. Antun Bauer u Jastrebarskom, dr. Grga Tuškan u Sisku, Đuro pl. Bedeković u Donjoj Stubici, Stjepan Cerovac u Krapini, dr. August Harambašić u Novskoj, dr. Mirko Grahovac u Daruvaru, dr. Božo Vinković u Požegi, dr. Vatroslav Brlić u Brodu na Savi, Stevo Kutuzović u Cerni, prof. Josip Purić u Bošnjacima, te Stjepan Zagorac u Koprivnici i u Velikoj Gorici. — Od kandidata »Srpske samostalne stranke« izabrani su: Jovan Banjanin na Udbini, dr. Bogdan Medaković u Plaškom, dr. Dušan Popović u Morovića, Bude Budisavljević u Vrginmostu, te Svetozar Pribičević u Glini i u Korenici. — »Hrvatskoj naprednoj stranci« pripadahu izabrani narodni zastupnici: dr. Đuro Šurmin u prvom kotaru grada Zagreba i Ljubomir Babić-Đalski u Petrinji, a »Srpskoj radikalnoj stranci«: dr. Mladen Lisavac u Irigu i dr. Đorđe Krasojević u Srijemskim Karlovcima.

bijediti madžaronske kandidate u Osijeku (donjem gradu), pa u Vuki, Đakovu, Čazmi, Kloštru, Novigradu Podravskom, Virovitici, Garčinu i u Novoj Gradiški. U ovih 9 izbornih kotara prođoše kandidati »narodne stranke« samo s neznatnom većinom i jedino uslijed nesloge hrvatskih opozicijonih stranaka.

Čim je »narodna stranka« kod izbora doživjela poraz, odmah je izgubila i potporu zajedničke ugarsko-hrvatske vlade u Budimpešti.[50]) Madžari su naime započeli pregovore s prvacima »hrvatsko-srpske koalicije«. Ovi se pregovori završiše tako, da je dr. Teodor grof Pejačević ostao hrvatski ban, ali su iz redova koalicije popunjena mjesta svih odjelnih predstojnika kod hrvatske zemaljske vlade u Zagrebu. (Odjelnim predstojnikom za unutarnje poslove postade dr. Vladimir pl. Nikolić-Podrinski, za pravosuđe zemunski odvjetnik dr. Aleksandar Badaj, a za bogoštovlje i nastavu bjelovarski odvjetnik Milan Rojc).

Slogu između ugarske i hrvatske vlade narušio je Franjo Košut, zajednički ministar za promet i trgovinu. On je naime zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti g. 1907. podnio na prihvat zakonsku osnovu o t. zv. željezničarskoj pragmatici. Po toj se pragmatici imala uzakoniti dotadašnja praksa, da se kod željeznica u Hrvatskoj i Slavoniji namještaju samo takvi činovnici i službenici, koji znadu madžarski jezik. Zato su delegati hrvatskoga sabora na zajedničkom saboru u Budimpešti odlučno ustali protiv spomenute osnove o željezničarskoj pragmatici, kojom se krši § 57. ugarsko-hrvatske nagodbe. Oni su mjesec dana vodili opstrukciju dugim hrvatskim govorima, što je Madžare veoma uzrujavalo. S delegatima se suglasila hrvatska vlada, koja je podnijela ostavku. Mjesto

[50]) Zato su mandate svoje položili zastupnici »narodne stranke«: Imbro pl. Josipović u Varaždinu, grof Gustav Normann u Valpovu, Teodor Georgijević u Bjelovaru i dr. Dušan Peleš u Vojniću. U sva ta 4 izborna kotara izabrani su kandidati hrvatsko-srpske koalicije, poimence: dr. Fran Vrbanić u Varaždinu, dr. Ivan Lorković u Valpovu, Milan Rojc u Bjelovaru i Vaso Muačević u Vojniću. Stjepan Zagorac je izjavio, da pridržaje mandat Velike Gorice, dok je Svetozar Pribičević pridržao mandat Korenice. Tako je došlo do naknadnih izbora u Koprivnici i u Glini, te su izabrani koalirci: dr. Ivan Banjavčić u Koprivnici i Frano Supilo u Glini. Juraj Tomac je pridržao mandat u Biškupcu, uslijed čega su kod naknadnih izbora birani: dr. Aleksandar Horvat u Novom Marofu i dr. Karlo Bošnjak u Sv. Ivanu-Žabnu, oba kandidati »Starčevićeve stranke prava«. Odsada su Khuenovci imali 33, a koalicija 36 zastupnika.

Pejačevića postade 26. lipnja 1907. hrvatskim banom dr. Aleksandar pl. R a k o d c z a y, koji je vladao sam bez ijednog odjelnog predstojnika. Rakodczay nije niti sazivao hrvatski sabor, jer je znao, da u njemu ne će naći potpore. Zato je već iza pola godine odstupio.

Nato je kralj 8. siječnja 1908. imenovao hrvatskim banom Pavla baruna R a u c h a, koji bijaše poznat kao hrvatski rodoljub i kao čovjek dobra srca, a poštenih namjera. Njegova je nesreća bila u tome, što je za podbana (t. j. za odjelnog predstojnika unutarnjih posala) izabrao odvjetnika Nikolu pl. Crnkovića, koji je Hrvatima omrznuo još u prvo doba Khuenova banovanja..

Crnković je sklonuo bana Raucha, da raspusti hrvatski sabor, jer se »hrvatsko-srpska koalicija« ponijela neprijateljski prema novoj vladi, a »narodnoj stranci« bijaše Rauch protivnik još od g. 1897. Rauch je već za 27. i 28. veljače 1908. odredio nove izbore za hrvatski sabor. On je utemeljio »ustavnu stranku«, s kojom je pošao u izbore, ali koja nije polučila baš nijedan mandat.

Od 88 narodnih zastupnika, koji su izabrani godine 1908., dobila je »hrvatsko-srpska koalicija« 56, »Starčevićeva[51] hrvatska stranka prava« 24, seljačka[52]) stranka braće Radića 3, »Srpska narodna radikalna stranka« 2, socijalni demokrati 1 (Vitomira Korača u Šidu), a 2 zastupnika (Ferdinand Riester u Rumi i Nikola Petrović u Staroj Pazovi) bijahu izvan stranaka. Od izabranih koaliraca pripadahu 24 »Hrvatskoj[53]

[51]) »Starčevićevoj stranci prava« pripadahu g. 1908. ovi izabrani narodni zastupnici: Ivan Peršić u 3. kotaru grada Zagreba, Jerko Pavelić u Karlobagu, dr. David Starčević u Gospiću i u Kloštru, Marko Badovinac u Perušiću, dr. Milan Ogrizović u Otočcu, Dragutin Vlahović u Senju, Milan Pavlović u Slunju, Franjo pl. Kufrin u Pisarovini, dr. Vladimir Frank u Dugomselu, dr. Mile Starčević u Sv. Ivan-Zelini, dr. Ante Pavelić u Samoboru, dr. Vuk pl. Kiš u Pregradi, dr. Ivo Elegović u Klanjcu, Juraj Tomac u Biškupcu, dr. Aleksandar Horvat u Novom Marofu i u Brodu na Savi, Dragutin pl. Pisačić u Zlataru, dr. Josip Frank u Križu, dr. Karlo Bošnjak u Sv. Ivanu-Žabnu, Fran Novak u Križevcima, Ivan Zatluka u Vilićselu, Ivan Nepomuk Jemeršić u Virovitici i dr. Svetozar Rittig u Đakovu.

[52]) Stjepan Radić bijaše za narodnoga zastupnika izabran u Ludbregu i u Novigradu Podravskom, a Stjepan Lovreković u Čazmi. Kako je Stjepan Radić pridržao mandat novigradski, došlo je u Ludbregu 7. svibnja 1910. do naknadnog izbora, u kojemu je izabran dr. Ante Radić.

[53]) Od kandidata »Hrvatske stranke prava« bijahu g. 1908. izabrani: dr. Ante Pinterović u gornjem i dr. Vladimir Kovačević u donjem

stranci prava«, 19 »Srpskoj samostalnoj stranci«, 4 »Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci«, a 9 samostalnom klubu koalicije. (Radikali su prije izbora istupili iz hrvatsko-srpske koalicije). Zastupnici stranke prava u koaliciji i izvan nje činili su većinu u hrvatskom saboru,[54]) gdje ih bijaše 48, dok je svih ostalih narodnih zastupnika bilo samo 40.

U Đakovu se izbor narodnoga zastupnika obavio 28. veljače 1908. Tamo je »hrvatsko-srpska koalicija« kandidirala sveučilišnoga profesora dra. Lazara Cara, koji se od mladosti uvijek isticao kao pravaš. Protiv njega ustade dr. Svetozar Rittig, koji bijaše profesor u sjemeništu đakovačkom. Rittig je u Đakovu kandidirao u ime »Starčevićeve hrvatske stranke prava«, koju je vodio dr. Josip Frank. Od 1289 izbornika dođoše na biralište 933, a kod kuće ostade 356. Za narodnog je zastupnika sa 612 glasova izabran dr. Rittig, dok je za dra. Lazara Cara glasovao samo 321 izbornik.

Dan prije Đakova birao je izborni kotar Vuka. Tamo je u ime »hrvatsko-srpske koalicije« kandidirao dr. Ante Bedenić, a u ime Rauchove »ustavne stranke« dotadašnji zastupnik Stjepan Barlović. Izvan svih stranaka kandidirao je u Vuki na svoju ruku vlastelin Antun pl. Mihalović. Od 904 izbornika ustegoše se od izbora 273, a na biralište je došao 631. Za narodnog je zastupnika izabran dr. Bedenić s 384 glasa, jer je za Barlovića glasovalo 207, a za Mihalovića samo 40 izbornika.

gradu Osijeku, dr. Fran Vrbanić u Varaždinu, dr. Bogoslav Mažuranić u Selcu, Erazmo Barčić u Bakru, dr. Pero Magdić u Vrbovskom, dr. Edmund Lukinić u Karlovcu, Gustav Modrušan u Draganiću, dr. Antun Bauer u Jastrebarskom, dr. Radovan pl. Marković u Velikoj Gorici, dr. Grga Tuškan u Sisku, Đuro pl. Bedeković u Donjoj Stubici, Stjepan Cerovac u Krapini, Božidar pl. Kukuljević u Ivancu, Stjepan Zagorac u Koprivnici, dr. August Harambašić u Novskoj, dr. Mirko Grahovac u Daruvaru, dr. Božo Vinković u Požegi, dr. Mato Novosel u Garčinu, dr. Ante Bedenić u Vuki, dr. Ivan Paleček u Vukovaru, dr. Ferdo pl. Šišić u Vinkovcima, Mirko Kutuzović u Cerni i prof. Josip Purić u Bošnjacima.

[54]) Kako je i Radićeva »hrvatska pučka seljačka stranka« prihvatila državopravni program hrvatske opozicije od g. 1894., izabran je g. 1908. u Hrvatskoj i Slavoniji na tome programu 51 narodni zastupnik. To znači, da je 58 postotaka svih zastupnika hrvatskoga sabora g. 1908. stajalo na stanovištu, da treba »u okviru habsburške monarkije stvoriti kraljevinu Hrvatsku, kojoj će pripadati Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina«, te koja će imati onakvu samostalnost, kakvu je tada imala Ugarska. Hrvatski je dakle narod prigodom izbora g. 1908. jasno izrazio svoju volju, da se mjesto »dualizma« osnuje »trializam« u habsburškoj monarkiji.

Kratko vrijeme poslije izbora za hrvatski sabor porodio se raskol u »Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava«, iz koje istupiše narodni zastupnici dr. Mile Starčević i njegov brat dr. David Starčević, koji bijaše izabran u Gospiću i u Kloštru. Njima se priključiše narodni zastupnici: Ivan Peršić, Jerko Pavelić, Milan Pavlović, Franjo pl. Kufrin, dr. Ante Pavelić i dr. Svetozar Rittig. Kako je dr. David Starčević naskoro umro, postade vođom tih pravaša njegov brat Mile, radi čega dobiše nadimak »Milinovci«. Međutim su ti pravaši svoju stranku službeno i nadalje nazivali »Starčevićeva hrvatska stranka prava«. Zato oni pravaši, koji ostadoše uz dra. Josipa Franka, uzeše staro ime »stranka prava«. Između ovih frakcija pravaških izbila je polemika, koja je dovela do mržnje, dapače i do uličnoga sukoba.

Premda je Rauch protiv sebe imao hrvatski sabor[55], ipak se na banskoj stolici održao pune 2 godine. Tek 5. veljače 1910. postade hrvatskim banom dr. Nikola pl. Tomašić, koji je nekada bio jedan od vođa »narodne stranke«, ali ju je godine 1906. napustio, te se prometnuo u hrvatskoga rodoljuba.

Tomašića je u hrvatskom saboru[56]) podupirala »hrvatsko-srpska koalicija«, koja je činila znatnu većinu narodnih zastupnika. Javno je mnijenje u Hrvatskoj tražilo proširenje izbornoga prava, da se onemogući upliv vlade kod izbora. Dok je naime svaki činovnik imao pravo glasa, dotle se od seljaka, trgovca i obrtnika tražilo, da mora plaćati najmanje 30 forinti izravnoga poreza, ako hoće imati neposredno pravo izbora. Svi oni porezovnici, koji su plaćali godimice manje od 30 ali barem 5 forinti izravnog poreza, bili su »birači«, a ne izbornici, te je 50 takvih »birača« biralo 1 izbornika. U ličko-krbavskoj i modruško-riječkoj županiji, gdje se plaća neznatan porez, jer je zemlja premalo plodna, imao je neposredno pravo glasa, tko je godimice plaćao 15 forinti, a »biračem« postade, tko je plaćao barem 3 forinta. Tomašić je u hrvatskom saboru

[55]) Kralj je hrvatski sabor 14. ožujka 1908. odgodio na neizvjesno vrijeme. Za sve vrijeme daljnjega Rauchova banovanja nije kralj sazivao hrvatski sabor, čime je opet povrijedio hrvatski ustav, na koji je prisegao prigodom svoga krunisanja 8. lipnja 1867.

[56]) Hrvatski se sabor na novi rad sastao 18. ožujka 1910., tj j. iza nedobrovoljnog odmora od 2 godine i 4 dana. Toga nijesu dočekali narodni zastupnici dr. David Starčević, dr. Fran Vrbanić i prof. Josip Purić, koji su umrli u tako dugom razdoblju vremena.

dao odglasati zakonsku novelu, po kojoj se ukida posredno pravo glasa, jer svi »birači« postaju neposredni izbornici. Time je broj izbornika, koji je godine 1908. u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji iznosio jedva 48.562, porasao godine 1910. na 190.096, dakle gotovo četverostruko.

Tomašić je odredio, da se 28. listopada 1910. imaju provesti prvi izbori po novom izbornom redu. Kod ovih su izbora nastupile dvije nove grupe hrvatskih političara. Jednu su grupu činili osobni pristaše bana Tomašića, a drugu grupu osječki Hrvati, koji ne pripadahu nijednoj političkoj stranci. Pravaši pođoše u izbore podijeljeni u 2 frakcije, od kojih se ona pod vodstvom dra. Josipa Franka zvala »stranka prava«, a druga je nosila ime »Starčevićeva hrvatska stranka prava«.

Kod izbora je »hrvatsko-srpska koalicija« dobila samo 35 mandata; ona je dakle izgubila dotadašnju većinu, koju je imala u hrvatskom saboru. »Stranka prava« osvojila je 15 izbornih kotara,[57]) pristaše bana Tomašića 14, Radićeva[58]) »Hrvatska pučka seljačka stranka« 9, »Starčevićeva[59]) hrvatska stranka prava« 9, »osječka[60]) grupa« 4 i »srpska narodna radikalna stranka« 1 kotar, dok je Frano Supilo bio u Delnicama izabran kao opozicijonalac izvan svih stranaka. Od 35 koaliraca bijaše 18 narodnih zastupnika »Hrvatske ujedi-

[57]) Od kandidata »stranke prava« bijahu za narodne zastupnike izabrani: Franjo Hrustić u 3. kotaru grada Zagreba, Stipe Vučetić u Perušiću, Drago Vlahović u Senju, Matija Polić u Slunju, dr. Vjekoslav Homotarić u Klanjcu, Juraj Tomac u Biškupcu, dr. Aleksandar Horvat u Novom Marofu, dr. Tomo Kumičić u Zlataru, dr. Josip Frank u Križu, dr. Fran Milobar u Sv. Ivanu-Žabnu, Fran Novak u Križevcima, dr. Stjepan pl. Pomper u Novoj Gradiški, Ivan Zatluka u Vilićselu, dr. Vladimir Prebeg u Brodu na Savi i Dragutin pl. Hrvoj u Garčinu.

[58]) Radićevoj »hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci« pripadahu zastupnici: Stjepan Radić u Ludbregu, dr. Ante Radić izabran u Dugomselu i u Velikoj Gorici, dr. Benjamin Šuperina u Bjelovaru, Antun Jemrić u Hercegovcu, Vinko Lovreković u Čazmi, Tomo Jalžabetić u Novigradu Podravskom, Karlo Kovačević u Novskoj i Mato Babogredac u Bošnjacima.

[59]) Od kandidata »Starčevićeve hrvatske stranke prava« bijahu g. 1910. za narodne zastupnike izabrani: Jerko Pavelić u Karlobagu, dr. Živko Petričić u Otočcu, dr. Ivan Banjavčić u Jastrebarskom, Franjo pl. Kufrin u Pisarovini, dr. Mile Starčević u Sv. Ivanu-Zelini, dr. Ante Pavelić u Samoboru, Cezar Akačić u Ivancu, Stjepan Zagorac u Koprivnici i dr. Đuro Balaško u Đurđevcu.

[60]) »Osječkoj grupi« pripadahu narodni zastupnici: dr. Ante Pinterović izabran u gornjem i dr. Dragutin Neuman izabran u donjem gradu Osijeku, pa dr. Franjo Papratović izabran u Vuki i dr. Franjo Zbierzchovski izabran u Slatini.

Iz zbirke prof. Gj. Szabo

Vinkovci: Zgrada realne gimnazije

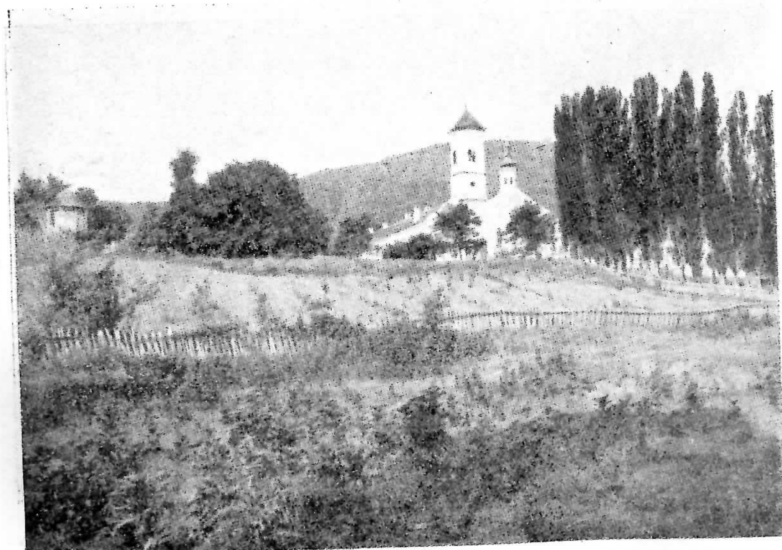

Osijek: Hrvatski Dom u gornjem gradu

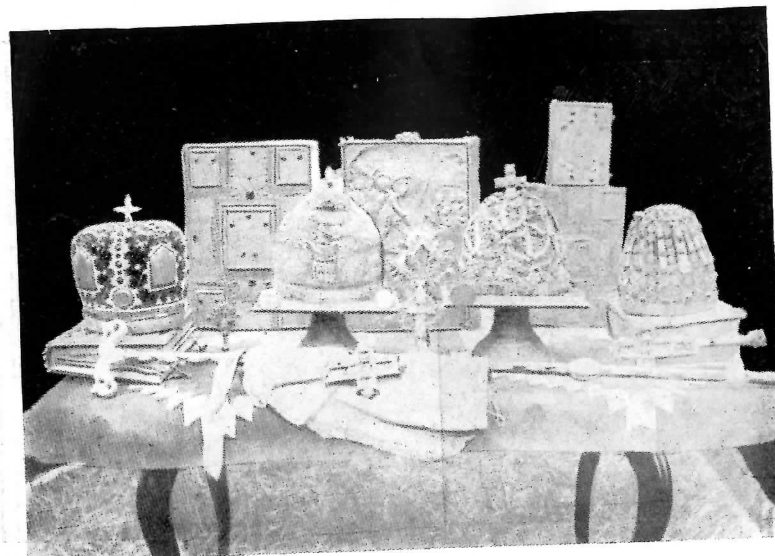
Boško Strika: »Fruškogorski manastiri«

Dragocjenosti u manastiru Ravanici

Boško Strika: »Fruškogorski manastiri«

Manastir Ravanica u Fruškoj gori

Boško Strika: »Fruškogorski manastiri«

Dragocjenosti u manastiru Krušedolu

Boško Strika: »Fruškogorski manastiri«

Manastir Krušedol u Fruškoj gori

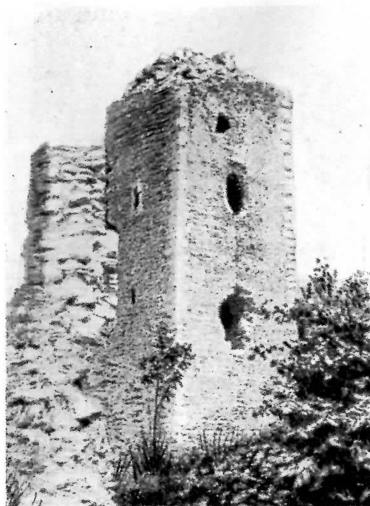

Foto: Prof. Gj. Szabo

Gradina Stupčanica kod Daruvara

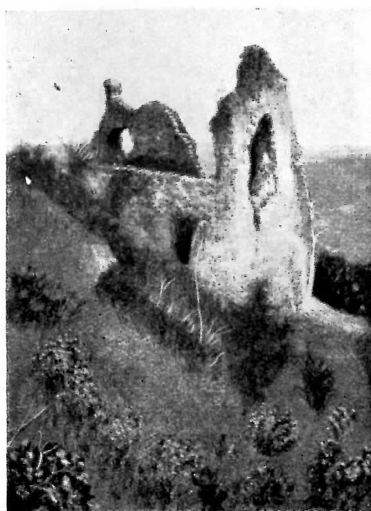
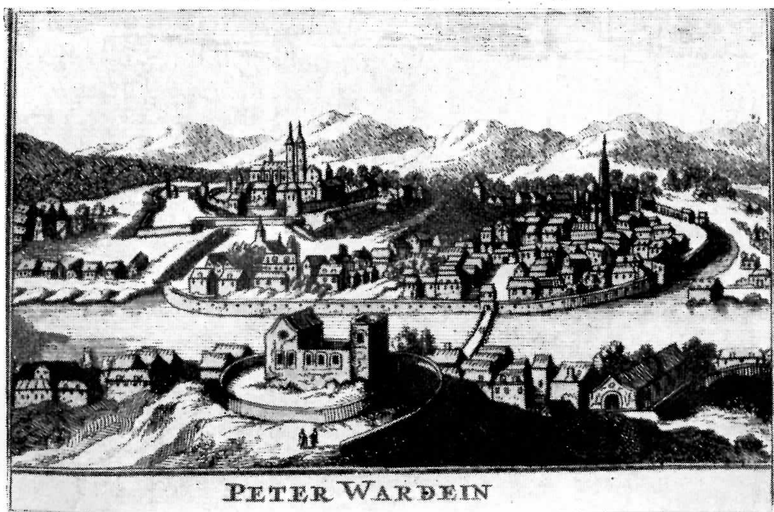

Foto: Prof. Gj. Szabo

Ostaci grada u Voćinu

Iz zbirke prof. Gj. Szabo

Petrovaradin u 17. vijeku

njene samostalne stranke«, koju su činile prijašnje 2 političke stranke, poimence: »Hrvatska stranka prava« (t. j. nekadašnji »obzoraši« i »domovinaši«) te »Hrvatska pučka napredna stranka« (t. j. nekadašnji »realisti«). Od ostalih 17 koaliraca pripadalo je 15 zastupnika »Srpskoj samostalnoj stranci«, koju je vodio Svetozar Pribičević, a 2 zastupnika (grof Miroslav Kulmer i dr. Vladimir pl. Nikolić) bijahu koalirci izvan stranaka.

U Đakovu je broj izbornika g. 1908. iznosio 1289, a 1910. godine 3020; povećao se dakle za 1731. Na bitalište su 28. listopada 1910. došla 1834 izbornika, a kod kuće je ostalo 1186. »Hrvatsko-srpska koalicija« nije u Đakovu postavila svoga kandidata. U ime »Starčevićeve hrvatske stranke prava« kandidirao je koprivnički župnik Stjepan Zagorac, koji je prije bio koalirac, te je posebnom brošurom branio »Riječku rezoluciju«. Tomašićeva je grupa u Đakovu kandidirala zagrebačkoga kanonika dra. Lovra R a d i č e v i ć a, osobnoga prijatelja dra. Ivana Krapca, tadašnjega biskupa đakovačkoga. Za narodnog je zastupnika izabran dr. Radičević s 1303 glasa, dok je za Stjepana Zagorca glasovao 531 izbornik.

U Vuki se broj izbornika povećao za 1747, jer je g. 1908. iznosio 904, a sada 2651. Nekadašnji zastupnik Stjepan Barlović kandidirao je na svoju ruku (»izvan svih stranaka«), jer ga nijedna stranka nije htjela istaknuti kao svoga kandidata. Osječka je grupa kandidirala u Vuki odvjetnika dra. Franju P a p r a t o v i ć a, koji bijaše rodom iz Đakova, a Hrvati ga poznavahu kao nesebičnog rodoljuba i vrsnoga govornika. U ime »socijalno-demokratske stranke« kandidirao je Vjekoslav Henč, vođa osječkih radnika. Na biralište je došlo samo 979 izbornika, dok su 1672 izbornika ostala kod kuće; time pokazaše, da ih nimalo ne zanima, tko li će zastupati njihov kotar. Za narodnog je zastupnika izabran dr. Papratović sa 760 glasova, jer su za Barlovića glasovala samo 162, a za Henča jedva 57 izbornika.

Već je tečajem izbornog pokreta došlo do nesuglasica između bana Tomašića i »hrvatsko-srpske koalicije«. To se kasnije prometnulo u otvoreno neprijateljstvo, te je Tomašić protiv sebe imao većinu narodnih zastupnika u hrvatskom saboru, poimence 35 koaliraca, 15 pravaša, 9 Starčevićanaca (Milinovaca) i Frana Supila. Bana je poduprla njegova grupa (14 zastupnika), zatim 4 člana osječke grupe, 1 radikal i 9 zastupnika Radićeve seljačke stranke. Uz ovih 28 narodnih

zastupnika podupiralo je Tomašića 8 velikih župana, a uživao je i potporu ostalih virilista (biskupa i velikaša). Ipak je prejaka bila opozicija spomenutih 60 narodnih zastupnika; zato je Tomašić 7. srpnja 1911. raspustio hrvatski sabor.

Kod novih izbora, koji se u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji obaviše 15. prosinca 1911., pojavila se nova »stranka narodnog napretka«, koju je utemeljio ban Tomašić. Obje pravaške frakcije (t. zv. »Frankovci« i »Milinovci«) sklopiše uoči izbora sporazum, te nastupiše kod izbora složno pod imenom »stranke prava«, kojoj se već kod izbora g. 1910. priključiše i »klerikalci«.

U mnogim je izbornim kotarima došlo do ljute borbe između pojedinih stranaka. U 12 kotara morahu se obaviti »uži izbori« između onih kandidata, koji su kod glavnog izbora polučili relativno najviše glasova. Složni pravaši pobijediše u 27 izbornih kotara.[61]) Koalicija je dobila samo 25 mandata; dobila bi još 3 mandata, da nijesu obustavljeni izbori u Karlovcu, Korenici i u Vrbovskom. Od izabranih koaliraca bijaše 12 članova »srpske samostalne stranke«, 11 članova »hrvatske ujedinjene samostalne stranke«, a 1 (dr. Vladimir pl. Nikolić) izvan stranaka. Tomašićeva »stranka narodnog napretka« polučila je 21 mandat, osječka grupa samo 1 (dra. Antu Pinterovića u Osijeku), Radićeva[62]) seljačka stranka 8, a »srpska narodna radikalna stranka« 3 mandata.

U Đakovu se izborna borba vodila između dra. Lovra R a d i č e v i ć a i dra. Antuna Švarmajera. Premda su oba

[61]) Od kandidata složne »stranke prava« izabrani su g. 1911. za narodne zastupnike: Franjo Hrustić u 3. kotaru grada Zagreba, Ivan Peršić u Karlobagu, dr. Ivan Ružić u Gospiću, Stipe Vučetić u Perušiću, dr. Živko Petričić u Otočcu, Drago Vlahović u Senju, Matija Polić u Slunju, dr. Ivan Banjavčić u Jastrebarskom, Franjo pl. Kufrin u Pisarovini, dr. Mile Starčević u Sv. Ivanu-Zelini, dr. Ante Pavelić u Samoboru, dr. Vuk pl. Kiš u Pregradi, dr. Vjekoslav Homotarić u Klanjcu, Cezar Akačić u Ivancu, Juraj Tomac u Biškupcu, dr. Aleksandar Horvat u Novom Marofu, dr. Ivo Frank u Križu, dr. Fran Milobar u Sv. Ivanu-Žabnu, Fran Novak u Križevcima, Stjepan Zagorac u Koprivnici, dr. Đuro Balaško u Đurđevcu, dr. Stjepan pl. Pomper u Novoj Gradiški, Ivan Zatluka u Vilićselu, Stjepan Lesny u Požegi, dr. Vladimir Prebeg u Brodu na Savi, Dragutin pl. Hrvoj u Garčinu i Marijan Mihaljković u Cerni.

[62]) Radićevoj »hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci« pripadahu narodni zastupnici: Stjepan Radić izabran u Ludbregu, dr. Ante Radić u Velikoj Gorici, Josip Predavec u Dugomselu, dr. Benjamin Šuperina u Bjelovaru, Tomo Jalžabetić u Novigradu Podravskom, Stjepan Lovreković u Čazmi, Ante Jemrić u Hercegovcu i Mato Babogredac u Bošnjacima.

ova političara nekada bili pristaše Khuenove »narodne stranke«, koja se počela raspadati poslije izbora g. 1906., te koja je nestala godine 1908., sada je dr. Radičević kandidirao u ime Tomašićeve »stranke narodnog napretka«, a dr. Švarcmajer u ime »hrvatsko-srpske koalicije«, protiv koje se borio još kod izbora godine 1906. Od 3020 izbornika usteglo se 1211, a na birališt je došlo 1809. Za narodnog je zastupnika izabran dr. Radičević s 1090 glasova, jer je za dra. Švarcmajera glasovalo samo 719 izbornika.

U Vuki je u ime osječke grupe hrvatskih rodoljuba kandidirao dotadašnji narodni zastupnik dr. Franjo Papratović. Protiv njega ustade nekadašnji zastupnik Stjepan B a r l o v i ć, koji je stupio u Tomašićevu »stranku narodnog napretka«, gdje je svoje utočište potražilo i mnogo drugih bivših madžarona. Izborna je borba bila veoma žestoka; zato su na biralište došla 432 izbornika više, nego li godine 1910. Za narodnog je zastupnika izabran Barlović sa 754 glasa, dok je za dra. Papratovića glasovalo 657 izbornika.

Tomašić je priznao svoj poraz kod izbora 15. prosinca 1911. Zato je naskoro dao ostavku na banskoj časti. Hrvati se gorko razočaraše, kad je mjesto Tomašića 19. siječnja 1912. za hrvatskoga bana imenovan Slavko pl. C u v a j, koji bijaše poznat kao silovit čovjek. Cuvaj nije ni mislio vladati ustavno, t. j. putem sabora hrvatskog. Zato on sklone kralja, da je 25. siječnja 1912. raspustio hrvatski sabor. To je provedeno tako, da se uopće nikada nijesu ni sastali narodni zastupnici, izabrani 15. prosinca 1911. Nato je kralj Franjo Josip imenovao Cuvaja 5. travnja 1912. kr. komesarom za Hrvatsku i Slavoniju, jer su Madžari uvidjeli, da bi Cuvaj kao ban hrvatski ipak morao sazivati sabor hrvatski.[63])

Toliko ustavno nasilje pobudilo je u Hrvatskoj i Slavoniji opravdanu mržnju na kralja Franju Josipa, koji je prigodom svoga krunisanja godine 1867. prisegao, da će vladati ustavno, a sada eto krši svoju prisegu. Kralj je znao, da Hrvati mrze Cuvaja, protiv koga je u Zagrebu izveden i atentat. Ipak je kralj Cuvaju podijelio »barunat«, čime se u očima naroda hrvatskog umanjilo poštivanje velikaša. Od straha pred narodnom osvetom pobjegne Cuvaj u Beč, te je vladu u Hrvat-

[63]) Time je kralj Franjo Josip opet prekršio prisegu, kojom se (prigodom svoga krunisanja) 8. lipnja 1867. obvezao, da će u Hrvatskoj vladati ustavno.

skoj obzirno i pošteno vršio podban dr. Dragutin Unkelhäuser, rodom Hrvat iz Vukovara. Mjesto Cuvaja postade 21. srpnja 1913. kr. komesarom dr. Ivan barun Š k r l e c, koji 27. studenoga 1913. bude imenovan i banom, da se u Hrvatskoj i Slavoniji uspostavi ustav.

Ban Škrlec dade 16. prosinca 1913. provesti posve slobodne izbore za hrvatski sabor. Tom je prigodom »hrvatsko-srpska koalicija« dobila 48 narodnih zastupnika, od kojih je 29 pripadalo »Hrvatskoj samostalnoj stranci«, 17 »Srpskoj samostalnoj stranci«, a dvojica (dr. Vladimir pl. Nikolić i zagrebački gradonačelnik Janko Holjac) bijahu koalirci izvan stranaka. Pravaši pobijediše u 23 izborna kotara, premda su pošli u izbore podijeljeni u 2 grupe. (Bivši »Frankovci« i »klerikalci« kandidirahu pod imenom »Hrvatska stranka prava«, te su dobili 9 mandata,[64]) dok su t. zv. »Milinovci« pod imenom »Starčevićeve stranke prava« stekli 12 mandata.[65]) Izvan oba kluba birana su 2 pravaša, i to Matija Polić u Slunju, a Marko Mileusnić u Dugomselu.) Radićeva »Hrvatska pučka seljačka stranka« dobila je samo 3 mandata,[66]) osječka grupa 2, a izvanstranački unionisti 12 mandata.

Prigodom izbora godine 1913. bijaše u Hrvatskoj i Slavoniji 209.618 izbornika, od kojih su na biralište došla 111.654 izbornika. Za kandidate »hrvatsko-srpske koalicije« glasovalo

[64]) Od kandidata »Hrvatske stranke prava« izabrani su za narodne zastupnike: Stipe Vučetić u Perušiću, dr. Vuk pl. Kiš u Pregradi, Josip Milković u Biškupcu, dr. Aleksandar Horvat u Novom Marofu, dr. Ivo Frank u Križu, Stjepan Pavunić u Sv. Ivanu-Žabnu, Fran Novak u Križevcima, Ivan Zatluka u Vilićselu i dr. Vladimir Prebeg u Brodu na Savi.

[65]) »Starčevićevoj stranci prava« pripadahu g. 1913. ovi narodni zastupnici: Ivan Peršić u Karlobagu, dr. Živko Petričić u Otočcu, Vojislav Kempf u Jastrebarskom, Franjo pl. Kufrin u Pisarovini, dr. Mile Starčević u Sv. Ivanu-Zelini, dr. Ante Pavelić u Samoboru, Dragutin pl. Hrvoj u Klanjcu, Cezar Akačić u Ivancu, Stjepan Zagorac u Koprivnici i dr. Petar Majer u Đurđevcu. Ivan Peršić bijaše g. 1913. izabran također u Velikoj Gorici, a Dragutin pl. Hrvoj također u Garčinu.

[66]) Radićevoj »Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci« pripadahu samo narodni zastupnici: Stjepan Radić izabran u Ludbregu, Tomo Jalžabetić u Novigradu Podravskom i Stjepan Lovreković u Čazmi. U manjini ostade dr. Ante Radić, koji je u Velikoj Gorici dobio 1010, a Ivan Peršić 1050 glasova. Jednako je pravaš Marko Mileusnić u Dugomselu izabran sa 1368 glasova, dok je dr. Vladimir Maček dobio samo 964 glasa. U manjini ostadoše također Radićevi kandidati dr. Benjamin Šuperina u Bjelovaru (gdje je dobio 1163 glasa), Antun Jemrić u Hercegovcu (1048 glasova) i Đuro Predragović u Đurđevcu (828 glasova).

je 43.645 izbornika, za Radićevu »hrvatsku pučku seljačku stranku« 13.024, za »Hrvatsku stranku prava« 15.834, za »Starčevićevu stranku prava« 14.446, a za pravaše izvan klubova 3076 izbornika. Unionisti izvan stranaka dobiše 15.616 glasova, »Srpska narodna radikalna stranka 3234, osječka grupa 2153, a »socijalno-demokratska stranka« 626 glasova. Prema tomu je najbolje prošla »hrvatsko-srpska koalicija«. Ona je naime dobila 48 zastupnika, t. j. 54 posto svih mandata, premda je za njezine kandidate glasovalo samo 39 postotaka svih izbornika, koji dođoše na biralište. Hrvatske državopravne stranke (t. j. pravaši i Radićevci) dobiše 46.380 glasova, dakle za 2735 glasova više od koalicije, a polučiše samo 26 mandata. One su dakle kod izbora prošle najgore, jer polučiše samo 30 postotaka svih mandata, premda se za njih izjavio 41 postotak svih izbornika, koji su glasovali. Nerazmjer između izbornog uspjeha koalicije i hrvatskih državopravnih stranaka dade se protumačiti jedino time, što potonje stranke nijesu sklopile izborni sporazum, nego pođoše u izbore osamljene, dapače i boreći se jedna protiv druge.

U Đakovu je kandidirao mladi odvjetnik dr. Ivan R i b a r u ime »Hrvatske samostalne stranke« kao dijela »hrvatsko-srpske koalicije«. Nijedna stranka nije dru. Ribaru stavila protukandidata. Uslijed toga nije za taj izbor bilo dovoljno zanimanja, te se od 3265 izbornika usteglo 2647. Glasovalo je samo 612 izbornika, te je dr. Ribar jednoglasno izabran za narodnoga zastupnika.

Drukčije se izbor obavio u Vuki. Tamo se u izbornu borbu upustiše 3 kandidata, poimence: dr. Franjo Papratović od osječke grupe hrvatskih rodoljuba, zatim vlastelin Antun pl. M i h a l o v i ć kao kandidat »hrvatsko-srpske koalicije«, te Stjepan Barlović kao »izvanstranački unionist«. Od 2844 izbornika došlo je na biralište 1619, a usteglo se od glasovanja 1225. Za Mihalovića su glasovala 664, za Papratovića 578, a za Barlovića 377 izbornika. Pošto nijedan kandidat nije dobio apsolutnu većinu, obavljen je sutradan (17. prosinca 1913.) uži izbor između Mihalovića i dra. Papratovića. Toga su dana na birališe došla 1683 izbornika, te je za narodnoga zastupnika izabran Mihalović s 872 glasa, dok je za Papratovića glasovalo 811 izbornika.

Premda je godine 1914. nastao svjetski rat, ipak je i nadalje djelovao hrvatski sabor. Mjesto dra. Škrlca postade 2. lipnja 1917. hrvatskim banom Antun pl. Mihalović. Za nje-

gova je banovanja hrvatski sabor 29. listopada 1918. jednoglasno stvorio zaključak, da se Hrvatska za uvijek dijeli od Austro-Ugarske, pa da se proglašuje samostalnom državom, za čim je uvijek težio narod hrvatski. To bijaše posljednja sjednica hrvatskog sabora, jer je 1. prosinca 1918. stvorena zajednička država Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je 3. rujna 1929. dobila ime »Kraljevina Jugoslavija«.

ZEMUN U 18. VIJEKU

Kada su Turci godine 1717. morali otići iz Zemuna, uđe u to mjesto vojska cara i kralja Karla VI. Tada je Zemun bio mala turska »palanka«, u kojoj su kuće izgorjele prigodom odlaska Turaka. Oko te palanke nalazilo se nekoliko salaša, t. j. majura bivše turske vlastele. Princip Eugen Savojski, koji je u Zemun doveo pobjedonosnu kršćansku vojsku, nije uopće u toj palanci našao podesnu kuću za stanovanje; zato se nastanio u nekom čardaku izvan palanke, gdje je sproveo nekoliko dana.

Mirom u Požarevcu odrekla se Turska istočnoga Srijema, koji postade carskom zemljom. Zemun i cijelu njegovu okolicu — gdje se danas nalaze sela: Batajnica, Vojka, Golubinci, Surčin, Dobanovci, Jakovo, Boljevci, Kupinovo, Ogar, Popinci, Karlovčić, Prhovo i Pećinci, — dade dvorska komora grofu Karlu Schönbornu, koji bijaše potpredsjednik »državnoga dvorskoga vijeća« (Reichshofrath). Njegovi su činovnici upravljali Zemunom i susjednim selima, gdje se prijašnja turska raja pretvorila u kmetove grofa Schönborna. U Zemun se doseliše neki katolički trgovci i obrtnici, koji su opskrbljivali carsku vojsku. Da katolički vojnici, obrtnici i vlastelinski činovnici ne ostanu bez duhovne pastve, dođoše u Zemun redovnici Kapucini. Ovi se nastaniše u kući, koja se nalazila blizu sadašnjega župnoga dvora. Kako u Zemunu nije bilo katoličke crkve,. obavljahu Kapucini isprvice službu božju u svojoj kući. Kasnije dade grof Schönborn graditi malenu crkvu na onom istom mjestu, gdje danas stoji velika župna crkva. Grof je toj crkvici darovao slike i kipove, te crkveno odijelo i posuđe tako, da se ondje mogla od godine 1728. služiti sveta misa i obavljati crkveni obredi.

Kako je Austrija požarevačkim mirom od godine 1718. dobila i Beograd s ovećim dijelom Srbije, nije se Zemun nalazio

na granici države. Uslijed toga nije Zemun mnogo značio ni u vojničkom ni u trgovačkom pogledu. Njegova je važnost nastala tekar godine 1739., kad je Austrija (iza nesretnog rata) morala Turskoj vratiti Beograd i Srbiju. Beogradskim mirom, koji je definitivno sklopljen 3. listopada 1739., postadoše Dunav i Sava granicom između Austrije i Turske. Ovim je mirom određeno, da se imaju porušiti utvrde, što ih je princip Eugen Savojski izgradio na ušću Save u Dunav i na t. zv. ratnom otoku (Kriegsinsel). Pripadom valja spomenuti, da su za ove utvrde morali Zemunci peći opeke na ciglani, koja se nalazila kraj sadašnjega željezničkog mosta na Savi. Tada je na Savi bio drveni most, kojim se putovalo iz Beograda u Zemun; ali je i taj most porušen po ustanovi beogradskog mira od godine 1739.

Iz Beograda se godine 1739. preseliše u Zemun austrijske državne i vojničke vlasti. S njima se u Zemun doselila i većina onih žitelja, koji se u Beogradu nastaniše u vrijeme austrijske prevlasti, t. j. od g. 1717. do g. 1739. Katoličke su žitelje u Zemun 3. prosinca 1739. doveli iz Beograda redovnici Franjevci, koji su pred povorkom nosili križ, što ga još i danas čuvaju u samostanu zemunskom. Franjevci se u Zemunu nastaniše u kapucinskoj kući, jer se Kapucini odseliše iz Zemuna u Lugoš.

Franjevci su poput Kapucina preuzeli duhovnu pastvu zemunskih rimokatolika. Oni su katoličkom župom u Zemunu upravljali do godine 1744. Tada je — na sam Božić — prvi put svetu misu u katoličkoj crkvi odslužio svjetovni svećenik kao župnik zemunski. Naskoro iza toga počnu Franjevci u Zemunu graditi poseban svoj samostan s crkvom. U taj samostan, koji postoji još i sada, useliše se zemunski Franjevci u kolovozu godine 1752.

Po nalogu carice i kraljice Marije Terezije uredio je general grof Khewenhüller godine 1746. slavonsku Vojnu Krajinu. Cijela Posavina bude pretvorena u 3 krajiške pukovnije (petrovaradinsku, brodsku i gradišku), dok je sredina Slavonije godine 1745. zajedno sa slavonskom Podravinom i sa sjevernim dijelom Srijema pripojena Hrvatskoj, kojoj je pripadala u srednjem vijeku.

Godine 1746. nestade u Zemunu vlastelinstva grofa Schönborna, jer je i Zemun s okolicom pripao Vojnoj Krajini. Prvim zapovjednikom petrovaradinske (srijemske) krajiške pukovnije postade grof Engelshofen, a upravu cijele slavonske Kra-

jine preuze grof Starhemberg, koji bijaše veliki prijatelj Zemuna. Svaka se krajiška pukovnija dijelila u 16 (kasnije u 12) satnija, kojima zapovijedahu i upravljahu kapetani. Prvim kapetanom zemunske satnije postade Ivan Podgorčanin. Stanovnike zemunske uvrstiše u krajišku husarsku pukovniju, koja je svoju vojarnu imala u Banovcima. Ali već godine 1747. oslobodio je Zemunce general Engelshofen od konjaničke službe, te je u Zemunu osnovao posebnu streljačku satniju, koja je brojila 300 ljudi. Tako su Zemunci kao graničari bili najprije husari, a poslije strijelci.

Naskoro je krajiška uprava uvidjela, da bi i na teritoriju Vojne Krajine trebalo osnovati nekoliko trgovišta, kakvih je već imala građanska (civilna) Hrvatska i Slavonija. U takvim bi se mjestima razvijala trgovina, da graničari lakše i bolje unovče svoje plodine. Uz to bi se u tim trgovištima nastanili obrtnici, koji bi izrađivali onakve stvari, kakve trebaju časnici, vojnici i okolišni seljaci. Da se pak u tima krajiškim trgovištima radije nastane strane trgovci i obrtnici, treba ih osloboditi teške vojničke službe, kakvu inače moraju vršiti graničari po selima. Krajiška je uprava izradila, da su takva trgovišta na teritoriju Krajine dobila naslov: »c. kr. vojni komunitet«.

I Zemun je godine 1751. postao »cesarsko-kraljevskim vojnim komunitetom« s velikim povlasticama. U kaznenim stvarima ostaje Zemun i nadalje podređen vojničkom sudu, dok sudbenost u građanskim parnicama pripada samomu poglavarstvu Zemuna, koje vrši i policajnu upravu. Oni zemunski trgovci, obrtnici i posjednici, koji stekoše građansko pravo, biraju svoje upravne činovnike (naročito bilježnika i blagajnika); izabrane činovnike potvrđuje vojno zapovjedništvo, koje preko svojih komesara (povjerenika) vrši nadzor nad svima komunitetima u Krajini. Odsada više ne moraju Zemunci služiti kao graničari. Ali zato mora Zemun plaćati krajiškoj upravi porez, od koga su oslobođeni seoski žitelji u Krajini. Taj se porez određuje paušalno za cijelu godinu, a ubire ga poglavarstvo, koje raspoređuje tu svotu među sve zemunske građane prema njihovom imetku i dohotku. Poglavarstvo komuniteta zemunskoga čini načelnik s 12 vijećnika, imenovanih između najuglednijih građana. Na isprave, koje izdaje zemunsko poglavarstvo (magistrat), stavlja se pečat, koji nosi skraćeni latinski napis: »Sig(illum) caes(areae) reg(iae) milit(ariae) communitatis Semlin«. (Službeno se dakle Zemun

tada zvao njemačkim imenom). Kako tada još nije bilo gruntovnice, sklapahu se pred magistratom ugovori o kupnji i prodaji nekretnina u Zemunu, da se barem tako obavijesti javnost. I ti ugovori sastavljani su obično u njemačkom jeziku, kako su tada vođene i sve knjige kod magistrata u Zemunu.

Počevši od godine 1751. počeo je Zemun napredovati. Krajiška je uprava podigla nekoliko erarijalnih zgrada. Među ovima bijaše i stan mjesnoga zapovjednika, komu je nasuprot stajala t. zv. glavna straža s 2 lipe; u stražarnici se uvijek nalazilo nekoliko oboružanih vojnika, a pred stražarnicom bijaše namješten top. (Ta je stražarnica sve do godine 1873. postojala na ulazu u tadašnju »glavnu ulicu«).

U Zemunu je godine 1730. osnovan **kontumac** ili raštel, u kojemu se trgovalo s Turcima, da se u Austriju ne prenese kuga. Kontumac se nalazio tamo, gdje je kasnije otvoren gradski perivoj, te gdje je godine 1879. sagrađena zgrada realne gimnazije. Cijeli taj prostor bijaše ograđen visokim zidom, unutar kojega podigoše 2 crkvice (rimokatoličku i pravoslavnu). U kontumac se iz Zemuna ulazilo kroz velika željezna vrata. Uz nekoliko jablana i topola stajahu u kontumacu velike zgrade, koje su trgovcima služile kao skladišta za njihovu robu. Kontumac je imao svoje službeno osoblje: liječnike, činovnike i podvornike. U svemu je sredinom 18. vijeka u kontumacu bilo namješteno 56 osoba. Tkogod je u Zemun došao iz Turske, morao je poći u kontumac, gdje ga je liječnik temeljito pregledao. Ako je liječnik na došljaku opazio znakove kuge, odmah ga je dao prenijeti u bolnicu, koja se nalazila izvan Zemuna (na uglu Palilulske ulice i Bežanijskoga druma). Tko je u toj bolnici umro, toga bi sahranili na brijegu iznad bolnice, gdje bijaše «kužno groblje«. Tko je pronađen zdravim, on je morao u kontumacu odsjedjeti 3 do 6 tjedana, da se vidi, nije li ipak okužen. Tek iza toga smio je stranac izaći iz kontumaca i unići u Zemun, odakle onda može poći i dalje.

Oprezno se postupalo i s trgovačkom robom, koja je dovezena u kontumac. Sanitarni naime propisi zahtijevahu, da se sanduci i vreće najprije otvore, a roba stavi na sunce i temeljito okadi. Iza toga je roba opet stavljena u sanduke i vreće, na koje su metnuli službeni pečat s napisom »Sigillum sanitatis«.

Trgovina je Zemunu donijela bogatstvo. Najbolje se to vidjelo po razvitku samoga mjesta. U Zemunu se naime nastanilo toliko obrtnika, da su godine 1772. imali 12 cehova.

Iste je godine u Zemunu — uz trgovce na veliko, koji izvažahu robu u Tursku i uvažahu robu iz Turske, — bilo 37 otvorenih dućana, od toga 30 većih, a samo 7 sitničarija. Radi brojnih stranaca, koji su dolazili u trgovačkom poslu, postojahu u Zemunu i 2 kavane, čega tada nije bilo u drugim našim mjestima, izuzev jednu jedinu kavanu u Zagrebu. Zemun je godine 1772. brojio 3829 domaćih žitelja, među kojima bijaše 2629 istočno-pravoslavne vjere. To su većinom bili Srbi, uz koje se spominju također pravoslavni Grci, Bugari, Karavlasi (Rumunji) i Kucuvlasi (Cincari).

U Beču je godine 1777. štampana knjiga »Slavonien und Syrmien«, koju je napisao carski savjetnik Vilhelm T a u b e. On je naime godine 1776. proputovao kroz Slavoniju i Srijem, te je u spomenutoj knjizi opširno opisao spomenute zemlje. Taube nam u trećoj svesci svoje knjige (na str. 106—108) podaje ovakav opis tadašnjega Zemuna:

»Zemun je veliki i dobro naseljen trgovački grad, koji leži u kutu, što ga čine Dunav i Sava na svome sastavu preko puta od Beograda. Sam grad leži više na Dunavu, nego li na Savi, preko koje je vodio most u Beograd, ali je taj uklonjen godine 1739., kada su Turci zauzeli Beograd. Nizak je položaj grada na podnožju brežuljka, koji se na zapadnoj strani grada strmo uzdiže povrh gradskih vrata. Kada se čovjek popne na vrh toga brežuljka i udalji četvrt sata od vrata, tada kuće pokriju Savu, te Zemun i Beograd izgledaju kao jedan jedini grad, u čije ulice čovjek gleda.

Cijeli grad opkoljuje red palisada, u čemu se i sastoji njegovo utvrđenje. Kada ih se prije 20 g. htjelo podvostručiti, tada se beogradski paša tako uznemirio i pokazao toliko straha, da se odustalo od toga. Ugarska pukovnija, koja leži u Petrovaradinu, šalje ovamo po nekoliko satnija u posadu, koja čuva gradska vrata, pa zajedno s njemačkim konjanicima, koji su nastanjeni po kućama, drži stražu uz Dunav i Savu, da se ovamo ne ušulja nitko iz Beograda.

Kad je Beograd godine 1739. pao u tursku vlast, sve su crkve pretvorene u džamije. Tada su taj nesretni grad ostavile sve rimokatoličke i mnoge grčke obitelji, te se naseliše u Zemunu, uslijed čega se znatno umnožalo stanovništvo toga mjesta. Sada se između palisada nalazi 850 kuća, a izvan palisada 280, dakle u svemu 1130 kuća. Mnoga od tih kuća mogla bi se nazvati upravo lijepom, n. pr. kuća grofa Starhemberga, koji u Zemunu — poput mnogih drugih trgovaca — ima veliko stovarište njemačke robe za Tursku; isto je tako lijepa pošta, pa kuća zapovjednikova i još neke.

Grad Zemun ukrašuju 4 crkve, poimence: rimokatolička župna i samostanska franjevačka crkva, isto tako i 2 pravoslavne parohijalne crkve, od kojih je druga sazidana tekar godine 1776., jer nije bila dovoljna jedna crkva. I židovi imaju u Zemunu svoju sinagogu. — Zemun ima do 6800 žitelja, ne računajući ovamo strane trgovce, koji se tu zadržavaju neko vrijeme, kao što ni putnike, koji ovdje kontumaciraju. Jedna polovica stanovnika ispovijeda grčku (istočno-pravoslavnu) vjeru, a drugu polovicu čine katolici, židovi, armenci i muslimani. Od grčkih je svećenika najugledniji protopop, pod kojim se nalazi 30 crkvenih općina. Kako između građana i vojnika ima vrlo mnogo Nijemaca vojnika, propovijeda se u katoličkoj crkvi njemački i ilirski (t. j. hrvatski). U zapovjednikovoj je kući lijepa pozornica, na kojoj se predstavljaju njemačke pozorišne igre.

Trgovina čini Zemun znamenitim mjestom. Kako naime Zemun leži od prilike u sredini između Beča i Carigrada, mora proći kroz taj grad sve, što ide ovamo ili onamo. Zato je Zemun veliko trgovačko mjesto za svu njemačku i tursku robu, za koju su trgovci tu sazidali velika skladišta i stovarišta. Svakoga je jutra na t. zv. beogradskoj ledini znatan sajam, na koji dolaze i robu donose trgovci iz Beograda i iz Srbije. Sajmište je opkoljeno palisadama, te beogradski trgovci, koji nijesu odsjedjeli karantenu, stoje na jednoj a zemunski na drugoj strani. Jedni ne smiju druge dodirnuti; radi toga stoje između njih kontumacki činovnici i vojnička straža, koji paze na sve. Ako Beograđanin ima štogod u gotovu novcu platiti Zemuncu, mora izbrojene novce najprije baciti u posudu, gdje je ocat; nato kontumacki činovnik izvadi te novce i preda ih prodavaču. U Zemunu ima uvijek takvih Beograđana, koji su odsjedjeli karantenu; njima se kao punomoćnicima i senzalima služe oni beogradski trgovci, koji na sajam dolaze samo na po sata.

Kupa i Sava donose mnogo lađa i čamaca iz Hrvatske i Kranjske s njemačkom i talijanskom robom. Dravom i Dunavom dolaze pak lađe iz Štajerske, Ugarske i Austrije s ugarskom, njemačkom, francuskom i engleskom robom. Čim su lađe istovarene i njihova roba smještena u skladišta, odmah se lađe tovare turskom robom i šalju se natrag. Neke se lađe prodaju, jer ih je teško uz vodu vratiti u Njemačku.

Još više njemačke i holandeske robe dolazi na kolima kroz Ugarsku preko Petrovaradina. Ova kola voze natrag srijem-sku i tursku robu. Iz Zemuna može čovjek poslati novce i mijenjati ih za sve zemlje u Aziji i u Evropi. To je bez dvojbe pouzdan znak, po kojemu se pozna razgranata i velika trgovina. — Carina ima velik dohodak u Zemunu. Jaka trgovina i brodarstvo, položaj Zemuna u lijepoj dolini između 2 rijeke, kratka i blaga zima, mnoštvo stranaca svih narodnosti i druge okolnosti, — sve to čini, da je taj grad prijatan i živahan«.

Taube je među zemunske žitelje vjerojatno brojio i sve strance, što ih je tamo našao. Samih naime domaćih stanovnika imao je Zemun (prigodom popisa godine 1777.) jedva 3918. Po vjeroispovijesti bijaše među zemunskim žiteljima 3114 istočno-pravoslavnih, 756 rimokalika i 47 židova. Katolici bijahu većinom obrtnici, činovnici i časnici. Na Dunavu je Zemun godine 1777. imao 6 mlinova (t. zv. vodenica). Zemun je Vojnoj Krajini morao u ime poreza za g. 1777. dati paušalnu svotu od 5000 forinti. Poglavarstvo je taj porez razrezalo na sve stanovnike u Zemunu. Iste je godine 1777. sav prihod komuniteta zemunskog iznosio 18.832 forinta i 19 krajcara. Od toga je 1537 forinti iznosila trošarina, koju je poglavarstvo ubiralo od pića (vina, pive i rakije). Novčane su globe donijele 49 forinti, a zakup od lova u cijelom kotaru zemunskom 32 forinta. Trgovina drvima, koju je poglavarstvo vodilo na svoj račun, donijela je godine 1777. dobitak od 700 forinti. Iste je godine rashod komuniteta zemunskog iznosio 15.994 forinta i 33 krajcara. Od toga se 519 forinti i 6 krajcara potrošilo za redarstvo i zdravstvo, a 400 forinti i 21 krajcar za školstvo. Zemun je naime imao posebnoga »varoškoga« kirurga (liječnika), komu je godimice plaćao 150 forinti; isto tako su oba učitelja (na njemačkoj i na srpskoj školi) dobivali iz varoške blagajne godišnju plaću od 120 forinti. Varoška je blagajna g. 1777. imala suficit (suvišak) od 2837 forinti i 46 krajcara.

Krajiška je uprava nastojala, da se na teritoriju Vojne Krajine razvije svilogojstvo. Zato je i zemunski komunitet godine 1770. po nalogu vojnoga zapovjedništva zasadio 800 dudova, čime je osnovana t. zv. plantaška bašta. Nato je poglavarstvo komuniteta g. 1778. kupilo 12 loti galeta (svilenih čahurica), koje su razdijeljene među one Zemunce, koji će se baviti uzgojem svilenih buba.

U Zemunu je godine 1779. postojala prva pivovara. Zemunci su g. 1782. počeli obrađivati »adu«, t. j. ratni otok na Dunavu, premda je taj otok bio vlasništvo državnog erara, a ne komuniteta zemunskog. Iste je g. 1782. suspendirano cijelo poglavarstvo zemunskog komuniteta, i to navodno zato, što nije pravilno rukovalo s pupilarnim novcem i što je dopuštalo, da se zlato izvozi iz Zemuna u Tursku, premda je to zabranio car i kralj Josip II.

Poput ostalih vojnih komuniteta dobio je i Zemun novo uređenje, koje je u život stupilo 1. studenoga 1787. Zemunski su građani i nadalje oslobođeni od svake vojne dužnosti u mirno doba, ali moraju sami čuvati i braniti Zemun, kad bi graničari pošli u rat. Građani moraju ukonačivati vojsku i davati podvoz, koji treba vojska, ali će zato od državnog erara dobiti primjerenu odštetu. Zemunci mogu svoje nekretnine po volji između sebe kupovati i prodavati, te oporučno raspolagati s njima. Građani su oslobođeni od podavanja robote (kuluka); oni će — bilo u naravi, bilo u novcu — dati samo ono, što im naloži njihov magistrat, odnosno gradsko vijeće. Komunitetom upravlja magistrat, koji čine načelnik i 4 savjetnika. Vojno zapovjedništvo imenuje načelnika i 2 savjetnika (sindika i pisara), dok druga 2 savjetnika biraju sami građani. Na prijedlog magistrata imenovalo je vojno zapovjedništvo svake treće godine gradsko vijeće (odbor) od 12 osoba. Magistrat je rješavao građanske parnice u prvoj molbi; prizivno je sudište činio t. zv. apelacijoni sud u Petrovaradinu, odakle se moglo još prizvati na vrhovno sudište(t. zv. dvorsko ratno vijeće) u Beču Odsada je promijenjen i gradski pečat, koji je dobio carskoga orla s njemačkim napisom: »K. k. Kommunitäts-Magistrat Semlin«.

Prvim načelnikom zemunskoga komuniteta bude g. 1787. imenovan natporučnik Faber de Fan. Od građana su izabrani savjetnici Ivan Hajduk i Ivan Kirica, dok su po vojnom zapovjedniku imenovani savjetnici Leopold Rida i Karlo Langfeld. Uz taj magistrat imao je Zemun 1 liječnika, 1 prijamnika i 1 gospodarskog činovnika, koji bijaše podjedno ravnatelj kancelarije i upravitelj varoške policije. Svaki je činovnik imao godišnju plaću od 250 do 600 forinti i deputat drva od 8 do 12 hvati, a većinom i stan u naravi. Načelnik je osim svoje časničke plaće dobivao još godišnju nagradu od 300 forinti. Magistratu je na raspolaganje stavljena varoška policija, koju su činila 2 kaprala sa 7 pandura. Isprvice se komunitet-

ski magistrat nalazio u ulici »kod tri goluba«. Godine 1790. izgradiše Zemunci za magistrat novu zgradu, koja se nalazila sve do svoga požara g. 1867. tamo, gdje je g. 1887. podignuta sadašnja zgrada gradskog poglavarstva. Ono zemljište, na kojemu bijahu kontumac i utvrde oko Zemuna ostade vlasništvo vojnog erara, a ne komuniteta zemunskog; isto tako i sve zemljište od Zemuna do korduna na Savi.

Na proljeće godine 1788. dođe do velikoga rata između Austrije i Turske. Radi toga je maršal grof Lacy dao na brežuljcima između Bežanije i Zemuna načiniti logore, u kojima se nastanila 1 pješačka pukovnija i 6 do 8 grenadirskih bataljuna. Vojni zapovjednik podmaršal grof Braun sa svojim štabom nastanio se u samomu Zemunu.

U noći od 22. ožujka 1788. prijeđe turska vojska iz Beograda na t. zv. ratni otok, odakle morade uzmaknuti austrijska straža. Tom su prigodom Turci zarobili 5 lađa, nakrcanih žitom, koje pripadahu zemunskim trgovcima. Nato stave Turci na ratni otok nekoliko baterija topova, iz kojih počnu pucati na Zemun. Ipak su Turke naskoro odanle otjerali t. zv. šajkaši, t. j. graničari iz jugoistočne Bačke, koji su austrijskoj vojsci služili kao mornari na riječnoj ratnoj mornarici.

Turci su u noći od 8. na 9. listopada 1788. opet provalili preko Save između Zemuna i Bežanije, ali ih je pred zoru potisnula austrijska vojska, koja se nalazila u tamošnjim logorima i šancevima.

Treći put navališe Turci iz Beograda 13. listopada 1788. Tada je došlo do žestokog okršaja između turskih mornara i graničarskih šajkaša. U Zemunu se cijeli dan čula pucnjava iz topova i pušaka. Tek pred večer povukla se turska vojska natrag pod Beograd.

Ratni događaji privukoše 27. listopada 1788. u Zemun samoga cara i kralja Josipa II. Kako su Turci iz Beograda često pucali iz topova na Zemun, nije vladar odsjeo u samoj varoši zemunskoj, koja bijaše tada još okružena zidom i palisadama. Car je nekoliko dana stanovao u jednoj od onih brojnih kuća izvan zemunskih utvrda, koje su činile t. zv. gornju varoš. Tamo stanovahu većinom poljodjelci, koji su se bavili ratarstvom i stočarstvom. Vladar je dozvolio, da se to predgrađe zemunsko na njegovu spomen odsada zove »Josipovo« ili (kako se službeno zvalo) Josefstadt.

Tečajem naredne zime nije se doduše ratovalo, ali je zato u Zemunu i u okolici bilo mnogo vojnika, te je varoš bila

veoma živahna. Među vojnicima u logorima pojavila se neka kužna bolest. Zato su sve zgrade u kontumacu pretvorene u bolnice. Kad više ondje nje bilo dosta mjesta, onda su bolesne vojnike nastanili u zemunske škole, a kasnije ih smjestiše dapače u franjevački samostan i u sve crkve zemunske. U travnju godine 1789. počela je vojska u Zemunu graditi velike bolnice, i to izvan varoši u Josipovom predgrađu. Tamo je podignut cijeli niz kuća, u kojima bijaše mjesta za 700 bolesnika. Radi toga su Zemunci toj ulici dali ime »Špitalski sokak«.

U Zemun je 11. kolovoza 1789. došao glasoviti maršal Laudon, komu je Josip II. konačno povjerio zapovjedništvo nad cijelom austrijskom vojskom. Laudon je odsjeo u gostionici »k divljemu čovjeku«, gdje je učinio pripravе za navalu na Beograd. Po njegovoj zapovijedi gradila se cesta (kaldrma) od t. zv. Laudonovih šanaca do ušća Save u Dunav. Ovu su cestu morali raditi stanovnici Zemuna i okolišnih sela. Cestom su prevažani topovi. Tada je iz Zemuna prema Beogradu krenula i austrijska vojska, koja je brojila 35.700 ljudi. Početkom listopada 1789. započelo je bombardiranje Beograda, gdje se već 8. listopada predao Osman paša pod uvjetom, da smije s turskom vojskom otići iz grada, koji je nato zaposjela austrijska vojska.

Mirom u Svištovu vratila je Austrija godine 1791. Turskoj Beograd. Sada se iz Beograda u Zemun preseliše razni trgovci, krčmari i t. zv. marketenderi, koji su poslije zauzeća Beograda došli u taj grad i ondje ostali 2 godine (1789.—1791.). Ovi su ljudi dosta neugodnosti zadali zemunskomu magistratu, koji je i onako dobio novih briga zbog velikog i dugotrajnog rata, što ga je Austrija g. 1792. zametnula s Francuskom. Kako je naime u rat pošlo mnogo graničara, morali su Zemunci dati straže za kordun na Savi. Tako su građani zemunski kroz više godina morali naizmjence boraviti u čardacima, da Turcima sprečavaju prijelaz preko Save.

Velika je nesreća Zemunce zadesila godine 1795. Tada je naime turska vojska donijela kugu u Beograd, odakle je naskoro prešla i u Zemun. Prvi se slučajevi kuge pojaviše u kontumacu. Kad je kuga opažena i u jednoj građanskoj kući, počeli su Zemunci od straha bježati u druga mjesta, naročito u Frušku goru. Tako se kuga raširila po Srijemu, a najviše u Irigu, gdje je pomorila većinu žitelja. Uslijed kuge propade i trgovina u Zemunu. Strancima je naime za vrijeme kuge bio

zabranjen dolazak u kontumac zemunski. Tako ostade do jeseni godine 1797., kad je kuga konačno prestala u Srijemu i u Beogradu.

Jezgru žitelja zemunskih u 18. vijeku činili su Srbi. Oni su još za turskoga gospodstva imali u Zemunu svoju istočno-pravoslavnu crkvu, koja je vjerojatno bila drvena. Godine 1745. dobiše zemunski Srbi dozvolu, da od cigle sagrade crkvu sv. Nikole. Ova nije isprvice imala zvonika, koji joj prigradiše tek poslije više godina. Ikonostas je g. 1762. naslikao Dimitrije Bačević. Sačuvao se popis svih žitelja zemunske parohije od godine 1764. Tada je Zemun brojio 1635 stanovnika istočno-pravoslavne vjeroispovijesti, od kojih je 876 bilo muških, a 759 ženskih. Od tih stanovnika ima 216 svoje vlastite kuće. Duhovnu je pastvu vršilo 6 svećenika, među kojima bijaše i proto Samuilo Ostojić. Većina stanovnika istočno-pravoslavne vjeroispovijesti bavila se poljodjelstvom. Ipak se među njima nalazilo 49 obrtnika i 11 trgovaca, zatim 1 učitelj, 1 časnik, vrtlar, i ljekarnik (po imenu Jovan Georgijev, a po narodnosti Grk), 5 pandura, 1 krmilar i 10 ribara. Među pravoslavnim žiteljima u tadašnjem Zemunu bijaše oko 40 do 45 grčkih i cincarskih obitelji, koje su posjedovale 20 do 25 kuća. Ove su obitelji u Zemun došle većinom iz Macedonije i Rumunjske. Grci se bave ponajviše trgovinom, koja im donaša bogatstvo i ugled. Kako je rasla trgovačka važnost Zemuna, tako se ondje povećavao i boj Grka, kojih je koncem 18. vijeka bilo 600 do 700 osoba.

Počevši od godine 1769. šalje Zemun posebnoga poslanika na srpski narodno-crkveni sabor u Srijemske Karlovce. Prvi je poslanik bio Marko Nikolić, koji je više godina bio i načelnik u Zemunu. Godine 1774. položen je u Zemunu temeljni kamen nove istočno-pravoslavne crkve, jer je stara nikolajevska crkva postala premalenom. Nova se crkva sv. Bogorodice gradila 5 godina, a posvećena je g. 1780. Odsada ima Zemun 2 parohije. Uz ove 2 crkve postojala je u Zemunu i pravoslavna kapela, koju je na svoj trošak u zemunskom kontumacu podigao sapunar Todor Apoštolović. Ta se kapela prvi put spominje g. 1760., a popravljena je g. 1824. troškom od 3600 forinti.

Srpska se pučka škola u Zemunu spominje već godine 1725. Kad je sagrađena parohijalna crkva sv. Nikole, podigoše Srbi godine 1750. kraj nje školsku zgradu.

Franjevci, koji se godine 1739. preseliše iz Beograda u Zemun, počeli su podučavati djecu rimokatoličkih roditelja. Obuka se isprva vršila u franjevačkom samostanu. Kada se godine 1780. na zemunskom trgu počela graditi sadašnja rimokatolička crkva, počeli su katolici tražiti, neka se na istom trgu podigne i katolička pučka škola. I zaista je tamo godine 1786. na trošak zemunskoga komuniteta sagrađena velika školska zgrada. Kako se u toj školi predavalo njemačkim jezikom, do bila je ona naziv »njemačka škola«, premda se službeno zvala »Oberschule«. Uz vjeronauk učili su đaci čitati, pisati, računati i risati. Učitelje je plaćao vojni erar; zato su bili smatrani za državne činovnike, te su neko vrijeme nosili i uniformu.

Da ne moraju djeca grčkih roditelja polaziti srpsku školu, otvorena je u Zemunu posebna grčka škola. Nastojanjem trgovca Nikole Rusidesa osnovaše Grci u Zemunu godine 1794. grčku školsku zakladu, koja će uzdržavati njihovu školu. U tu je zakladu svaki zemunski Grk morao staviti po 1 grošić šajna od svake cente robe, koju uveze u Zemun. Kako je tada cvala trgovina, koju su u Zemunu vodili upravo Grci, narasla je grčka školska zaklada na preko 40.000 forinti.

Isprvice nije u Zemunu bilo židova. Krajiška naime uprava nije dozvoljavala, da se na teritoriju Vojne Krajine nastane židovi; a nijesu toga tada ni željeli židovi, kojima se nipošto nije sviđala teška vojna dužnost, kakva je nametnuta svima graničarima. Tekar godine 1751., kad je Zemun postao privilegovan c. kr. vojni komunitet, a njegovi su žitelji oslobođeni od vojničke dužnosti, zamoliše neki židovi kraljicu Mariju Tereziju, da im dozvoli nastambu u Zemunu. Kraljica je tu molbu uslišala, te se već godine 1753. u Zemun doselilo 20 židovskih obitelji. Po tadašnjem običaju stanovahu židovi na okupu i odijeljeno od ostalih Zemunaca. Zato su zemunski Srbi onoj ulici, u kojoj se nastaniše židovi, dali ime »Čivutski sokak«. Židovi su u Zemunu podigli svoj hram (tempel), koji se spominje već godine 1776. Oni su uredili i posebnu svoju školu, koja se spominje godine 1816.

Zemunski Grci nijesu gradili posebnu svoju crkvu, premda su imali dosta sredstava za gradnju crkve. Oni se zadovoljiše time, da samo gdjekada imaju službu božju na grčkom jeziku. Zato se obratiše na mitropolita u Srijemskim Karlovcima s molbom, da u velikoj crkvi sv. Bogorodice, koja se nalazi usred Zemuna, smiju na izvjesne dane služiti liturgiju grčkim jezikom; Grci će za uzvrat podavati sredstva za uzdržavanje

te crkve. I zaista je konzistorija (duhovni stol) u Karlovcima godine 1795. dozvolila, da se u crkvi sv. Bogorodice svake četvrte nedjelje služi liturgija grčkim jezikom, a na ostale nedjelje t. zv. crkveno-slavenskim jezikom.

DARUVAR SE NEKADA ZVAO »PODBORJE«

Današnja 3 mjesta: Daruvar trg, Donji Daruvar i Podborje ili Gornji Daruvar spadahu u srednjem vijeku pod imanje Dobrakuća. U sredovječnim listinama dolaze ta 3 mjesta pod raznim hrvatskim imenima, koja su obično i madžarizovana. Listine je naime izdavala kraljevska ugarska kancelarija, koja je običavala sva hrvatska imena prevađati na madžarski jezik. Kako tada još nije bila razvijena narodna svijest, nije nitko od Hrvata prosvjedovao protiv toga pomadžarivanja. Događalo se dapače, da su i sama hrvatska vlastela počela svoja prezimena pisati onako, kako ih je pisala kraljevska kancelarija. Tako su n. pr. plemići i velikaši Orehovački, Mlakovečki, Šemovečki i Gubaševečki pisali svoja prezimena po madžarskom izgovoru: Orahoczy, Malakoczy, Semoczy i Gubasoczy.

Trgovište Daruvar zvalo se u srednjemu vijeku »T o p l i c e« na hrvatskom jeziku, a »Hévviz« u madžarskom prijevodu. Sredinom 15. vijeka spominje se to mjesto samo kao »possessio«, t. j. posjed imanja Dobrakuća. Ali iz listina od god. 1486. i 1508. doznajemo, da je taj posjed već imao povlastice trgovišta. — Iznad Toplica imali su knezovi Nelipići (kao vlasnici imanja Dobrakuće) svoj »grad« (t. j. utvrđeni dvorac), koji se spominje u listinama od god. 1481., 1484. i 1500. Na hrvatskom se jeziku taj Nelipićev grad zvan »Bor«, dok su ga Madžari nazivali imenima Ku ili Kővár, što znači »Kamengrad«. U listini od godine 1501. zove se trgovište Toplice madžarski »Subku«, što se hrvatski izgovaralo Podbor ili »Podborje«. (Tako bi se i danas moralo zvati trgovište Daruvar).

Donji se Daruvar u srednjemu vijeku zvao »Č e t v r t k o v a c«. To su ime u kraljevskoj kancelariji preveli u »Csötörtökhely«. U listini od godine 1496. spominje se Četvrtkovac kao oppidum (trgovište). U tomu je mjestu nekada bio franjevački samostan sa crkvom sv. kralja Ladislava. U svojoj oporuci od godine 1490. spominje Ladislav Hermanfi Grebenski i

taj samostan. On ga zove imenom »monasterium s. Ladislai regis sub Bor«, što na hrvatskom jeziku znači »samostan sv. Ladislava kralja pod Borom« ili u Podborju. Vjerojatno su već tada oba mjesta — Četvrtkovac i Toplice ili Podborje — činila jednu jedinu cjelinu. Iz listine naime od g. 1527. doznajemo, da su tada ova 2 mjesta zaista činila jednu cjelinu. Ta listina izričito veli: »Csötörtökhely alio nomine Hévviz«, što znači: »Četvrtkovac drugim imenom Toplice«.

Gornji se Daruvar u srednjem vijeku zvao »Podborje«, što su u kraljevskoj kancelariji madžarizovali imenom »Fenyöalya«. To je ime doslovan prijevod imena Podborje. I to je mjesto u srednjem vijeku bilo »oppidum« (trg). Kao trg Fenyöalya spominje se to mjesto u brojnim historijskim spomenicima (ispravama), naročito u listinama od god. 1404., 1405., 1436., 1460. i 1469.

Prema tomu je ime »Podborje« u 15. vijeku vrijedilo za sva 3 današnja mjesta, t. j. za trgovište Daruvar, te za sela Gornji i Donji Daruvar. Tada su u onomu kraju stanovali sami katolički Hrvati. Tamo je bila i opatija sv. Jelene. Zato još i danas jedan od zagrebačkih kanonika nosi naslov: opat sv. Helene od Podborja.

Turci su cijeli kraj oko današnjega Daruvara poharali i osvojili godine 1543. Tom su prigodom u ropstvo odveli gotovo sve tadašnje žiteljstvo. Da sela ne ostanu prazna, napučiše ih Turci nešto kasnije pravoslavnim žiteljima, koje su nazivali »Vlasima«, premda je među njima bilo ponajviše Srba, a samo nešto romanizovanih Makedonaca (t. zv. Kucuvlaha ili Cincara). Turci su cijelomu tomu kraju dali ime »Mala Vlaška« za razliku od »Velike Vlaške«, pod kojom se razumijevao zapadni dio Rumunjske.

Daruvar je pod turskom vlašću ostao do godine 1687., dakle 144 godine. Tečajem toga vremena zove se Daruvar starim hrvatskim imenom »Podborje«. Pa i poslije izgona Turaka zove se to mjesto imenom Podborje. Tako n. pr. u latinskom popisu Slavonije od godine 1702. čitamo imena: »Podborje«, »diruta arx Podborje« (razvaljena tvrđa Podborje) i »pagus Podborje« (selo Podborje). Na zemljopisnoj karti od godine 1718. označeno je trgovište Daruvar pod imenom: »Podvorie, terme nimis calide«, što na hrvatskom jeziku znači »Podborje, toplice veoma vruće«. Isto tako i na zemljopisnoj karti od godine 1745. piše: »Podvorie, termae nimis calidae«.

Odakle onda sadašnje ime »Daruvar«? Evo istinito tumačenje o postanku toga imena.

U baranjskoj županiji bijaše u 18. vijeku mnogo Hrvata. Jedan se od njih zvao Bonaventura Janković, koji je u Baranju valjda došao iz Bosne ili iz južne Hrvatske, odakle se koncem 17. i početkom 18. vijeka doseliše i Hrvati, koji stanuju kod Pečuha. Nije isključeno, da je spomenuti Janković bio porijeklom plemić. Ako to nije bio, tada se morao nečim odlikovati, jer je 25. prosinca 1722. dobio od kralja Karla VI. plemstvo. Kako svaki plemić ima pravo na grb, dobio je Bonaventura Janković grb, u kojemu se vidi ždral. Ta se ptica na madžarskom jeziku zove »daru«.

Kraljica Marija Terezija sjedinila je tri slavonske županije (požešku, srijemsku i virovitičku) godine 1745. s kraljevinom Hrvatskom. Tom je prigodom Antun pl. Janković, unuk spomenutog Bonaventure, od kraljevske komore kupio jedan dio imanja Sirač, kojemu je pripadalo i Podborje. Antun je u Podborju počeo sebi graditi »grad«, t. j. utvrđeni dvorac. Tomu je dvorcu dao Janković ime »D a r u v a r«, što na hrvatskom jeziku znači »Ždralov grad«.

Vjerojatno je Antun pl. Janković svršio pravničke nauke. Vidimo ga naime, kako se posvetio upravnoj službi. Janković je g. 1756. postao bilježnikom požeške županije, u opsegu koje se nalazilo njegovo imanje. On je g. 1758. promaknut na čast podžupana, a godine 1770. postade zamjenikom velikoga župana. Kraljica mu je 28. veljače 1765. podijelila predikat »de Daruvar«, a 21. rujna 1772. imenovala ga je grofom. U toj diplomi piše kraljica doslovno: »castrum Podborje aliter Daruvar«, što znači: »grad Podborje inače zvan Daruvar«.

I dalje je Antun grof Janković sticao razne časti. On je godine 1775. imenovan velikim županom požeške županije, a godine 1781. tajnim savjetnikom kralja Josipa II. Svoju je karijeru dovršio godine 1785., kad ga je kralj imenovao predsjednikom »stola sedmorice«, t. j. tadašnjega vrhovnoga sudišta za Ugarsku i Hrvatsku.

Ispod Jankovićeva dvorca postojalo je malo mjesto kao ponovni zametak današnjega trgovišta. Ime Daruvar prešlo je malo po malo iz dvorca i na spomenuto mjesto. Ipak još dugo nije to novo i madžarsko ime moglo posve istisnuti staro ime Podborje. To potvrđuje i Nijemac Friedrich Wilhelm von Taube, koji je godine 1777. u Leipzigu štampao svoju knjigu »Historische und geographische Beschreibung des Königreiches

Slavonien«. U toj knjizi opisuje Taube kupalište Daruvar, pa izričito piše, da je to ime dao mjestu grof Janković, ali da se narod na to ne obazire, već da još uvijek to mjesto zove Podborje, pod kojim je samo imenom poznato u zemlji i kako je označeno na zemaljskoj karti«.

Već godine 1789. izumrla je prva grofovska obitelj Janković. S njenim je izumrćem nestalo i uzroka, da se Podborje zove tuđim imenom Daruvar.[1])

U zapisnicima skupština požeške županije isprvice se (od godine 1745.) spominje u t. zv. gornjem ili pakračkom kotaru mjesto Podborje, u kojemu je sjedio poseban županijski sudac. Mjesto imena Podborje dolazi ime Daruvar tek pod konac 18. vijeka, te u svima zapisnicima 19. vijeka.[2])

Među rukopisima Jugoslavenske akademije u Zagrebu nalazi se i »Descriptio geographica comitatus Posegani«. To je zemljopisni opis požeške županije, što ga je napisao Josip Mikoczy godine 1779. I tu ne dolazi ime Daruvar, nego »Podborje« s opatijom sv. Helene.

Profesori Piller i Mitterpacher, koji su godine 1782. proputovali požešku županiju, opisali su svoj put u djelu: »Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam«. Tu pripovijedaju, kako su došli također u Daruvar, za koji kažu, da je »egregia forma oppidum« (trgovište krasnog oblika). Pri tom opisu dodaju, da se Daruvar prije zvao Podborje, pa da je to neslavno selo grof Janković podigao u »svijetlo trgovište« prije malo godina.[3])

Iznad Daruvara nalazi se vinorodno brdo, na kojemu je još godine 1909. bilo ostanaka neke crkve i samostana. Narod još i danas to mjesto zove imenom »Podborje«. Možda se tamo prije dolaska Turaka nalazio »samostan sv. Ladislava kralja pod Borom«, koji spominju sredovječne listine. Činjenica jest, da se tamo uz ljudske kosti iskopalo i raznih drugih stvari. Odanle su stanovnici trgovišta Daruvara (pa i sam grof Janković) odvažali kamen za gradnju svojih kuća.

[1]) Bojničić dr. Ivan: »Ime Daruvar«. (Narodne Novine od 27. ožujka 1909.)

[2]) Kempf Julije: »Ime Podborje« i još neka imena u požeškom kraju«. (Nar. Novine od 22. lipnja 1909.)

[3]) »Cui (oppido Daruvar) eam reddidit gratiam, ut ex inglorio pago, qualis cum vocabulo Podborje, quod passim usurpabat, paucos ante annos fuerat, in nitidum conderetur oppidum«. (Str. 93.)

Tamo negdje u blizini morala je biti i opatija sv Helene u Podborju. Od zagrebačkih kanonika nosili su naslov »abbas s. Helenae de Podborje« u 17., 18. i 19. vijeku: Stjepan Dojčić (g. 1671.—1676.), Nikola Gotal (g. 1692.—1723.), Vuk Kukuljević (g.1699.—1702.), Đuro Res (g. 1703.—1745.), Baltazar Bedeković (g. 1766.—1781.), Franjo Rafaj (g. 1793.—1820.), Stjepan Korolija (g. 1807.—1826.), Mirko barun Ožegović (g. 1826.—1869.), te Ivan Bošnjak (g. 1879.—1899.)[4])

PODRAVSKA SLATINA U SREDNJEM VIJEKU

Čini se, da je okolica Slatine bila nastanjena već u prethistorijsko doba. Svakako je pak ondje bila naseobina u rimsko doba, t. j. za prvih 5 stoljeća poslije rođenja Isusa Krista. Hrvatski historičar Ivan pl. Kukuljević u svojim bilješkama oko g. 1860. piše, da je u Slatini prije 80 godina (dakle oko g. 1780.) postojala neka gradina, u kojoj su ljudi našli rimske opeke i razne rimske predmete, naročito novce, oružje, noževe i žlice.

Ipak se Slatina u sačuvanim pisanim historijskim ispravama prvi put spominje istom g. 1297. Tada je Slatina bila susjed posjeda, koji je pripadao plemiću od Tubine. Isprava navodi kao medjaš toga posjeda cestu, koja je vodila u Slatinu. (Smičiklas: »Codex diplomaticus«, knjiga VII. strana 286.)

U spomenutoj ispravi dolazi Slatina pod pomadžarenim imenom »Zalathnuk«. I druge sredovječne isprave iskrivljuju ime Slatine, pa ju pišu »Zalathnok« ili »Slatinikh«, odnosno »Zalatnuk«, »Slatinau« ili »Slathinaj«. To je u ostalom sudbina gotovo svih mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji, jer se kraljeva kancelarija nalazila u Budimu ili u Beču.

Tečajem srednjega vijeka nalazimo u Slatini župnu crkvu Svih Svetih. Ta se crkva prvi put spominje u darovnici zagrebačkoga biskupa Augustina Kažotića od g. 1305. Tada je crkvom Svih Svetih u Slatini upravljao svećenik Mihalj. (Smičiklas: »Codex diplomaticus«, knjiga VIII. strana 104.)

Najstariji popis župa u zagrebačkoj biskupiji sastavio je g. 1334. gorički arhiđakon Ivan. U tom se popisu navodi i

[4]) Matković Stjepan: »Recensio episcoporum«, str. 73.—106. (Zagrabiae 1888.)

župna crkva Svih Svetih u Slatini (Zalathnuk), koja spada pod arhiđakonat Vašku. (Tkalčić: »Monumenta episcopatus Zagrabiensis«, knjiga II. strana 94.)

Vjerojatno je Slatina već u 14. vijeku bila vlasništvo (imanje) biskupa zagrebačkoga. U Slatini se g. 1460. spominje i »kaštel«, t. j. utvrdjeni dvorac, pod koji spadahu takodjer sela Sopje, Ivanec, Vaška i Gaćište u susjednoj Podravini. Slatina je počevši od g. 1510. pripadala križevačkoj županiji, koja se na istok protegla gotovo do Valpova. (Csanky: »Kőrősmegye«, strana 54 .i 55.) Slatina je u tursku vlast pala po svoj prilici g. 1543., kada su Turci zauzeli jake obližnje tvrdje Voćin, Orahovicu i Valpovo. (Laszowski: »Historijske crtice o Slatini«. Štampano g. 1928. u »Spomenici državne gradjanske škole u Podravskoj Slatini«.)

KARLOVAČKE PAROHIJE GODINE 1733.

Srijemski su Karlovci godine 1732. brojili 408 kuća, u kojima stanovahu žitelji istočno-pravoslavne vjeroispovijesti. Tada su u Karlovcima postojale 3 parohije i parohijalne crkve: gornja, srednja i donja. Njihov nam je opis podao arhiđakon Vićentije Stefanović, koji je po nalogu mitropolita Vićentija Jovanovića vizitirao od 6. do 10. ožujka 1733. parohije u Srijemskim Karlovcima.

1. Srednju je crkvu sv. Nikole 8. rujna 1718. posvetio mitropolit Vićentije Popović. Arhiđakon Stefanović piše, da je ta starodrevna crkva građena od kamena i od čerpića (nepečene cigle), a pokrivena crijepom. Ispred crkve je podignut dosta visok i običan toranj, sagrađen od kamena i cigle. Na širokom su pročelju crkve troja vrata (jedna velika i dvoja manja). Iznutra nije crkva odviše visoka i široka. U sredini su crkve 4 stupa, koji drže svod i kupulu. Crkva ima 7 prozora (5 velikih i 2 malena). Na tornju su zvona, a u crkvi kamena trapeza, umivaonica i krstionica.

Stefanović je na trapezi crkve sv. Nikole našao 2 plaštanice od beza i kadife, zatim nov antimins, 2 evanđelja (štampana u Moskvi i u Lavovu, drven kovčežić, srebrno kandilo, malen jeruzalemski križ, 3 drvena svijećnjaka, moskovski služebnik i malen kivot, u komu bijahu moći sv. Efronije. Na ikonostasu je uz slike 12 apoštola bilo 17 drugih slika (4 velike i 13 malih), a u ženskoj se preprati nalazila 41 slika (6 velikih,

2 srednje i 33 male). Na proskomidiji bijahu 2 srebrna pozlaćena putira, zatim srebrn diskos, 2 srebrne kašike i još neke tkanine.

Crkva sv. Nikole imala je i srpske i ruske crkvene knjige. Od srpskih knjiga spominje arhiđakon 2 evanđelja (jedno srebrom okovano), 12 mineja (rukopis), 2 prologa, apostol, 2 osobna mineja, 2 poderana evanđela, malu knjigu, u kojoj je služba pokrovu Bogorodice i sv. Nikoli, te još jednu knjigu o službi sv. Maksimu. Od crkvenog odijela našao je Stefanović: 4 odežde od svile, 10 starih odežda, 2 svilena i 3 stara stihara, 2 svilena epitrahilja, 6 srebrnih pojasa, 2 svilene narukvice i 3 svilena đakonska orara. Nadalje je crkva sv. Nikole imala: arhijerejski stol i 40 stolaca, tetrapod, zastavu, 14 kandila (12 srebrnih i 2 od tuče), 3 polileja (sa 16, 15 i 12 svijeća), kadionicu, 2 željezna svijećnjaka, posudu od kositra za sv. miro i srebrnu petohlebnicu.

Parohijom sv. Nikole upravljao je protopop Živan Crnogorac, koji se rodio u Bečkereku, a učio je na više mjesta. Živanu je 57 godina, a ima sina i kćer. Kuća mu je blizu mitropolitova majura. On posjeduje voćnjak i 20 motika vinograda (t. j. tako velik vinograd, da ga u jednom danu može okopati 20 kopača), a ima vola i 2 krave.

Proti Živanu pomaže 5 svećenika. Najstariji je pop Rastko Stojadinović, koji se rodio u Grabovu, a učio je kod prote Živana u Srijemskim Karlovcima. Rastku su 44 godine, a ima sina i 5 kćeri. On posjeduje kuću blizu crkve, malen šljivik, polovicu mlina (vodenice) i 25 motika vinograda, a ima samo 25 košnica pčela. — Drugi je pop Nikola Nikolajev, koji se rodio u Sr. Karlovcima. Njemu su 42 godine, ima sina i kćer, a kuća mu je blizu mitropolitova majura. Nikola posjeduje 25 motika vinograda i polovicu mlina, a ima konja, kravu, vola, 10 junadi i 40 košnica pčela. — Treći je pop Veselin Maksimović, koji se rodio u Baji (u Bačkoj), a učio je kod popa Marka u Sr. Karlovcima. Njemu su 32 godine, udovac je, a ima sina i 2 kćeri. Veselin posjeduje samo 22 motike vinograda. — Četvrti je pop Jovan Maksimović, koji se rodio u »petrovaradinskom šancu« (t. j. u današnjem Novom Sadu), a učio je kod dovnika Makarija u Sr. Karlovcima. Njemu su 34 godine, ima kćerku, a posjeduje 8 motika vinograda, polovicu mlina i 1 konja. — Peti je pop Dimitrije Momčilović, koji se rodio u Sr. Karlovcima, gdje je i učio kod pok. popa Ivka. Njemu je 27 godina, a ima sina i 2 kćeri. Kuća mu je

blizu crkve, posjeduje 26 motika vinograda i polovicu mlina, a ima konja, 40 ovaca i 10 košnica pčela.

2. I g o r n j u je crkvu (Vavedenije Bogorodice) 12. listopada 1718. posvetio mitropolit Vićentije Popović. Arhiđakon Stefanović izvješćuje, da je ta crkva građena od kamena i od čerpića, a pokrivena šindrom. Na pročelju crkve bijahu troja vrata i dosta visok toranj, građen od kamena i cigle, a u njemu 3 zvona. Nad sredinom crkve bijaše kupula, koju su držala 4 stupa. Iznutra nije crkva bila ni visoka ni široka, a imala je od kamena trapezu, umivaonicu i krstionicu. Na trapezi bijahu 2 plaštanice od beza i jedna od muslina, zatim nov antimius, 2 evanđenja (srpsko i rusko), 3 službenika (2 srpska i 1 ruski), drven kovčežić, 3 mjedena svijećnjaka i drven križ, srebrom okovan. Na ikonostasu bijahu 34 slike (od toga 4 velike i 12 slika apostolskih), a u ženskoj preprati (odjelu) 10 slika (4 velike i 6 malih).

Gornja je crkva imala 7 crkvenih odijela (4 svilena, a 2 od beza i 1 od muslina), 8 stihara, 6 svilenih epitrahilja, 6 svilenih narukvica i 4 srebrna pojasa. Od srpskih crkvenih knjiga našao je arhiđakon u rukopisu 12 mineja, tipik, 2 oktoiha, psaltir, molebnicu i psalomnik, a samo 2 štampane knjige (irmologija i apostol). Od ruskih su knjiga u Kijevu štampane 3 (oktoih, prolog i služebnik), a u Moskvi 11 (apostol, triod, trebnik, pentikostar, časlovac, skrižal, ispovijedanje pravoslavnija vjeri i 4 prologa).

Crkvu je rasvjetljivalo 7 prozora, od toga 5 većih i 2 mala u oltaru. Nadalje je crkva imala 2 kadionice (1 od srebra, a 1 od bronca), 2 željezna svijećnjaka, 5 kandila (od toga 4 mjedena, a 1 stakleno), 4 zastave (1 svilena, a 3 od muslina), kositrenu petohlebnicu, kositreni anafornik, 2 polileja (s 12 i 19 svijeća), tetrapod, 3 bakrene tepsije, 2 kotla, 4 bakrena tasića, kositrenu posudu za sv. miro, arhijerejski stolac i 37 drugih stolaca.

Gornjom je parohijom upravljao pop Marko Cvejić, koji se rodio u Senti (u Bačkoj), a učio je u Sr. Karlovcima kod pok. dovnika Makarija. Njemu je 37 godina, a ima sina i kćer. Cvejićeva je kuća blizu crkve. Od zemlje posjeduje voćnjak, 2 jutra livade i 10 motika vinograda, a od stoke ima samo 1 konja. Cvejiću pomažu 2 svećenika: pop Arsenije Popović i pop Petar Simeonović. Popović se rodio u Sr. Karlovcima, gdje je i učio kod pok. dovnika Onufrija. Njemu je 30 godina, a ima sina. Posjeduje kuću blizu crkve, zatim 15 jutara livade,

voćnjak u Lipovcu i polovicu mlina. Simeonović se rodio u Karlovcima, gdje je i učio najprije kod prote Živana, a zatim gramatiku kod bivšeg učitelja Maksima Suvorova. Njemu je 25 godina, a ima sina. Osim kuće posjeduje 15 motika vinograda; od stoke ima konja i kravu.

3. D o n j u c r k v u sv. Petra i Pavla posvetio je 10. svibnja mitropolit Vićentije Popović. Arhiđakon Stefanović piše, da je ta crkva građena od kamena i čerpića, a pokrivena šindrom. Na pročelju ima nizak toranj, koji je od temelja sagrađen od kamena i cigle, a u njemu su 2 zvona. U crkvu, koja je dosta visoka i široka, ali premalo duga, vode s pročelja samo jedna vrata, a nad sredinom se nalazi kupula. Crkva dobiva svijetlo kroz 8 prozora, od kojih su 3 u svetištu.

Na trapezi, koja je poput umivaonice i krstionice od kamena, našao je arhiđakon: 2 plaštanice od beza, nov antimins, 2 evanđelja (srpsko i rusko), 2 služebnika (srpski i ruski), drven kovčežić i 3 drvena svijećnaka. Na ikonostasu bijaše 59 slika(od toga 9 velikih), a u ženskoj preprati 9. Crkva je imala 9 raznih odežda, 4 stihara, 4 svilena epitrahilja, 1 pojas, 1 đakonski orar i 6 svilenih narukvica. Od crkvenih knjiga imala je samo 3, i to ruske (2 štampane u Moskvi: irmologija i veliki psaltir, a 1 u Kijevu: oktoih. Nadalje je crkva posjedovala 3 kadionice (2 brončane i 1 srebrnu), 4 svijećnjaka (2 drvena i 2 kamena), 7 kandila (6 mjedenih i 1 stakleno), 2 zastave, tetrapod, kositrenu peterohlebnicu, 1 arhijerejski stolac i 29 drugih stolaca.

Donjom paruhijom u Karlovcima upravljao je pop Stanoje Stojanović, koji se rodio u Boki (u Rumunjskoj), a učio je u Černicu. Njemu je 57 godina, udovac je, a ima sina. Stanoje posjeduje 3 jutra livade, voćnjak u Lipovcu, 20 motika vinograda i jedan dio mlina, a ima 1 konja, 1 kravu, 2 vola, 35 glava sitne stoke i 6 košnica pčela. U duhovnoj pastvi pomažu parohu 2 popa i 4 đakona. Pop Nikola Dimitrijević rodio se u Baji ,a učio je u Sr. Karlovcima kod pok. popa Marka. Nikoli je 36 godina, a ima 2 sina i 1 kćer. Kuća mu je blizu crkve. Posjeduje 20 motika vinograda i jedan dio mlina, a ima 60 glava razne stoke. — Pop Adam Arsenijević rodio se u Karlovcima, gdje je i učio kod prote Živana. Njemu je 27 godina, ima sina, a posjeduje kuću i 20 motika vinograda. — Prvi je đakon Georgije Crnogorac, sin prote Živana, kod koga i stanuje. On je učio kod popa Stojka u Karlovcima. Drugi je đakon Jelisej Pavlović, koji se rodio u Karlovcima, a učio je

kod arhimandrita Atanasija. Njemu je 25 godina, a ima kćerku, posjeduje kuću blizu crkve, 15 motika vinograda, konja i kravu. Treći se đakon Simeon Ilić rodio u Karlovcima, gdje je i učio kod popa Stojka. Njemu su 23 godine, a posjeduje kuću blizu crkve, 9 motika vinograda, pa nešto livade i voćnjaka. Četvrti je đakon Georgije Stojanović, koji se rodio u Slankamenu, a učio je kod popa Stojka u Karlovcima. Njemu je 25 godina, a posjeduje kuću (blizu donje crkve) i 15 motika vinograda, a ima konja i 2 vola.

(Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, strane 113.—118. Izdanje patrijarha Georgija Brankovića. Štampano u Srijemskim Karlovcima g. 1902.)

TURSKA OPSADA OSIJEKA G. 1690.

Kad je bavarski vojvoda Maksimilijan sa carskom vojskom 6. rujna 1688. zauzeo grad Beograd, činilo se, da je turskom gospodstvu u Slavoniji za uvijek odzvonilo. Bečki je dvor snovao o tomu, kako će Turcima oteti sav balkanski poluotok, te ih istjerati iz Evrope u Aziju. Hrabri Ljudevit Badenski dobije od kralja Leopolda zadaću, da pod njegovu vlast spremi Bosnu i Hercegovinu, gdje je on 5. rujna 1688. sjajno pobijedio Turke kod Dervente. Kralj je mnogo nade polagao u »r a j u«, koja će se u balkanskim zemljama dići na Turke i pomagati kršćanskoj vojsci. U tu svrhu upravio je on još 11. lipnja g. 1688. poseban proglas na Srbe, Hrvate i Rumunje.

Osnovu bečkoga dvora pokvario je francuski kralj Ljudevit XIV. On je naime 25. rujna 1688. provalio u Njemačku, pa je time cara i kralja Leopolda prisilio, da ratuje na dvije strane. Veći dio svoje vojske pod vodstvom Karla Lotarinškoga poslao je Leopold na rijeku Rajnu, dok je znatno manje vojnika dobio Ljudevit Badenski, da ratuje protiv Turaka. Zabrinuto gledahu Osječani na proljeće god. 1689. kako iz Srijema i Slavonije mnoge čete preko Osijeka odlaze u Beč i dalje u Falačku. Bojahu se Osječani, da kršćanska vojska ne će biti dosta jaka, ako s punom silom nahrupe Turci. Ta istom na jesen god. 1688. predala se turska posada, koja je preko godinu dana branila Siget. A još uvijek vladaju Turci u cijelom Banatu. Nije dakle isključena pogibelj, da će sada Turci pokušati, da ponovno osvoje Srijem i Slavoniju.

Kad je Ljudevit Badenski 9. lipnja 1689. stigao u Beograd, našao je ondje samo 2 pukovnije i premalo hrane za vojsku, a još manje novaca za nastavak rata s Turcima. Do polovice mjeseca srpnja ipak se u Beogradu sabralo 24.000 vojnika, s kojima krene Ljudevit prema Nišu. Međutim je na vojnu pošao sam sultan Soliman sa velikom turskom vojskom. Sultan ostade u Sofiji, a u Srbiju pošalje Redžeb pašu sa 40.000 Turaka. Redžeb se utabori kod Kruševca, te 30. kolovoza prisili Ljudevita Badenskoga na bitku kod Batočina. Ovdje stiže Turke prvi poraz, iza kojega je 24. rujna slijedio još teži poraz u krvavoj bici kod grada Niša. Ljudevit Badenski zaposjedne sve klance na balkanskom gorju, te krene prema Vidinu na Dunavu. Pošto je i ovdje Turke potukao i grad Vidin zauzeo, prisili vlaškoga (rumunjskoga) vojvodu Brankovana, da se iznevjeri sultanu i da prizna pokroviteljstvo cara Leopolda.

General Pikolomini dobije od Ljudevita Badenskoga jedan vojni zbor sa zadaćom, da osvoji Staru Srbiju. Ovu zadaću izvede Pikolomini vrlo dobro, u čemu ga je pomagao Đorđe Branković. Taj se čovjek proglasio nasljednikom nekadašnjih despota srpskih, te je pozivao sve balkanske Slavene (Srbe, Bosance i Bugare), neka dođu pod njegovu zastavu. Srbi se zaista i odazvaše, osobito svećenici i patrijarha Arsenije Čarnojević, koji je stanovao u gradu Peći. Ali caru Leopoldu nije bilo drago, što mu se na Balkanu javlja takmac; zato je Ljudevitu Badenskomu naložio, neka Brankovića ukloni sa Balkana. Ljudevit to i učini, te 7. studenoga dade Đorđa Brankovića odvesti u Beč; odavle ga car pošalje u Jegru, gdje je Branković kao umirovljeni general živio do g. 1711.

U Beču se nadahu, da će sada Turci pristati na mir, te caru Leopoldu odstupiti Ugarsku, Slavoniju, Bosnu i Srbiju. Međutim su Turci znali, da Leopold ne će moći dugo ratovati na dvije strane: proti Francuskoj i Turskoj; zato odbiše ponuđeni im mir. Turska se uopće sada počela spremati za veliki novi rat s Leopoldom. Velikim vezirom postade 7. studenoga 1689. Mustafa Ćuprilić (Köprili), brat Ahmetov. On pribavi novaca i popuni tursku vojsku te odluči, da će kršćansku vojsku otjerati iz Balkanskoga poluotoka.

Po nalogu velikog vezira dođe u Staru Srbiju tatarski kan s velikom turskom vojskom, te zauzme grad Skoplje i mnoga druga mjesta. Protiv njega izađe pukovnik Strasser, koji nije imao više od 3000 vojnika. Sa deset puta jačom turskom vojskom pobije se pukovnik Strasser 1. siječnja 1690. kod Kačanika, ali bude hametom potučen, dapače i sam pogibe u boju. Tada je Ljudevit Badenski boravio u Njemačkoj, a carskom je vojskom u Srbiji zapovijedao general Veterani. Ovomu pođe za rukom, te je obranio grad Niš. To ga je toliko osokolilo, da je caru u Beč pisao: »Macedonci i Arbanasi mi obećaše, da će se dići na oružje. Ja vjerujem njihovim obećanjima, te se nadam, da ću doprijeti do Carigrada i Turke baciti preko mora u Aziju«.

Uzalud je iskusni L j u d e v i t Badenski predlagao bečkom dvoru, neka postupa vrlo oprezno. »Povucite vojsku iz Srbije preko Save i Dunava, pa dobro osigurajte Beograd i zaposjednite plodni Banat, koji još drže Turci. Dunav je od prirode jaka obrana, a na Savi i Uni držat će obranu Hrvati, kako su to uvijek činili«. Žalibože nije car Leopold htio poslušati Ljudevita Badenskoga; zato će naskoro izgubiti ne samo Srbiju, već i Slavoniju.

Leopold je 6. travnja 1690. iz Beča upravio pismo patrijarhi Čarnojeviću koga moli, neka digne narod na Turke. Istoga dana pošalje car proglas na »narode Albanije, Srbije, Mezije, Bugarske, Silistrije, Ilirije, Maćedonije i Raše«, kojima poručuje, da je sada kucnuo pravi čas njihova oslobođenja. Patrijarha se odazove carskom pozivu, te je mnogo Srba stupilo u vojsku generala Veteranija.

Ali naskoro stiže u Srbiju vijest, da je iz Carigrada krenula velika turska vojska. Patrijarha se uplaši, da će Turci poklati Srbe; zato odmah javi Leopoldu o turskim pripravama; podjedno ga zamoli, neka dozvoli, da se i on sa Srbima zakloni u carskoj zemlji. Ne čekajući niti odgovora, digne se u Staroj Srbiji 37.000 obitelji, koje zajedno s patrijarhom prijeđu preko Save, te se zaklone u Srijemu, Bačkoj i Baranji. Tom prigodom dođoše neke srpske obitelji također u Osijek, a neki Srbi nastane se čak oko Budima. Patrijarha je 18. lipnja zamolio cara Leopolda, neka ovim Srbima dozvoli, da slobodno ispovijedaju svoju vjeru, da smiju zadržati svoj stari koledar, pa da sebi slobodno biraju patrijarku, koji će bditi nad crkvama i samostanima. Car se odazove njegovoj molbi, te izdade 21. kolovoza 1690. srpskom narodu privilegij, kojim dozvoljava sve, što je patrijarha tražio. Ipak u tom privilegiju car kaže, da će carska vojska srpski narod »opet odvesti u njegovu otadžbinu«. Na pusta srpska sela u Staroj Srbiji nasele se Arnauti, koji tamo stanuju još i sada.

Markgrof Ljudevit Badenski nije se rado odazvao carevu pozivu, da kraj takvih prilika preuzme vodstvo carske vojske u Srbiji. Tekar 18. kolovoza stiže Ljudevit u Beograd. Tada je već veliki vezir bio na bojnome polju. Turci zauzeše grad Niš, te napredovahu prema Beogradu. Car Leopold uvidi sada, da ga je Ljudevit Badenski pametno savjetovao; zato mu naloži, neka osigura Beograd i vojsku povuče preko Save. Kad je to izveo, zaputi se Ljudevit Badenski u Erdelj, da odanle tjera Mirka Tekelija, koji je tamo napredovao s turskom vojskom.

Veliki vezir dođe pred Beograd, te ga brzo zauzme. Pad Beograda tako uplaši ljude, da je strah prevladao po cijeloj Slavoniji, osobito u Osijeku. Što više: ovaj »turski strah« dopre do Beča, odakle se mnogi ljudi spremahu na bijeg u Njemačku. Car Leopold dade popravljati zidine oko grada Beča, jer se vjerovalo, da će Turci naskoro treći put opsjedati grad Beč. Naprotiv se ništa nije poduzelo za obranu gradova u Slavoniji. Ovi bijahu većinom zapušteni, jer ih nitko nije opravljao iza odlaska Turaka. Kada su dakle Turci na jesen god. 1690. provalili u Slavoniju, nađoše gradove bez ikakove spreme za obranu. Nije nikakovo čudo, što se Turcima bez ikakova otpora predavala jedna tvrđa za drugom. Carska je vojska odlučila, da će u Slavoniji braniti samo Osijek, a u Ugarskoj samo Budim i Siget. U Osijek dođe vojvoda de Croy sa 3.000 vojnika, koji se spasiše iz Beograda. Turci u jednom naletu zauzmu Zemun, Ilok, Petrovaradin, Vukovar, Đakovo, Brod, Gradišku, Požegu i druge tvrđe po Slavoniji, gdje se održaše samo Virovitica, Orahovica, Kaptol, Osijek i franjevački samostan u Velikoj. Zatim počne velika turska vojska opsjedati Osijek, da uzmogne preko Drave prodrijeti u Ugarsku. Opsada Osijeka bijaše duga i teška, ali se posada gradska dobro držala. Tomu je pripomogla najviše sreća, što Turci nijesu god. 1687. zapalili lagume i oštetili tvrđu osječku. Samo tako mogao je Osijek na jesen god. 1690. izdržati tursku opsadu i odbiti sve navale turske. Kad je nastupila zima, ostaviše Turci grad Osijek na miru.

Opsada Osijeka trajala je od 30. rujna do 9. studenoga 1690. Turskom je vojskom zapovijedao bosanski paša Husein, a Osijek je branio grof Gvido Starhemberg, dakle onaj isti junak, koji je g. 1683. i Beč obranio od opsade Turaka.

Tečajem duge opsade grada Osijeka popališe Turci mnogo kuća izvan tvrđe osječke. Najstariji popis Slavonije od godine 1688. kaže, da je u Osijeku bilo 296 kuća, a godine 1697. nalazimo ih jedva 91, dakle niti trećinu od toga broja. Naravno da su također mnogi žitelji pobjegli iz Osijeka od straha pred Turcima, a mnogi i nastradaše prigodom opsade. Osijek je god. 1688. brojio 2819 stanovnika, a god. 1697. samo 317 građanskih žitelja (bez vojske). Od onih Srba, koji se god. 1690. nastaniše u Osijeku, nema god. 1697. više niti jednoga jedinoga. Po svoj prilici zakloniše se Srbi nekamo u Ugarsku, da ne postradaju od Turaka. Prigodom opsade Osijeka stradala je i stoka žitelja osječkih. Ovi su godine 1688. imali 1298 glava razne stoke, a god. 1697. jedva 614. Osječani su god. 1688. na rijeci Dravi posjedovali 8 mlinova, koji preostadoše iza gospodstva turskoga. Čini se, da su prigodom opsade Osijeka god. 1690. nastradali svi mlinovi na Dravi, jer još god. 1697. nemaju tamo Osječani niti jednoga svoga mlina.

Kad je tako stradao Osijek, onda lako možemo sebi predstaviti muke hrvatskog naroda po selima slavonskim. Turci su nesmiljeno palili naša sela, te ubijali ljude i odvodili stoku njihovu. S velikim i preteškim patnjama preživješe Hrvati u Slavoniji zimu od god. 1690. na god. 1691. Ipak nije niti sada klonuo narod hrvatski, premda se Srbi oko Pakraca i Voćina složiše s Turcima, te im pomogoše, da su zauzeli nekoliko tvrđa (Pakrac, Sirač, Gradišku i Bijelu Stijenu), koje su Hrvati dosta dugo branili.

Čim je svanulo proljeće, pođu Hrvati iz Hrvatske u pomoć svojoj braći u Slavoniju. Ban Nikola Erdedi provali s jednom hrvatskom vojskom u slavonsku Posavinu, dok je general Ivan bar. Makar sabirao hrvatske čete u Virovitici. Sad se digne i hrvatski seljački svijet u Slavoniji, da odbaci obnovljeni jaram turski. Uslijed toga zahvati Turke tolik strah, da su odmah počeli iz Slavonije uzmicati prema Bosni. Tako je general Makar mogao bez velikih napora osvojiti srednju Slavoniju, te zauzeti tvrđe: Orahovicu, Valpovo, Kaptol, Veliku i Požegu. Teže bijaše napredovati banu Erdedu, jer su Turci mnogo vojnika sabrali u Brodu i Gradiški. Ovamo je došlo i 3000 Tatara, kako to 9. rujna 1691. javlja mletački poslanik Venier javlja u Veneciju. Pošto se nekako u to isto vrijeme oteti Slavoniju, te su carski savjetnici već počeli pomišljati na to, da Slavoniju konačno napuste i ostave Turcima. Ipak je Hrvatima pošlo za rukom, da pod vodstvom bana Erdeda zauzmu Gradišku i Brod, kako to 25. listopada 1691. poslanik Venier javlja u Veneciju. Pošto se nekako u to isto vrijeme

(17. listopada 1691.) morala predati i junačka turska posada u Pakracu, oslobodiše Hrvati konačno Slavoniju ispod vlasti Turaka. Kako se Hrvati zbog toga osjećahu sretnima, najbolje se vidi iz saborskoga zapisnika. Ovdje naime posebnim člankom veličaju zasluge bana Nikole Erdeda za dragu svoju domovinu, te mu — u znak priznanja za mnoge brige, muke i nevolje — daruju viteškoga konja, kako to dolikuje vojvodi hrvatskomu.

Istodobno bijaše već oslobođen i veći dio Srijema. Mletački poslanik Venier javlja 24. lipnja 1691., da je kršćanska vojska unišla u Ilok i u Petrovaradin ,odakle uzmakoše Turci. Malo iza toga podignu se također Srbi, te oni protjeraju Turke iz Mitrovice i Šapca. Carska je vojska u Srijem stigla tekar početkom mjeseca kolovoza 1691. Tada je sa 60 hiljada vojnika svojih krenuo vojvoda Ljudevit Badenski iz Petrovaradina prema Zemunu s namjerom, da udari na Beograd.

Međutim je u Carigradu umro sultan Soliman, koga je 22. lipnja 1691. naslijedio njegov mlađi brat Ahmet. Ovaj pođe naskoro iz Carigrada s velikom vojskom prema Beogradu. Ovdje mu francuski mjernici načiniše na Savi most, preko kojega prebaci sultan 130.000 Turaka. Tako se Ljudevit Badenski brzo mogao uvjeriti, da ne može niti pomišljati na opsadu Beograda; zato počne 14. kolovoza uzmicati od Zemuna prema Petrovaradinu. Za njim pođe veliki vezir Mustafa Ćuprilić, koji ga obiđe u noći od 17. na 18. kolovoza kod Slankamena. Ovdje se Turci s lijeve strane prisloniše na Dunav, a s desne strane bijahu zaštićeni znatnom strminom. Ljudevitu Badenskomu ne preostade drugo, nego da što prije navali na Turke, jer će ga inače veliki vezir opasati sa svih strana.

Tako je 18. kolovoza 1691. u 3 sata poslije podne započela velika bitka kod Slankamena. To bijaše najkrvavija bitka u cijelom ovom ratu, jer se klalo nesmiljeno sve do večera. Ljudevit Badenski izgubio je što mrtvih što ranjenih preko 7000 vojnika; među mrtvima bijaše i mladi grof Adam Zrinski, sin pokojnoga bana Nikole Zrinskoga. No zato je Turaka u borbi nastradalo oko 20.000. Među ostalima pogibe na bojnome polju i sam veliki vezir Mustafa Ćuprilić, a uz njega 18 paša turskih. Kad je zapalo sunce, te se počeo spuštati suton, bježala je preostala turska vojska od Slankamena prema Zemunu. Na bojištu ostaviše Turci 154 topa i oko 10.000 šatora. S ovom bitkom ipak nijesu Turci za uvijek izgubili sav Srijem, jer se neke njihove čete i kasnije zadržavahu u jugoistoč-

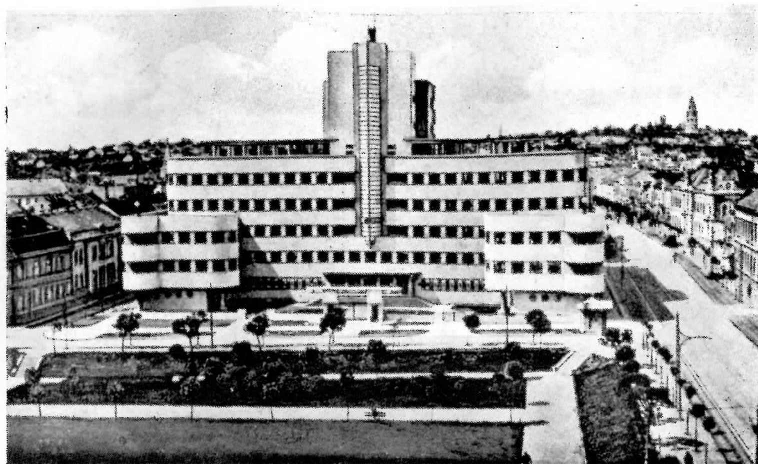
Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Mitrovica: Nova zgrada realne gimnazije

Iz zbirke prof. Gj. Szaboa

Virovitica: Bivši dvorac kneza Schaumburg-Lippea

Zemun: Pogled na grad

Foto: Prof. Gj. Szabo

Našice: Franjevački samostan

nom Srijemu. Ljudevit Badenski ne htjede naime poći dalje prema Zemunu, da opsjeda Beograd, već se zaputio u Banat, da Turcima otme Veliki Varadin.

Osječani se radovahu pobjedi kod Slankamena, a isto tako izgonu Turaka iz Slavonije. Ipak ih jošte nije ostavio strah pred Turcima. Oni su naime dobro znali, da Turska još niti izdaleka nije slomljena. Hrabri bosanski Turci mogu ponovno preko Save provaliti u Slavoniju, gdje ne će naći dovoljno carske vojske, a Hrvati ne podržavaju stalnu domaću vojsku, već se dižu samo prema potrebi, kada to odredi ban ili hrvatski sabor. Ova je neizvjesnost potrajala u Slavoniji tečajem cijele godine 1692. Sam car i kralj Leopold izvješćuje o tomu 8. studenoga 1692. ovako: »Rijeka Sava bijaše međašica. Turci nijesu prešli preko Save, ali se niti naši ne usudiše prijeći preko rijeke, da vojsku ne stave na kocku«.

Mnogi se Osječani bojahu, da će Turci ipak još jedamput pokušati osvojiti bogatu Slavoniju. Zato neki građani smatrahu sigurnijim, ako se iz desne obale Drave presele na lijevu obalu, kamo Turci ne će tako lako moći provaliti. Tako je g. 1692. na lijevoj obali Drave — nasuprot sadašnjemu donjemu gradu — nastalo novo selo, koje dugo nije imalo posebnog imena, dok mu Madžari ne dadoše ime »Eugenfalu« (Eugenovo selo). Svatko je ovo selo pod konac 17. vijeka smatrao dijelom grada Osijeka. To je današnje »Podravlje«. (Nijemci kažu »Dörfl«).

TRGOVIŠTE PAKRAC GODINE 1780.

Mjeseca srpnja godine 1780. došao je u Pakrac zagrebački kanonik i opat Ivan Josipović, da kao arhiđakon slavonski obavi kanonsku vizitaciju. Josipović je svomu biskupu Josipu Galjufu podnio izvještaj, u kome opisuje Pakrac ovako:

Prije 17 godina (dakle godine 1763.) sagrađena je u Pakracu župna crkva djelomice doprinosom biskupa Franje Tausija, a djelomice troškom vlastelinstva i župljana pakračkih. Crkva je duga 16, a široka 8 hvati; građena je od solidnog materijala, a nad cijelom je crkvom češki svod. Svetište je popođeno kamenom, a ostalo tijelo crkve i sakristija imaju pod od opeka. Crkva ima samo 1 vrata, i to na pročelju, a rasvijetljena je sa 7 prozora.

U župnoj se crkvi nalazi 5 oltara. Glavni ili veliki oltar ima sliku bl. djevice Marije Čenstohovske. Taj oltar i cijelu crkvu posvetio je godine 1768. zagrebački biskup Ivan Paxy. Isti je biskup darovao jedan dio novca za drvenu propovijedaonicu, koja je smještena na desnoj strani, gdje se svetište dijeli od crkvenoga tijela. Iz crkvenog prihoda podmiren je ostatak troška za tu propovijedaonicu, koja je lijepo urešena, bojadisana i djelomice pozlaćena.

Osim glavnog ima župna crkva jošte 4 pobočna oltara. Desno od svetišta nalazi se oltar sv. Antuna Padovanskoga, koji se sada upravo dovršuje. Njemu nasuprot — lijevo od svetišta — podiže se troškom crkvenoga pokrovitelja grofa Jankovića oltar sv. Josipa sa slikom na platnu. Na desnoj stijeni od svetišta postoji još oltar svetih mučenika Ivana i Pavla, a njima nasuprot oltar sv. Ivana Nepomuka.

Nad ulaznim vratima u župnu crkvu nalazi se zidan kor pod svodom. Na koru je prenosiv organ (harmonij). Desno od ulaza podignut je 16 i po hvata visok zidani toranj. U visini od 11 hvati ima toranj drvenu kupulu bojadisanu crvenom bojom. U tornju se čuvaju 4 zvona, od kojih je prvo zvono teško 7 centi, drugo 4 i po centi, treće 50 funti, a četvrto 20 funti. Kada se prigodom sprovoda zvoni svima zvonovima, tada pristojba iznosi 1 forint i 25 krajcara. Ako se zvoni samo kojim većim zvonom, plaća se 34 krajcara. Zvonjenje pak obim manjim zvonovima stoji samo 17 krajcara.

U crkvi su pod korom 2 ispovijedaonice, što ih je napravio stolar. Župna crkva posjeduje malenu česticu sv. Križa, na kome je Isus Krist bio razapet. Ova se autentična (vjerodostojna) relikvija čuva u srebrnom moćniku. Crkva nema drugih relikvija, a ne posjeduje niti bilo kakvih nekretnina.

Glavni oltar ima tabernakulum, koji se dade dobro zatvoriti. Tu se u srebrnom ciboriju čuva presveti sakramenat, koji se ljeti mijenja svakoga petoga dana, a zimi svakoga 20. dana. U tabernakulu se nalazi pokaznica ili monstranca, koja je sva od čistoga srebra. Tamo je i ciborij, u kome svećenik nosi presvetu pričest bolesnicima u samom trgovištu; gornji dio toga ciborija izrađen je od srebra. Bolesnicima izvan trgovišta Pakraca nose svećenici svetu euharistiju, koja se nalazi u drugim 2 srebrnim posudama.

Na strani epistole podignuta je kraj svetišta solidno građena sakristija. Tu se čuvaju 3 kaleža i drugo crkveno posuđe, dok pred glavnim žrtvenikom visi svjetiljka. U sakristiji se

nalazi drven ormar, u kome su pohranjena crkvena odijela. Tu je svilena kazula, zlatom izvezena, koju je zajedno s pluvijalom i dalmatikama darovao zagrebački biskup Franjo Tausi. Isti je biskup župnoj crkvi u Pakracu darovao i drugu kazulu, izvezenu srebrom. Takvu srebrnu kazulu darovala je crkvi pakračkoj također grofica Janković Daruvarska. Crkva ima još 3 svilene kazule, od kojih je prvu za 38 forinti nabavio pokojni župnik pakrački; druga služi za svagdašnju porabu, a treća (crne boje) upotrebljava se kod zadušnica. Jednu je kazulu s dalmatikama darovala neka gospođa. U ormaru se nalazi također crkvena rubenina, pa 4 misala i 2 knjige za rekvijem.

Pod župnom crkvom postoje 3 grobnice. Jedna je ispod svetišta, gdje se pokapaju svećenici. Drugu je grobnicu dala na svoj trošak podići grofovska obitelj Janković za svoje članove. Treća grobnica služi za one župljane, koji plaćaju stanovitu pristojbu. Inače se mrtvaci iz Pakraca i Prekopakre pokapaju na župnom groblju, koje je od crkve udaljeno 1 puškomet, a dobro je ograđeno.

Prije 16 godina (dakle godine 1764.) građen je od dobroga materijala župni dvor u Pakracu. U prvom katu ove kuće postoji 5 soba za stanovanje župnika i njegovih kapelana, a u prizemlju kuhinja, smočnica, pivnica i 2 sobe za služinčad. Iza kuće bijaše prostrano dvorište, a u njemu posebna drvena kuhinja, hambar i dosta prostrana staja, dok je župnik na svoj trošak podigao spremište za sijeno (štagalj).

Pakrački je župnik Petar Modrušan. On ima 32 godine, a prije 7 godina zaredio ga je sadašnji biskup Josip Galjuf. Biskup je Modrušana kao mladomisnika poslao u Pakrac na prijedlog grofa Antuna Jankovića za kapelana. Iza smrti prijašnjega župnika, koji se također zvao Petar Modrušan, imenovan je Petar Modrušan g. 1777. za župnika u Pakracu na prijedlog grofa Antuna Jankovića, kolatora pakračke župe. Modrušan nosi propisano odijelo, na glavi ima tonzuru i posjeduje potrebite crkvene knjige. On uredno vodi matice krštenih, vjenčanih i mrtvih, te uopće savjesno vrši svoju službu.

Župniku pomažu 3 kapelana, od kojih se jedan (Grgur Božić) nalazi kod vlastelinstva u Podborju (Daruvaru), a dvojica stanuju u župnom dvoru. Stariji od ove dvojice Juraj Matejčić ima 28 godina, škole je svršio u Zagrebu, gdje ga je biskup Galjuf prije 2 godine zaredio i poslao za dušobrižnika

u Pakrac. Matejčić posjeduje potrebite knjige, dostojno se ponaša, a govori hrvatski i latinski jezik. Kanonik Josipović podvrgao je Matejčića ispitivanju, te izvješćuje, da je odgovarao srednje dobro. Mlađi kapelan Adam Baričević ima tek 24 godine. On je više nauke svršio u Beču, a biskup ga je prije godinu dana zaredio i u Pakrac poslao za kapelana. Baričević znade hrvatski (i dakako latinski), a razumije i njemački jezik. Ima dovoljno knjiga, ponaša se dostojno svećenika, ali ne htjede se podvrći ispitivanju kanonika Josipovića.

Župnik uživa dosta prostran vrt, iz kojega dobiva povrće za kuhinju. Nadalje ima vinograd, koji mu godimice poprečno donosi 24 požunske vedre vina. Blizu Lipika posjeduje dvije rali oranice. Livada mu daje 13 vozova sijena. Sve radnje u vrtu, na polju, u vinogradu i na livadi besplatno obavljaju župljani. Još ne uživa župnik priroda od voćnjaka, u kome je zasađeno 300 raznih voćaka.

Županijska oblast u Požegi propisala je 12. lipnja 1769. ovu štolarinu i lukno: Za krštenje plaća se 12 krajcara. (Tada je 60 krajcara činilo 1 rajnski forint). Za vjenčanje su domaći žitelji iz Pakraca plaćali 1 forint i 15 krajcara, a žitelji iz područnih sela 2 forinta. Tko je zaručnicu doveo iz druge župe, gdje se i vjenčao s njom, ima župniku u ime štole za ozivanje dati 17 krajcara. Kada mladenka prvi put iza vjenčanja dođe u crkvu, ima župniku za »vpelavanje« platiti 3 krajcara. Dva puta toliko plati rodilja, kada u crkvu dođe prvi put iza rođenja djeteta. Ako umre dijete, sluga ili siromah, dobije župnik za sprovod 24 krajcara. Umre li odrasao čovjek ili žena, plaća se župniku za sprovod 1 forint; osim toga još 15 krajcara, ako župnik služi svetu misu za pokojnikovu dušu.

U ime lukna mora župniku godimice svaki vjenčani par dati pol požunskoga vagana raži, pšenice ili kukuruze. Ako nema li žita, plaća 13 i po krajcara. Svaka pojedina kuća mora udovac ili udovica, daje župniku godimice 1 četvrtinku žita; nema žita, može se otkupiti s 27 krajcara. Gdje u kući živi župniku dati 5 pinta vina. (Jedna je pinta sadržavala 2 »polića«, što bi u našoj današnjoj mjeri značilo 2.8 litre.) Koja kuća ne posjeduje vinograd, ima dati 5 pinta pšenice mjesto vina. Svaka kuća, koja ima krave ili koze, mora župniku dati 1 sir i polovicu funte masla. Povrh toga dobiva župnik od svake kuće godimice po 1 pile, ako u toj kući ima pilića. Svaka udata žena ima župniku dati godimice po 10 povesma lana; nema li lana, može se otkupiti s 3 krajcara.

O blagdanu svetih Triju Kraljeva ide župnik blagoslivljati kuće svojih župljana. Tom prigodom ima mu svaka kuća dati 1 komad sušenoga mesa ili 1 par sušenih kobasica. Kojagod kuća ima volove, mora župniku dovesti 1 voz drva, od čega se može otkupiti, ako plati 1 marijan. Za uzdržavanje konja, koje župnik mora držati u interesu duhovne pastve, mora svaki vjenčani par doprinijeti godimice 6 funti zobi; ako nema zobi, može se otkupiti s 3 krajcara.

Pakrac je godine 1780. imao normalnu školu, gdje je učitelj podučavao djecu. Isti je učitelj podjedno u župnoj crkvi svirao harmonij, te je za obje ove službe dobivao godišnju plaću od 150 forinti, a povrh toga 50 vozova drva za ogrjev. Kanonik Josipović u svome izvještaju ne spominje ime pakračkog učitelja. Možda je to još bio Josip Salavari, koji je godine 1769. imao 40 godina. Za njega znamo, da je bio oženjen, da je osim »ilirskoga« znao latinski i madžarski jezik, i da je u župnoj crkvi svirao. Salavari je od svakoga djeteta tražio po 50 denara. (Tada je rajnski forint sadržavao 80 denara ili 60 krajcara.) Kako su žitelji pakrački bili siromašni, obično je u školu polazilo dvoje ili troje katoličke djece. Pripadom spominjem, da je u Pakracu godine 1783. bio orguljaš Josip Magyeri, rodom Madžar, komu bijaše 35 godina.

Zvonar Juraj Vamp vršio je uredno svoju službu. Zvonaru je svaki župljanin u ime plaće morao godimice dati toliko oka (polića) pšenice, koliko je »duša« imao u svojoj obitelji.

Ispitane primalje nije godine 1780. bilo u Pakracu. Ali kanonik Josipović izvješćuje, da se u svakom selu nalaze starice, koje obavljaju posao primalje, te koje su od župnika podučene, kako će u slučaju nužde pokrstiti novorođeno dijete, da ne umre bez krsta.

Godine 1780. nalazilo se na području tadašnje pakračke župe 306 kuća, u kojima je stanovalo 637 bračnih parova s 3227 duša. Pod Pakrac spadahu tada svi rimokatolici od Daruvara na sjeveru do Čaglića i Bijele Stijene na jugu, gdje se danas nalazi više župa. Trgovište P a k r a c sa selom Prekopakrom brojilo je tada 80 katoličkih kuća s 545 žitelja, među kojima 123 bračna para. L i p i k je imao 18 kuća i 184 žitelja (45 bračnih parova), O b r i j e ž 30 kuća i 405 žitelja (78 bračnih parova), O m a n o v a c 14 kuća i 156 žitelja (34 bračna para), S r i j e đ a n i 28 kuća i 398 žitelja (72 bračna para), B a d l j e v i n a 29 kuća i 402 žitelja (71 bračni par), S i r a č 16 kuća i 204 stanovnika (39 bračnih parova), K a r a n o v a c

4 kuće i 43 stanovnika (12 bračnih parova), T o r a n j 12 kuća i 102 žitelja (26 bračnih parova), B r e z i n e 28 kuća i 269 žitelja (55 bračnih parova), D a r u v a r 14 kuća i 90 stanovnika (22 bračna para), Č a g l i ć 9 kuća sa 146 stanovnika (21 bračni par), te B i j e l a S t i j e n a s Bukovčanima i Škenderovcima 24 katoličke kuće s 283 žitelja (39 bračnih parova).

Pripadom spominjem, da u opsegu tadašnje pakračke župe danas postoji ovih 5 župa: Pakrac, Čaglić (dobio župu godine 1813.), Daruvar (dobio župu godine 1821.), Badljevina (dobila župu godine 1906.) i Đulaves (dobio župu godine 1908.).

Kad je isti kanonik Josipović 13. lipnja 1783. ponovno došao na kanonski pohod u Pakrac, našao je ovdje novu kapelicu sv. Ivana Nepomuka. Josipović izvješćuje, da je ta kapelica građena od solidnoga materijala kod mosta na rijeci Pakri. Kapelica je 3 hvata duga, a 2 hvata široka; nadsvođena je i pokrita drvenim daščicama, a nema poda niti tornja. Zvono od 30 funti smješteno je na pročelje kapelice. Kapelica ima 1 vrata, koja se dobro zatvaraju. Nad zidanim oltarom nalazi se slika sv. Ivana Nepomuka, koja je slikana na platnu i pričvršćena na zid. Kapelica je građena legatom od 200 forinti, te prinosom župnika i vjernika.

BIVŠA PETROVARADINSKA KRAJIŠKA PUKOVNIJA

Na području ove pukovnije bijahu 2 trgovišta (Mitrovica i Stari Slankamen), 1 tvrđavica (Rača na Savi) i 58 sela. U 10.655 kuća stanovalo je prigodom popisa g. 1857. ukupno 77.408 žitelja, od kojih bijaše 62.171 istočno-pravoslavne vjeroispovijesti, 11.110 rimokatoličke, 3654 luteranske (augsburške), 419 grkokatoličke (unijatske), 54 kalvinske (helvetske), a nijedan židovske ili koje druge vjeroispovijesti. Ovamo nijesu uračunata 3 grada (tada još »vojničke općine«), poimence: Zemun, Petrovaradin i Srijemski Karlovci, koji su također pripadali petrovaradinskoj pukovniji, ali koji su imali samostalne gradske uprave, podređene izravno vojnom zapovjedniku (generalu) u Petrovaradinu, a ne krajiškom pukovniku u Mitrovici. Bez ova 3 grada zapremala je petrovaradinska pukovnija teritorij od 54 četvorne milje. Na tome teritoriju bijaše 51 istočno-pravoslavna parokija, 9 rimokatoličkih župa, 2 luteranske župe, 1 istočno-pravoslavni manastir (Fenek) i 74 škole. Od 209.713 glava stoke nabrojilo se 119.800 ovaca, 36.008

goveda, 27.277 konja, 25.107 svinja, 1018 koza, 499 magaraca i 4 mazge. Cijela je petrovaradinska pukovnija imala još godine 1866. samo 6 poštanskih ureda, kojima bijahu sjedišta gradovi: Zemun, Petrovaradin i Srijemski Karlovci, trgovišta: Mitrovica i Stari Slankamen, te jedno jedino selo: Beška. Bez spomenuta 3 grada dijelila se petrovaradinska pukovnija u 12 krajiških satnija, koje bijahu upravne i sudbene oblasti. Sjedišta ovih satnija bijahu ova mjesta: Adaševci, Stari Banovci (na Dunavu), Beška, Golubinci, Hrtkovci, Kupinovo, Laćarak, Mitrovica, Morović, Stara Pazova, Surčin i Šimanovci.

U selu A d a š e v c i m a kod Šida bijaše zapovjedništvo druge satnije, pod koju spadahu sela: Adaševci, Ilinci, Kuzmin i Mala Vašica. Cijela je satnija brojila 952 kuće, u kojima stanovahu 6303 žitelja, od toga 5916 istočno-pravoslavne, a 387 rimokatoličke vjeroispovijesti. Na području te satnije bijahu 4 parokije i 4 pučke škole (u svakom selu po jedna parokija i škola).

Selo S t a r i B a n o v c i bilo je sjedište 11. krajiške satnije, koju su činila sela: Stari i Novi Banovci, Batajnica, Belegiš i Surduk. Cijela je satnija u 969 kuća imala 7236 stanovnika, od toga 6540 istočno-pravoslavne, 410 rimokatoličke, 268 luteranske i 18 žitelja kalvinske vjeroispovijesti. Na području te satnije bijahu 4 parokije (Batajnica, Belegiš, Surduk i Stari Banovci) i 1 rimokatolička župa (Novi Banovci). Satnija je imala 5 pučkih škola, t. j. po jednu školu u svakom područnom selu.

Selo B e š k a bijaše sjedište 12. krajiške satnije, koju su činila mjesta: Beška, Čortanovci, Krčedin, Novi Karlovci, te Novi i Stari Slankamen. U 1531 kući ove satnije stanovalo je 9466 žitelja, od kojih bijaše 7210 istočno-pravoslavne, 2234 rimokatoličke, 16 luteranske i 5 kalvinske vjeroispovijesti. Na području 12. satnije bijaše 5 parokija (Beška, Čortanovci, Krčedin, Novi Karlovci i Novi Slankamen) i 1 rimokatolička župa (Stari Slankamen), a 6 pučkih škola (po jedna u svakom mjestu).

U G o l u b i n c i m a se nalazilo zapovjedništvo 9. krajiške satnije, koju su činila sela: Golubinci, Pećinci i Popinci. Cijela je satnija brojila 478 kuća, u kojima stanovahu 4803 žitelja. Po vjeroispovijesti bijaše 3751 žitelj istočno-pravoslavni, a 1052 žitelja rimokatolika. Na području ove satnije bile su 3 pučke škole (u svakom selu po jedna), 3 istočno-pra-

voslavne parokije (u Golubincima, Pećincima i Popincima) i 1 rimokatolička župa (u Golubincima).

Selo Hrtkovci bijaše sjedište 5. krajiške satnije, koju su činila sela: Grabovci, Hrtkovci, Klenak, Nikinci, Ogar, Platićevo, Tovarnik i Vitojevci. Ova je satnija brojila 6223 žitelja, koji stanovahu u 1015 kuća. Od žitelja bijaše 4243 istočno-pravoslavne, a 1979 rimokatoličke vjeroispovijesti. Na području ove satnije bilo je 8 pučkih škola (po jedna u svakom selu). Žitelji istočno-pravoslavne vjeroispovijesti imali su 6 parokija (Grabovci, Klenak, Ogar, Platićevo, Tovarnik i Vitojevci), a za rimokatolike bijahu 2 župe (u Hrtkovcima i u Nikincima).

U Kupinovu se nalazilo zapovjedništvo 6. krajiške pukovnije, koju su činila sela: Ašanja, Boljevci, Karlovčić, Kupinovo, Obrež, Petrovčić i Progar. Cijela je satnija brojila 750 kuća, u kojima stanovaše 5460 žitelja; od toga bijaše samo 11 rimokatolika, a 5449 istočno-pravoslavne vjeroispovijesti. Svako je selo na području ove satnije imalo 1 pučku školu i posebnu svoju parokiju.

Selo Laćarak kod Mitrovice bijaše sjedište 3. krajiške satnije, koju su činila samo 2 velika sela: Laćarak s 2588 i Martinci s 3063 stanovnika. Cijela je satnija brojila 629 kuća, u kojima je stanovao 5651 žitelj. Među stanovnicima te satnije bijaše 5435 pripadnika istočno-pravoslavne, 189 rimokatoličke i 27 grkokatoličke vjeroispovijesti. Na području ove satnije bijahu 2 pučke škole i 2 parokije (jedno i drugo u Laćarku i u Martincima).

U trgovištu Mitrovici nalazilo se zapovjedništvo 4. krajiške satnije. Ovoj su uz Mitrovicu pripadala sela Jarak i Šašinci. U svemu je satnija imala 7498 žitelja, koji stanovahu u 1289 kuća. Od svih žitelja bijaše 4943 istočno-pravoslavne, 2149 rimokatoličke, 390 grkokatoličke i 16 luteranske vjeroispovijesti. Na području te satnije bijahu 3 parokije (u Mitrovici, u Jarku i u Šašincima) i 1 rimokatolička župa (u Mitrovici). Uz malu realku postojahu u Mitrovici još 2 glavne škole (dječačka i djevojačka) a po 1 pučka učiona u Jarku i u Šašincima.

Selo Morović bijaše sjedište prve krajiške satnije, kojoj pripadahu sela: Batrovci, Bosut, Grk, Jamena, Lipovac, Morović, Rača i Strošinci. Cijela je satnija brojila 888 kuća, u kojima je stanovalo 6713 žitelja; od toga bijaše 4485 pripadnika istočno-pravoslavne, a 2228 rimokatoličke vjeroispovijesti. Na području ove satnije bijahu 4 parokije (Grk, Jamena, Morović

i Rača) i 3 rimokatoličke župe (u Lipovcu, Moroviću i u Strošincima). Pučke škole bijahu samo četiri, i to u Lipovcu, Moroviću, Rači i u Jameni.

U Staroj Pazovi bijaše zapovjedništvo 10. krajiške satnije, koju su činila 3 sela: Vojka, te Stara i Nova Pazova. Sva su 3 sela dosta velika, jer je Vojka godine 1857. brojila 2583 žitelja, Stara Pazova 3356, a Nova Pazova 1051 žitelja. Cijela je satnija u 706 kuća imala 6990 stanovnika, od toga 3606 pripadnika istočno-pravoslavne, 3286 luteranske, 67 rimokatoličke, a 31 kalvinske vjeroispovijesti. Na području ove satnije bijahu 2 parokije (u Vojki i u Staroj Pazovi) i 2 luteranske župe (u Staroj i u Novoj Pazovi). Stara je Pazova imala 2 pučke škole, a Vojka i Nova Pazova po jednu školu. U Vojki stanovahu Srbi, u Novoj Pazovi Nijemci, a u Staroj Pazovi Slovaci i Srbi.

Selo Surčin bijaše sjedište sedme krajiške satnije, kojoj pripadahu sela: Bečmen, Bežanija, Dobanovci, Fenek, Jakovo i Surčin. Cijela je satnija brojila 725 kuća, u kojima je stanovalo 5128 žitelja. Po vjeroispovijesti bijaše 4712 pripadnika istočno-pravoslavne crkve, 368 rimokatolika i 48 luterana. Pripadnici istočno-pravoslavne crkve imali su po jednu parokiju u svakom selu; u Feneku bijaše parokija u manastiru. Pučke učione postojahu u 5 sela, poimence u Bečmenu, u Bežaniji, u Dobanovcima, u Jakovu i u Surčinu.

U Šimanovcima je svoje sjedište imala osma krajiška satnija, koju su činila sela: Deč, Krnješevci, Mihaljevci, Prhovo, Šimanovci i Ugrinovci. Ova je satnija brojila 723 kuće, u kojima je stanovalo 5937 žitelja. Po vjeroispovijesti bijaše 5881 pripadnik istočno-pravoslavne crkve, 36 rimokatolika i 20 luterana. Za pripadnike istočno-pravoslavne vjeroispovijesti bijaše u svakom selu po jedna parokija. Pučkih škola bilo je na području ove satnija šest, t. j. po jedna u svakom selu.

ŽUPA U NAŠICAMA G. 1730.

Po nalogu zagrebačkoga biskupa Jurja Branjuga došao je iz Zagreba 13. lipnja 1730. u Našice zagrebački kanonik i opat Juraj Dumbović, da obavi kanonsku vizitaciju tamošnje rimokatoličke župe. Dumbović izvješćuje biskupu, da se župna crkva sv. Antuna Padovanskoga nalazi tik franjevačkoga samostana.

Crkva je zidana, a obnovio ju je o. Marko Bulaić, koji je tada bio provincijal franjevačke pokrajine Bosne srebrne. Zagrebački je biskup Martin Brajković 14. rujna 1707. posvetio župnu crkvu na čast sv. Antuna Padovanskoga. Podjedno je biskup odredio, da se posvetilo ove crkve ima svake godine slaviti na prvu nedjelju iza uzvišenja sv. Križa. Toga dana dobiva oprost od stotinu dana svaki vjernik, koji dođe u crkvu i dostojno prisustvuje svetoj misi.

Uz crkvu je dosta visok zidani toranj, u kojemu se nalazi 5 blagoslovljenih zvonova. Cijela crkva ima drveni strop, koji je nad svetištem lijepo obojadisan. Pod je u crkvi popločen ciglom. Iz samostanskoga hodnika ulazi se u propovijedaonicu, koja je drvena. Propovijedaonicu je izradio stolar, koji ju je lijepo ukrasio. Zidani se kor nalazi iznad velikih vrata, a ima i svoje orgulje. Uz glavna vrata ima crkva još dvoja pokrajna vrata.

U župnoj se crkvi nalazi 6 oltara. Nad glavnim je oltarom slika sv. Antuna Padovanskoga, okružena stupovima i kipovima. Tu je u gornjem dijelu kip, koji prikazuje uskrsloga Isusa; oko njega su 2 anđela. U donjemu se pak dijelu nalaze s desne strane kipovi sv. Blaža i sv. Bonaventure, a s lijeve strane kipovi sv. Lovre i sv. Ivana Kapistranskoga. Svi su ovi kipovi djelomice bojadisani, a djelomice pozlaćeni. — Na glavnom je oltaru drven i pozlaćen tabernakul (svetohranište), koji se može dobro zatvarati. U tabernakulu se čuva ciborij sa svetim hostijama, koje se obnavljaju svakih 8 dana. Nadalje se u tabernakulu nalazi pozlaćena monstranca (pokaznica), koja je načinjena od srebra. Na oltaru je dovoljan broj svijećnjaka, koji su svi drveni, osim 6 bakrenih.

S desne strane (t. j. sa strane, gdje se čita evanđelje), nalazi se oltar sv. Josipa, na kojemu je i slika sv. Josipa, a oko nje stupovi i kipovi. Jednako je stupovima i kipovima ukrašena slika sv. Ivana Krstitelja, koja se nalazi na istoimenom oltaru. Taj se oltar nalazi u crkvi s lijeve strane (t. j. sa strane, gdje se čita poslanica).

Četvrti je oltar na desnoj strani u kapelici, koja se izbočila izvan tijela crkvenoga. Tu je slika, koja prikazuje Uzašašće bl. djevice Marije, a nije ukrašena stupovima i kipovima. Bez toga je ukrasa i slika sv. Franje Serafinskoga. Ta je slika na petom oltaru, koji se nalazi na lijevoj stijeni crkve. Šesti se oltar presv. razapetoga Isusa nalazi pod svodom, koji vodi u sakristiju. Sada se izrađuje i sedmi oltar, koji će biti

posvećen bl. djevici Mariji. Taj će se oltar staviti u novu kapelicu, koja je nedavno podignuta na desnoj strani crkve.

Svi oltari imaju svoje svijećnjake, križeve, antipendija i druge potrepštine u dovoljnom broju. Sakristija sa svojim ormarima nalazi se na lijevoj strani crkve. Uz to postoji u crkvi još malen kor iza velikog oltara; taj kor ima drvene klupe. Na desnom crkvenom zidu, i to nad sjedalom, gdje običaje sjedjeti svećenik, koji služi svečanu misu, vidi se kamen, koji je uzidan u samu stijenu. U taj kamen urezana su slova, koja kazuju, da je ovu crkvu 14. rujna 1707. posvetio biskup Martin Brajković.

Blizu velikih vrata postavljena je drvena krstionica na kameni stup. Sveto se ulje čuva u srebrnoj i pozlaćenoj posudi. Crkva ima 2 drvene ispovijedaonice. Oko crkve ne postoji groblje. U crkvi se pokapaju samo Franjevci, članovi našičkoga samostana, a nitko drugi.

Župna crkva ima 10 srebrnih kaleža s patenama njihovim. Nadalje ima crkva dovoljan broj kazula (misnica), dalmatika (za asistenciju), pluvijala (plašteva, koji se upotrebljavaju kod večernice) i svih drugih potrepština za službu božju. Župna crkva posjeduje oko 12 jutara oranice, zatim livade, koje može 40 kosaca pokositi u jednom danu, vrtove i voćnjak oko franjevačkoga samostana, te vinograd, koji može 20 kopača okopati u jednom danu.

U Našicama postoji još jedna prastara zidana crkva iznad samostana. Ova crkva nema tornja, a oko crkve nalazi se dosta prostrano i ograđeno groblje, u kojemu se pokapaju župljani. U toj crkvi postoje 3 zidane menze (stolovi) za oltare. Sve su menze posve prazne; samo nad glavnim oltarom vidi se slika presvetoga Trojstva.

Pod župu našičku spadaju: trgovište Našice, te sela: Motičina, Seona, Vukojevci, Podgorač, Klokočevci, Zoljan i Koška.

Trgovište Našice ima 36 rimokatoličkih kuća. Blizu Našica nalazi se stara crkva sv. Martina. Ta je crkva pokrita, a u njoj se gdjekada — naročito na Martinje — služi sveta misa.

Selo Motičina broji 40 katoličkih kuća, a ima zidanu crkvu bez tornja. Zvono visi pod krovom. Oko crkve je dobro ograđeno groblje.

U selu Seoni nalazi se 36 katoličkih kuća. Tu je i oratorij (bogomolja) sa zvonom, koje visi na stupovima.

Vukojevci broje 38 katoličkih kuća, a imaju drvenu crkvu s drvenim tornjem, u kojemu je zvono. Oko crkve se nalazi groblje.

Selo Klokočevci broji 34 katoličke kuće, a ima oratorij i zvono.

Selo Zoljan ima oko 60 kuća, u kojima stanuju rimokatolici. Nad starim zidanim ruševinama crkve sv. Katarine podignuta je drvena bogomolja bez zvona.

U Koški se nalazi oko 30 katoličkih kuća. Tamo je stara zidana crkva sv. Petra apoštola, koja je u novije doba pokrivena.

Našičkom župom upravlja o. Petar Morović, koji je član franjevačkoga samostana. On je filozofiju učio u Milanu, a teologiju u Ferari. Učen je čovjek, te franjevačkim bogoslovima u našičkom samostanu predaje teologiju. Morović upravlja župom 2 godine; prije toga bijaše gvardijan franjevačkog samostana. On je u franjevački red stupio kao mladić od 16 godina. Sada mu je tek 36 godina, a zaređen je za misnika prije 12 godina.

Na koncu svoga izvještaja dodaje kanonik Dumbović bilješku, da je uz njega u Našicama osobno bio također biskup Juraj Branjug. Biskup je u Našicama dijelio sv. potvrdu, koju su primile 2863 osobe. (Dijacezanski arhiv u Zagrebu: »Archidiaconatus Gvešće et Since, an. 1730.—1746.«)

PARCELACIJA VLASTELINSTVA U ČEPINU g. 1883.

Premda je to vlastelinstvo zapremalo oko 20.000 katastralnih jutara plodnoga zemljišta, ipak je došlo u velike poteškoće. Mnogo su tomu doprinijele zlosretne poplave rijeke Vuke, koja tada još nije bila regulirana. Ipak se općenito uzimalo, da je najviše dugova nastalo uslijed lakoumnosti čepinske vlastele. Konačno se moralo pristupiti posljednjem sredstvu: da se naime jedan dio vlastelinstva rasparcelira i proda, a utrškom podmire golemi dugovi. To je i provedeno u mjesecu travnju godine 1883.

Gospodarstvo zvano »Orlovinjak«, koje je obuhvatalo 2500 jutara, kupio je Leopold Pfeiffer za svotu od 260.000 forinti. Nasljednici pokojnog Ivana pl. Adamovića kupiše »Livanu« i »Kolođvar« (u svemu 1100 jutara) za 220.000 forinti.

A. Virovac kupio je pustare »Lahaz«, »Palaču« i »Silvansku Adu« (zajedno 2200 jutara) za 220.000 forinti. Sigmund Majer platio je 32.000 forinti za parcelu od 230 jutara. Müller i Kästenbaum kupiše 2536 jutara na pustarama »Lug«, »Pomočin« i »Dopsin-Hrastovac« za svotu od 210.000 forinti.

U svemu je prigodom parcelacije otuđeno 10.466 jutara zemlje. Time je unišla svota od 1 milijun 125.000 forinti. Prema tomu je svako jutro stajalo poprečno 113 forinti 20 novčića. Uz to je gospodarstvo »Belindvor«, koje zaprema 1900 katastralnih jutara, predano u zakup na 12 godina uz godišnju zakupninu od 16.000 forinti. Ostali je posjed zadržao Bela pl. Adamović, vlastelin u Čepinu.

ŽUPA U VELIKOJ KOPANICI G. 1730. I 1746.

Ova je župa nekada spadala pod zagrebačku biskupiju. Po nalogu biskupa Jurja Branjuga došao je u Veliku Kopanicu 24. svibnja 1730. zagrebački kanonik Juraj Dumbović, da obavi kanonsku vizitaciju.

U svome izvještaju ističe Dumbović, da je u Velikoj Kopanici doduše bila drvena župna crkva sv. Ilije, ali da ju on nije našao, jer ju je nedavno srušio silan vjetar. Župljani će naskoro ponovno podići župnu crkvu.

Mjesto crkve našao je Dumbović samo toranj, koji počiva na stupovima, te ima svoj krov. U tornju se nalazi 1 blagoslovljeno zvono. Ispod tornja služi župnik svetu misu u nedjelju i na blagdane. Na obične pak dane služi svetu misu u velikoj sobi župnoga dvora, koji se nalazi tik bivše župne crkve. Župni je dvor jednokatna zgrada; u prizemlju su spremišta za vino i za druge potrebe, a u prvom katu su 3 sobe i kuhinja.

Sveto se ulje (za posljednju pomast) čuva u srebrnoj posudi. Presveta se euharistija ne čuva, jer još nema crkve, nego svećenik, kada polazi k bolesniku, posveti hostiju i nosi ju u malenoj srebrnoj posudi; isto čini, kada polazi u sela, koja imaju svoje oratorije (bogomolje).

Crkva posjeduje 2 srebrna kaleža s pozlaćenim kupama i s patenama njihovim; donji je dio tih kaleža napravljen od bakra. Nadalje ima crkva 3 kazule (misnice) i 2 albe s ostalim potrepštinama. Crkvi pripadaju vrt i voćnjak kod župnoga dvora, te livada, koju može pokositi 10 kosaca. Prije je župna

crkva posjedovala također oranicu, koja je zapremala oko 15 jutara; ali su bosanski biskupi Petar Bakić i pokojni osječki general Petraš ovu zemlju oduzeli crkvi i dosudili graničaru Franji Kovačeviću, koji stanuje u Kopanici.

Pod župu sv. Ilije spadaju sela: Kopanica, Sikirevci, Gundinci, Beravci, Prnjavor, Kupina, Divoševci, Zoljani, Stružani i Sredanci.

Selo Kopanica broji oko 30 kuća, u kojima stanuju rimokatolici. Ovi imaju oratorij i svoje groblje, koje nije ograđeno.

I selo Sikirevci broji 30 katoličkih kuća, a ima drvenu kapelicu, koja je u novije doba podignuta, no bez oltara, bez tornja i bez drugih potrepština. Selo nema svoga groblja.

Gundinci su posve katoličko selo s 30 kuća. U selu je nedavno podignut oratorij s križem, ali bez oltara, bez groblja i bez ostalih potrepština.

I Beravci su čisto katoličko selo s oratorijem, koji je podignut u novije doba, ali bez oltara i drugih potrepština.

Selo Prnjavor broji 12 katoličkih kuća, a nema inovjeraca. Seljaci su nedavno sagradili oratorij (bogomolju) i podigli novi križ, ali nemaju oltara i ostalih rekvizita.

Čisto katoličko selo Kupina ima 15 kuća i nedavno podignut oratorij s novim križem, ali nema nikakvih drugih crkvenih potrepština.

I Divoševci su posve katoličko selo s 15 kuća. Seljaci su u novije doba sagradili kapelu, te podigli novi križ, ali nemaju drugih rekvizita za službu božju.

Sela Stružani i Zoljani nemaju oratorija. Stružani broje 10, a Zoljani 4 katoličke kuće.

Sredanci broje 10 katoličkih kuća, a imaju oratorij bez ostalih rekvizita.

Na području župe kopaničke postoje još 2 groblja, od kojih se jedno zove Hrastić, a drugo Pradač.

Za krštenje plaća se župniku 1 marijan, a za vjenčanje 1 rajnski forint.

Župom upravlja o. Grga Šarčević, koji pripada obitelji franjevačkoga samostana u Đakovu. Šarčević ima 30 godina, svećenik je 4 godine, a prije 13 godina stupio je među redovnike Franjevce. On je filozofiju i teologiju svršio u Osijeku, a neko je vrijeme bio propovjednik u brodskom samostanu. Šarčević je uzoran i pobožan čovjek, koji se odlikuje svećeničkom vrlinom koli u katekizaciji toli u dijeljenju svetih sakramenata.

Isti je kanonik Dumbović obavio u Velikoj Kopanici kanoničku vizitaciju također 1. srpnja 1746. Tada je već našao novu župnu crkvu sv. Ilije, koja je sagrađena iza posljednje vizitacije. Poput nekadašnje i ta je crkva drvena, a ima i drven toranj, u kojemu su 3 blagoslovljena zvona. Crkva je pokrita hrastovim daščicama (šindlom), ali još nema stakla na prozorima ni ključanice na vratima. Inače je crkva ožbukana i valjano pobijeljena. U crkvi su 3 oltara. Glavni je oltar sv. Ilije, na desnoj stijeni je oltar bl. djevice Marije, a na lijevoj stijeni je oltar presv. Križa. Nad svakim je oltarom po jedna slika, naslikana na koži. Svi oltari imaju drvene menze, a dva su oltara providena portatilima, t. j. kamenima, u kojima se nalaze čestice (kosti) svetaca.

Na velikom je oltaru drven tabernakul (svetohranište), koji se daje dobro zatvarati. Ipak se presveta euharistija ne čuva u tabernakulu, nego se bolesnicima nosi u srebrnoj posudi, koja nije pozlaćena. Župna crkva još nema krstionice, dapače niti ispovijedaonice. Sveto se ulje čuva u srebrnoj nepozlaćenoj posudi, u kojoj se nosi k bolesniku za posljednju pomast.

Crkva ima 2 kazule, od kojih se nova upotrebljava na blagdane, a stara na djelatne dane. Nadalje ima crkva 2 kaleža s patenama; kaležima su kupe srebrne i valjano pozlaćene. Uz to su u crkvi 2 zastave, 8 alba, brojni antipendiji i mape, 1 novi i 2 stara misala, pa 12 svijećnjaka od hrastova drva, 1 srebrni križ, 6 korporala i 15 rubaca. Sve je to nabavljeno milostinjom, koju daju vjernici. Stvari se čuvaju u drvenoj škrinji, koja se dobro zatvara, a nalazi se iza glavnog oltara.

Sama crkva ne posjeduje nikakvih nekretnina. Upravitelj župe uživa malen vrt i voćnjak kod župnoga dvora; pa 2 livade za 50 kosaca. Župni je dvor drven, ali već u veoma ruševnom stanju. Druge su zgrade dosta dobre. Župljani daju lukno, ali više dobrovoljno, nego li obvezatno. U ime štolarine dobiva župnik 1 forint za sprovod odrasloga čovjeka zajedno sa zadušnicama; zatim 1 marijan za sprovod djeteta, 1 forint za vjenčanje domaćih mladenaca, a 1 marijan za krštenje. Prigodom korizmene ispovijedi i o Novoj godini, kada župnik ide s križem blagoslivljati kuće, daruju mu župljani po volji.

Selo Velika Kopanica broji 50 katoličkih kuća, u kojima živi 368 žitelja sposobnih za ispovijed i 150 djece. Mala Ko-

panica ima 15 kuća sa 48 odraslih žitelja i sa 10 djece. Selo Gundinci broji 42 kuće s 343 odrasla žitelja i sa 109 djece. Selo Beravci ima 18 kuća s 98 odraslih i 63 nedorasla stanovnika. Selo Sikirevci ma 41 kuću s 298 odraslih žitelja i sa 100 djece. Selo Divoševci broji 24 kuće sa 103 odrasla žitelja i sa 40 djece. Selo Kupina ima 29 kuća s 59 odraslih stanovnika i s 25 djece. Selo Prnjavor broji 30 kuća, u kojima stanuju 34 odrasla žitelja i 15 djece. Selo Zoljani ima 8 kuća s 15 odraslih žitelja i s 8 djece. Selo Stružani broji 25 kuća s 54 žitelja, sposobnih za ispovijed, i s 20 djece. Selo Sredanci ima 30 kuća, u kojima stanuje 89 odraslih žitelja i 30 djece. U cijeloj se župi nalazi 312 kuća, u kojima živi 1506 osoba, sposobnih za ispovijed, i 570 djece.

Sva su sela na području kopaničke župe čisto rimokatolička; nigdje nema ni jednoga inovjerca. Velika Kopanica ima na dobro ograđenom groblju oratorij, u kojemu se sveta misa služi na Markovo 25. travnja. U Beravcima je oratorij sv. Ane, koji ima i zvono. U Gundincima je oratorij sv. Mateja bez ikakvih crkvenih stvari. Sikirevci imaju oratorij sv. Nikole sa zvonom. U Kupini je oratorij sv. Bartola sa zvonom. Isto takav oratorij sv. Šimuna sa zvonom ima selo Divoševci. U Prnjavoru je oratorij sv. Antuna također sa zvonom. U Stružanima je oratorij sv. Mihalja arkanđela bez zvona, kao što je bez zvona i oratorij sv. Roka u Sredancima.

Župom upravlja o. Ambrozije, koji je rodom iz Đakova, te koji pripada obitelji franjevačkoga samostana u Đakovu. Njemu je 36 godina, svećenik je 12 godina, župom upravlja 2 godine, a u franjevački je red stupio prije 17 godina. Ambrozije je u Budimu učio filozofiju, a u Petrovaradinu teologiju. Kanonik ga je podvrgao ispitu, na kojemu je o. Ambrozije dosta dobro odgovarao. Knjige krštenih vodi valjano, a isto tako uredno vrši ostale župničke dužnosti. Ambrozije se obvezao, da će samostanu u Đakovu — uz neodređenu količinu sira i maslaca te ostaloga živeža — godimice slati 200 forinti u gotovu novcu.

(Dijecezanski arkiv u Zagrebu: Kanonske vizitacije arhiđakonata Gvešća i Sinca, god. 1730.—1746.)

INĐIJA U SRIJEMU

Sjeverno od današnje Inđije — u polju Krčevine — postojalo je već u srednjemu vijeku selo Inđija, koje se prvi put spominje godine 1455., kad je pripadalo obitelji Šuljok de Lekče[1]). Vjerojatno su tada u tomu selu stanovali Madžari ili Hrvati, koji propadoše u vrijeme turskih provala u Srijem. Turci su u spomenutu Inđiju naselili Srbe.

Stara je Inđija ostala Turskoj i poslije mira, koji je godine 1699. sklopljen u Srijemskim Karlovcima. Po tomu je naime miru Austrija dobila Srijem samo do crte, koja od ušća Tise u Dunav vodi do ušća Bosuta u Savu. U turskoj vlasti ostade Inđija još 19 godina. Tečajem toga razdoblja nijesu žitelji stare Inđije (kao turski podanici) mogli uživati vinograde, koje su imali na području, što ga je godine 1699. dobila Austrija. Dva carska provizora — Andrija Laboš iz Virovitice i Antun Walter iz Petrovaradina — dobiše nalog, da popišu i procijene vinograde, koje su u austrijskom dijelu Srijema napustili turski podanici. U njihovom popisu, koji je sastavljen u travnju godine 1702., spominje se, da je neki seljak »iz turskoga sela Inđije« (ex pago turcico Ingia) imao u Beški (dakle na teritoriju austrijskoga Srijema) vinograd, koji u jednom danu može okopati 12 kopača (vineam fossorum 12), a koji sada obrađuju seljaci Maksim i Damjan. Isti taj popis navodi, da u spomenutom selu Beški ima svoje vinograde 6 srpskih seljaka iz Inđije, poimence: Đuka Filipović, Boža Popović, Neško Raduljević, Petar Miletić, Raka i Savko. Njihove vinograde obrađuju seljaci iz Beške, poimence: Tomo Petrović, Lek Deranči, Radola Gvozdanović i Stjepan Knez.[2])

Stare Inđije nestade vjerojatno godine 1716., kad je u Srijemu došlo do velikoga rata između Austrije i Turske. Princip Eugen Savojski pobijedio je Turke kod Petrovaradina. On je Turke konačno istjerao iz jugoistočnoga Srijema, koji je Turska morala godine 1718. mirom u Požarevcu prepustiti Austriji. Sačuvala nam se karta Slavonije i Srijema iza toga mira, ali u toj karti nema više sela Inđije. Tamo, gdje je to selo postojalo, nađeno je koncem 19. vijeka (prigodom rigolanja zemlje za obnovljene vinograde) mnogo staroga novca, oruđa i po-

[1]) Bösendorfer dr. Josip: »Crtice iz slavonske povijesti«. (Osijek 1910).

[2]) Smičiklas Tadija: »Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije«, dio II. str. 304. (Zagreb 1891.).

suđa, a naišlo se i na tragove nekadašnjih ognjišta, pa i groblja. Narodna predaja pokazuje na nekoj uzvisini mjesto, gdje bijaše crkva s grobljem stare Inđije.[3])

Iza 30 godina nastade u Srijemu nova Inđija. Na poziv naime rumskoga vlastelina Marka Pejačevića dođoše Srbi iz Beške i Patke godine 1746. na teritorij današnje Inđije, gdje stvoriše novo selo pod starim imenom. S njima je došao i svećenik Zaharija Anđelić, koji je za svećenika rukopoložen 9. prosinca 1740., te koji je preuzeo brigu oko duhovne pastve novih naseljenika. Naseljenje prvih Srba u Inđiju zabilježio je Anđelić na starom evanđelju, koje propade godine 1914., ali koja je bilješka bila godine 1901. štampana.[4])

Doseljeni Srbi postadoše u Inđiji kmetovi velikoga vlastelinstva rumskoga. Zato su doseljenici morali vlastelinstvu podavati daće (u novcu i u naravi), a povrh toga i »robotati«, t. j. besplatno raditi (obrađivati vlastelinska polja). Ove je terete svaki kmet snosio u razmjeru s veličinom posjeda, koji mu je vlastelinstvo dalo na uživanje. Cijelo jedno »selište« ili »sesija« zapremalo je posjed od 40 jutara, od čega su 34 jutra činile oranice, 4 jutra livade, a 2 jutra pašnjaci. Onaj kmet, koji je uživao cijelu sesiju, zvao se »cijeli paor«. Takvih je kmetova bilo razmjerno veoma malo. Više je bilo takvih kmetova, koji uživahu polovicu sesije, a najviše onih, koji su imali samo četvrtinu sesije, t. j. 10 jutara zemljišta. Obično je kmet od vlastelinstva dobio na uživanje toliko zemlje, koliko je odgovaralo broju članova njegove obitelji. Tko je imao mnogo djece i time dakako mnogo radne snage, on je lakše mogao obraditi veću površinu svojega posjeda i još ispuniti povećane obveze u radu na vlastelinskoj zemlji.[5])

Statistički prijegled karlovačke mitropolije pokazuje, da je Inđija godine 1756. imala 60, a 1766. godine 64 kuće. U izvještaju od godine 1756. piše vizitator, da je u Inđiji sazidana nova i još neposvećena crkva na čast »Vovedenija presvete Bogorodice«. Parohu Zahariji Anđeliću pomaže pop Maksim Jovanov. U Inđiji još nema ni škole ni učitelja. Izvještaj vizitatora od godine 1766. spominje, da je parohijalnu crkvu, koja je još godine 1755. bila sazidana u Inđiji, 6. lipnja 1766. posvetio mitropolit Pavle Nenadović. Tada su parohu Zahariji

[3]) Marković Radoslav: »Inđija«, str. 7. (Novi Sad 1923.).
[4]) Marković Radoslav: »Pravoslavna srpska parohija u Inđiji krajem 1900. godine«, str. 8. (Sr. Karlovci 1901.).
[5]) Marković: »Inđija«, strana 14.

Anđeliću pomagala još 2 svećenika, poimence: Maksim Kirilov i Dimitrije Anđelić; prvi je za popa rukopoložen g. 1753., a drugi g. 1759. Za velikoga rata između Austrije i Turske god. 1788. i 1789. doselilo se u Inđiju 146 žitelja iz Srbije. Zato je Inđija godine 1791. brojila 122 kuće s 1054 žitelja.[6]) Doseljenici iz Srbije vratiše se poslije rata natrag u Srbiju (izuzev obitelj Miljanski s nadimkom »Bugarin«). Ali zato se u Inđiju godine 1815. iz Kulpina u Bačkoj doselilo 8 srpskih obitelji. Tako je Inđija godine 1820. brojila 132 kuće s 976 stanovnika, a 1822. godine 139 kuća s 992 žitelja. Svi stanovnici Inđije bijahu sami Srbi.[7])

Istočno-pravoslavna parohija u Inđiji uvela je godine 1778. matice krštenih, vjenčanih i umrlih vjernika. Iz tih se matica vidi, da je Inđija od g. 1778. do g. 1800. imala 88 raznih prezimena srpskih žitelja, a 1820. godine 80 raznih prezimena u 132 srpske kuće. U razdoblju od g. 1820. do godine 1848. prišlo je u Inđiju 16 srpskih obitelji, koje podigoše 17 kuća; ali se u istom razdoblju iz Inđije odseliše 22 srpske obitelji, koje su imale 25 kuća. Kako se u istom razdoblju domaće srpske obitelji pomnožaše za 20 kuća, brojila je Inđija koncem godine 1848. ukupno 154 srpske kuće sa 74 prezimena. Od njih se do godine 1923. održaše 103 kuće s 33 stara srpska prezimena. Iz Inđije se — počevši od god. 1820. — izgubilo 55 srpskih poljodjelskih obitelji. To je raseljavanje srpskih poljodjelaca započelo odmah, čim se godine 1828. počeše u Inđiju doseljavati Nijemci. Ipak nije raseljavanje Srba bilo tako napadno sve do god. 1848., kad je ukinuto kmetstvo.[8])

Grofovi Pejačevići nastojahu, da povećaju broj kmetova na rumskom vlastelinstvu. U tu svrhu godine 1825. naseliše u Inđiju nekoliko čeških obitelji. Ipak se ti Česi nijesu mogli održati u Inđiji. S jedne su ih strane morile razne bolesti (vjerojatno radi promjene klime), a s druge strane preteške dužnosti, koje su kao kmetovi imali prema vlastelinstvu rumskom. Tako se dogodilo, da su Česi već iza 3 godine napustili Inđiju, te se preselili u druge krajeve. U Inđiji ostadoše samo 2 češke obitelji (Čermak i Kaderžavek), koje se kasnije ponijemčiše. (Sada nema već ni tih obitelji u Inđiji.) Mjesto Čeha počelo je vla-

[6]) Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. vijeka«, strana 17., 38. i 61. (Sr. Karlovci 1902.).
[7]) Köhl Wilhelm: »Die deutschen Sprachinseln in Südungarn und Slavonien«, str 90. (Innsbruck 1902.).

stelinstvo u Inđiju godine 1828. naseljavati Nijemce iz Bačke i Banata.[9])

Prva se njemačka obitelj u Inđiji zvala Pil. Ona se u Inđiju doselila iz Franjindola (Franzenstal) kod Zemuna, kamo je malo prije toga došla iz Banata. (Ta se obitelj vremenom tako razmnožila, da je godine 1923. brojila 37 kuća sa 162 stanovnika). Glavna je seoba Nijemaca u Inđiju trajala do godine 1840. Svaka je obitelj dobila gradilište za kuću i stanovitu količinu zemlje na uživanje uz uvjet, da vlastelinstvu podaje daće i besplatne radnje. Vlastelinstvo je Nijemcima doznačilo 50 lanaca zemljišta, na kojemu će izgraditi svoje kuće s dvorištima i osnovati vrtove s potkućnicama. Prvi su Nijemci kuće svoje podigli u današnjoj glavnoj ulici, kroz koju je kasnije izgrađena cesta iz Zemuna u Petrovaradin. Kasniji njemački doseljenici (osobito iza godine 1848.) grade svoje kuće također na t. zv. »srpskoj strani«, jer su neki Srbi u Inđiji počeli parcelirati svoja prostrana gradilišta. Kako je broj Nijemaca neprestano rastao, — a neki se Srbi odseliše iz Inđije u druga mjesta, — nema danas u Inđiji nijedne ulice bez njemačkih kuća. Samo u jednoj ulici postoji više srpskih, nego li njemačkih kuća.[10])

Teške su bile dužnosti njemačkih kmetova u Inđiji. Tko je imao samo kuću, morao je vlastelinstvu dati godimice po 12 težaka (nadničara), koji će besplatno obrađivati vlastelinsku zemlju. Tko nije imao svoje kuće, nego je stanovao u tuđoj kući, morao je vlastelinstvu dati 10 težaka na godinu. Većina ie kmetova uz kuće uživala i vlastelinsku zemlju. Ako je ta zemlja zapremala četvrtinu sesije (t. j. 10 jutara), tada je kmet imao ove dužnosti: 1.) On mora vlastelinstvu dati deveti dio svega priroda na toj sesiji. 2.) U gotovu novcu mora vlastelinstvu platiti 45 krajcara. (Tada je forinta sadržavala 60 a ne 100 krajcara). 3.) Bez ikakove plaće mora takav kmet vlastelinstvu raditi (robotati) 12 dana; povrh toga mora 14 dana raditi uz naplatu od 4 groša na dan. (Groš je tada vrijedio 3 krajcara). Tko je mjesto sebe poslao na rad svoje dijete između 12. i 14. godine, to se računalo samo za polovicu dana. Kmetovi, koji su imali konje ili volove, morahu vlastelinstvu podavati »spregu«, t. j. orati, vlačiti i privažati. Svaki

[8]) Marković Radoslav: »Inđija«, str. 31. i 32.
[9]) Köhl: Die deutschen Sprachinseln etc., str 91.
[10]) Marković: »Inđija«, str. 33. i 36.

dan takve sprege računao se za 2 dana ručne radnje. Na rad je kmet morao doći još prije sunčanog izlaza. Tko je zakasnio, dobio je od vlastelinskoga špana (nadglednika) 12 batina. Nadničar je batinom kažnjen također u tome slučaju, ako bi nemarno radio na polju ili ako je prerano otišao s polja. Batinjanje je kmetova ukinuto godine 1836. Tada su uslijedile još ove 2 promjene: 1.) Kmet, koji je vlastelinstvu dao »spregu«, odradio je 6 mjesto 2 dana. 2.) Vlastelinstvo ne može više kmetu oduzeti zemlju, ako kmet nije (uslijed bolesti ili starosti) više sposoban, da podaje robotu. Naravno da je ta robota kmetovima otešćala obrađivanje njihovih zemalja. To je osobito vrijedilo za one kmetove, koji su imali polovicu ili cijelu »sesiju« vlastelinske zemlje, radi čega morahu vlastelinstvu podavati dva put odnosno četiri put toliko radnje, koliko podavahu oni kmetovi, koji posjedovahu samo jednu četvrtinu sesije.[11])

Nijemci, koji se doseliše u Inđiju, bijahu rimo-katoličke vjeroispovijesti. Oni su isprvice spadali pod rimokatoličku župu u Golubincima, dok nijesu godine 1835. osnovali u Inđiji posebnu župu, kojoj postade patronom grof Pejačević u Rumi. Pod njegovim je patronatom godine 1869. u Inđiji sagrađena velika župna crkva sv. Petra i Pavla, koju je 29. lipnja 1872. posvetio đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer.[12]

Još godine 1790. otvorena je u Inđiji pučka škola, koju polaze dječaci i djevojčice. Ta je škola godine 1838. imala 1 učitelja i 64 učenika.[13]) Uz tu srpsku školu osnovana je posebna škola za rimokatoličku djecu. Učitelj potonje škole bio je godine 1846. podjedno orguljaš u župnoj rimokatoličkoj crkvi.[14]) Ova je katolička škola neprestano povećavana, jer se svake godine množio broj katoličke djece. Ta je škola, koju zovu »njemačkom«, godine 1923. imala 594 učenika, koje su podučavali vjeroučitelj i 10 učitelja i učiteljica. Iste je godine 1923. srpska osnovna škola imala 2 učiteljske sile i 154 učenika. U Inđiji je 1. rujna 1887. otvorena i šegrtska škola za naučnike, koji uče obrt ili trgovinu. Kako se u Inđiji koncem 19. i početkom 20. vijeka nastanilo mnogo Madžara, koji bijahu većinom željeznički činovnici i namještenici, te vlaste-

[11]) Köhl: Die deutschen Sprachinseln, str. 92.—94.
[12]) Ibidem, strana 92.
[13]) Ilirske narodne novine god. 1839., strana 21.
[14]) »Narodne Novine« g. 1846., strana 355.

linski sluge i biroši, osnovalo je u Inđiji ministarstvo trgovine željezničarsku pučku školu s madžarskim nastavnim jezikom. Tu je školu polazilo i mnogo djece željezničarskih namještenika na susjednim željezničkim postajama, ali također i djeca njemačkih roditelja iz Inđije. Tako je ta madžarska škola u Inđiji za vrijeme svjetskoga rata (god. 1914.—1918.) imala 9 učiteljskih sila. Među polaznicima te škole činila su djeca madžarskih roditelja samo 42 postotka, dok je 50 postotaka bilo djece njemačkih roditelja, a 8 postotaka ostale djece. To je ponukalo Madžare, da su pred sam rat osnovali u Inđiji i željezničarsku nižu gimnaziju s madžarskim nastavnim jezikom. Poslije rata prestadoše u Inđiji postojati madžarske škole. Tada je ministarstvo prosvjete ponudilo Inđiji otvorenje građanske škole. To je odbilo općinsko zastupstvo, tražeći osnutak gimnazije.[15])

Dugo se vremena žitelji Inđije zanimahu samo za poljodjelstvo. Nijemci su marljivošću svojom polučili krasan napredak u gospodarskoj privredi. Najbolje to prikazuju ove brojke: Iz vlastelinskih se knjiga razabire, da je godine 1835. posjed svih gospodara u Inđiji zapremao 140 sesija (po 40 jutara); od toga je 112 srpskih posjednika držalo 87 i polovicu četvrtine sesije, a 99 njemačkih posjednika 51 i tri četvrtine sesije. (Ostatak su imali činovnici). Taj se razmjer mijenjao svake daljnje godine (za polovicu do 3 sesije) u korist Nijemaca, koji su počevši od godine 1837. kupovali zemlje od Srba. Tako se desilo, da su 1848. godine 103 srpska posjednika imala 57 i jednu četvrtinu sesije, a 163 njemačka posjednika 82 cijele i tri četvrtine sesije, dok su činovnici posjedovali 3 sesije. Kako je godine 1848. bilo ukinuto kmetstvo, počeli su Nijemci još više napredovati na račun Srba. Prigodom komasacije svega zemljišta, koja je počela godine 1888. u hataru inđijskom, držalo je 26 srpskih posjednika jošte samo 23 sesije. Prema tomu su Srbi u razdoblju od 51 godine (t. j. od g. 1837. do g. 1888.) izgubili u Inđiji 64 cijele i polovicu jedne četvrtine sesije.[16])

U jednakom se razmjeru u Inđiji povećavao i broj njemačkih žitelja, dok je razmjerno opadao broj Srba. Tako je Inđija već godine 1837. imala 152 njemačke a samo 126 srpskih obitelji. Godine 1848. živjela su u Inđiji 1362 Nijemca, 710 Srba, 18 Madžara i 7 Židova. Godine 1857. brojila je Inđija 442 kuće, u kojima je stanovalo 2729 žitelja, od toga 1959 rimokatoličke, 763 istočno-pravoslavne, a 7 mojsijevačke vjeroispovijesti. Godine 1890. brojila je Inđija 4557 žitelja, od toga 3711 rimokatoličke, 684 istočno-pravoslavne, 92 mojsijevačke i 70 evangeličke vjeroispovijesti. Naglo je rasao i broj Madžara, kojih je u Inđiji godine 1900. bilo 676, a 1910. godine 1559, od toga 150 u samom mjestu, a 1409 na vlastelinskim pustarama. Kako je rumsko vlastelinstvo počelo godine 1903. oko Inđije parcelirati svoje zemlje, koje su većinom kupovali Nijemci, ostadoše mnogi Madžari bez zarade na prijašnjim pustarama. Zato se Madžari doseljivahu u Inđiju, gdje su kod većih posjednika nalazili zarade kao nadničari, sluge i pastiri (osobito ovčari). To se još povećalo poslije rata, kad je ostatak rumskoga vlastelinstva raznijela agrarna reforma. Radi toga se mnogi Madžari odseliše iz Inđije, gdje prestade i njihova premoć na željeznici. Tako je broj Madžara početkom godine 1921. u Inđiji pao na 910, a koncem godine 1921. dapače na 603 duša.[17])

Godine 1900. bilo je u Inđiji 4513 Nijemaca, a 10 godina iza toga 4756. Razmotrivši brojeve rođenih i umrlih među Nijemcima u Inđiji, vidimo, da je naravni prirast od g. 1900. do g. 1910. iznosio 902. Prema tomu bi godine 1910. moralo u Inđiji biti 5415 Nijemaca, a bilo ih je samo 4756, t. j. za 659 manje. To znači, da se u tomu deceniju mnogo Nijemaca iz Inđije odselilo u druga mjesta, gdje su sebi kupili nove zemlje. U razdoblju od g. 1910. do g. 1921. iznosio je naravni prirast (t. j. višak rođenih nad umrlim) kod Nijemaca u Inđiji 480. Prema tomu bi god. 1921. morala Inđija brojiti 5236 Nijemaca, a nabrojio se 5521, t. j. više za 285 osoba. Ta je razlika nastala odatle, što se u Inđiju prigodom prevrata god. 1918. zakloniše mnoge njemačke obitelji, koje su posjede svoje imale u drugim srijemskim selima.[18])

Prigodom popisa, koji je 31. siječnja 1921. obavljen, brojila je Inđija 7683 žitelja, od toga 3892 ženskoga a 3791 muškoga spola. (Ta je razlika nastala uslijed svjetskoga rata, u kojemu je poginulo — odnosno u bolnicama pomrlo — mnogo vojnika iz Inđije, među ostalima i 72 Nijemca). Po vjeri bijaše

[15]) Marković Radoslav: »Inđija«, str. 37. i 114.
[16]) Köhl Wilhelm: »Die deutschen Sprachinseln in Südungarn und Slavonien«, str. 99. i 100.

[17]) Marković Radoslav: »Inđija«, strana 37.
[18]) Ibidem, strana 10.

g. 1921. u Inđiji 6351 rimokatolik, 967 istočno-pravoslavnih, 251 evangelik, 69 mojsijevaca, 39 grko-katolika, 2 muslimana i 4 inovjerca. Po jeziku je g. 1921. u Inđiji živio 5521 Nijemac, 1126 Srba i Hrvata, 910 Madžara, 53 Slovenca, 47 Slavena, 1 Talijan, 1 Rumunj i 24 ostala žitelja. Poslije popisa od g. 1921. narasao je broj Srba uslijed provedbe agrarne reforme, te uslijed namještenja kod željeznice. Otkako je Inđija g. 1882. dobila željezničku postaju, počela se uz gospodarstvo razvijati i druga privreda (obrt, industrija i trgovina). U Inđiji je osnovana željeznička ložionica za opravak vagona i lokomotiva, zatim 2 paromlina, 4 ciglane, 2 tvornice pokućstva, mljekarna, tvornica žeste, radionica za izradbu cementnih ploča, električna centrala i sušionica šljiva.

VOJNA POSADA U VIROVITICI GOD. 1538.

Luka Zekel, barun od Ormuža, zapovijedao je nad 100 lako oboružanih konjanika, koji su kralju Ferdinandu I. služili u Virovitici. Ondje je ova posada trebala za obranu Podravine, kojoj je prijetila velika pogibelj, iza kako su Turci god. 1537. kod Osijeka uništili Katzianerovu vojsku. Kralj nije na vrijeme poslao Zekelu novaca, da svojim konjanicima isplati pogođenu plaću. Zekelu ne preostade drugo, nego li da vojnicima plati jednomjesečnu plaću svojim prihodima. Zato se Zekel 1. siječnja 1538. iz Ormuža pismeno obratio na kralja Ferdinanda s molbom, neka mu ovu svotu vrati. Zekel je po svoj prilici mislio, da kralj ne namjerava spomenute konjanike uzdržavati preko zime; zato je u pismu zamolio također kraljevu odluku u tome pogledu. — Na ovo pismo odgovara Zekelu kralj 17. siječnja 1538. iz Praga. Kralj mu javlja, da je svomu ratnomu tajniku i blagajniku Blažu S p i l l e r u naložio, neka isplaćuje sve kraljevske konjanike, koji za plaću služe u Slavoniji. Spiller će dakle Zekelu vratiti jednomjesečnu plaću za njegove konjanike, koje kralj želi i nadalje pridržati u službi, jer ih nužno treba. — Iz drugoga pisma doznajemo, da kralj Ferdinand I. iz Praga 17. siječnja 1538. nalaže svomu bojnomu blagajniku Blažu Spilleru, neka Luki Zekelu isplati 525 rajnskih forinti kao jednomjesečnu plaću za 100 lako oboružanih konjanika, koje kralj na svoj trošak uzdržaje u pograničnom trgovištu Virovitici za obranu zemlje od provala turskih. Iz ovoga kraljevskoga pisma doznajemo,

da su spomenuti konjanici služili počevši od 1. studenoga 1537., jer kralj ističe, da je Zekel već dobio 525 forinti za jedan mjesec (studeni), te mu pripada jošte samo za mjesec prosinac god. 1537. (Finanzarchiw u Beču: »Ungarische Gedenkbücher«, knjiga 383, fol. 101 i 102).

MANASTIR KRUŠEDOL

Osnivač toga manastira bijaše vladika Maksim, koji se prije zvao Đorđe. On bijaše sin slijepoga Stevana, a unuk srpskoga despota Đorđa Brankovića, koji je umro 24. prosinca 1456. Maksim je počeo manastir Krušedol graditi god. 1508., kada se iz Rumunjske vratio u Srijem sa svojom majkom Angelinom, koja bijaše kći elbasanskoga gospodara Arijanite. Maksimu je u gradnji Krušedola novčano pomogao Jovan Basaraba, koji bijaše od g. 1512. do g. 1521. vojvoda u Vlaškoj, t. j. u zapadnom dijelu današnje Rumunjske. Srpska je crkva među Srbe »svetitelje« uvrstila vladiku Maksima njegova oca Stevana i majku Angelinu.

Kad je Srijem g. 1526. konačno došao pod vlast sultana Sulejmana, nijesu Turci spalili manastir Krušedol, kako spališe sve rimo-katoličke samostane. Tako je Krušedol postao duševno središte onih Srba, koji se već dotle nastaniše u Srijemu. Manastirom su u tursko doba upravljali igumani, koji su vodili brigu oko što ljepšeg uređenja manastirske crkve. Posljednji je iguman bio Izaije, koji je upravljao manastirom g. 1697., kada se u Krušedol vratiše kaluđeri, koji su g. 1690. s patrijarhom Arsenijem Črnojevićem pobjegli u Sentandriju kod Budima.

Sačuvao nam se službeni popis zemalja fruškogorskih manastira, što ga 25. travnja 1702. sastaviše i dvorskoj komori podniješe povjerenici: Andrija Laboš, komorski provizor u Virovitici, i Petar Antun Walter, provizor i tridesetničar u Petrovaradinu. Iz toga popisa doznajemo, da je krušedolski manastir g. 1702. posjedovao 1276 jutara oranica, vinograda, livada i pašnjaka. Oranice i vinogradi bijahu djelomice obrađeni, a djelomice pusti. Istočno od manastira prema selu »Kruševdol« činila je granicu toga posjeda voda Stubina s potočićem do mosta na cesti, koja vodi u Irig, a zatim dalje u onoj dolinici potočić do državne međe, koja je g. 1699. bila potegnuta uz turski dio Srijema. Jednako je državna međa

graničila posjed krušedolskog manastira prema jugu, gdje su već na turskom teritoriju bila sela Selevrenci i Dobrodol. Na zapadu je granicu manastirskog posjeda činio t. zv. Koni grob prema selu Neradinu, a Raskršće prema opustjelom selu Bankovcima. Na sjeveru je posjed manastira Krušedola dopirao do posjeda manastira Remete; tu su granicu činili Bokonjev dol i bunar Ubovac.

Počevši od 18. vijeka upravljahu manastirom Krušedolom arhimandriti. Prvi je arhimandrit u Krušedolu bio Nikanor Melentijević, koji je g. 1710. bio izabran za vladiku muhačko-sečujskoga. Krušedol je ljuto postradao g. 1716., kada se u Srijemu vodio velik rat između Turske i Austrije. Poraženi od principa Eugena Savojskoga kod Petrovaradina morahu se Turci za uvijek povući iz Srijema. Tom su prigodom Turci zapalili manastir Krušedol, a sasjekli i spalili moći (t. j. ostanke tijela) srpskih svetitelja: Maksima, Stevana i Angeline, koje se čuvahu u manastirskoj crkvi; od tih moći preostadoše samo neke čestice.

Kad je muhačko-sečujski vladika Nikanor Melentijević doznao za nesreću, koja je stigla Krušedol, napusti on svoju eparhiju, te se vrati u popaljeni manastir. Nikanor je obnovio i znatno poljepšao manastir u Krušedolu. On je na istočnoj strani manastirskih ćelija uredio kapelu, koju je posvetio vladici Maksimu, osnivaču toga manastira. Nikanor ostade u Krušedolu do svoje smrti, koja ga je snašla 6. listopada 1739. On se potpisivao »krušedolski vladika.«

Isprvice se u krušedolskom manastiru držahu i crkveni sabori za Srbe iz Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Prvi je takav sabori za Srbe iz Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Prvi je takav sabor održan g. 1708., kad je u Krušedolu vladika Izaije Đaković izabran »za prvoga vrhovnoga mitropolita krušedolske mitropolije.« (Đaković bijaše nasljednik patrijarha Arsenija Črnojevića, koji je umro 27. listopada 1706.) Drugi je srpski crkveni sabor u Krušedolu održan g. 1710., kad je za muhačko-sečujskoga vladiku bio izabran spomenuti već Nikanor Melentijević. Treći je sabor održan 25. travnja 1713., kad je za mitropolita izabran budimski vladika Vićentije Popović Hadžilović.

Prvi srpski mitropolit (t. j. patrijarh Arsenije Črnojević) nije imao stalne rezidencije. On je isprvice stanovao u Sentandriji kod Budima, a kasnije u Sečuju kod Muhača i u nekadašnjem pavlinskom samostanu iznad Orahovice. Njegovi nasljednici — mitropoliti Izaija Đaković i Sorbonije Podgoričanin — stanovahu u Krušedolu ili u manastiru Grgeteku. Ali kad je g. 1713. za mitropolita bio izabran Vićentije Popović Hadžilavić, nastanio se u Srijemskim Karlovcima, gdje je odsada bilo sjedište srpske mitropolije. Tamo se odsada drže i srpski crkveni sabori.

Po naredbi mitropolita Nenadovića popisano je g. 1753. stanje svih manastira, koji se nalaze u Fruškoj Gori. Taj popis kaže, da je manastirska crkva u Krušedolu 11 i po hvati duga, 4 hvata visoka, a 6 (u t. zv. paperti samo 4) hvata široka. Pevnice ima u obliku kruga; nad njima je trulo na 4 stuba s 8 ovećih prozora. Sama crkva ima 6, a u oltaru 3 prozora. Bojadisani su i oltar i trulo i crkva. (Freske su sačuvane još i sada).

Svi su krušedolski arhimandriti nastojali, da u valjanom redu uzdrže manastirsku crkvu. Više puta se radilo o tomu, da mjesto stare podignu novu crkvu. To su arhimandriti uvijek odbili tako, da se manastirska crkva može ponositi i svojom starinom. U toj su crkvi pokopani: patrijarsi Arsenije Črnojević i Arsenije Jovanović, mitropoliti Izaije Đaković, Vićentije Popović i Petar Jovanović, vladika Nikanor Melentijević, srpski kralj Milan Obrenović, srpski vojvoda Stevan Šupljikac i kneginja Ljubica, žena kneza Miloša Obrenovića. Zato Srbi običavaju manastirskoj crkvi u Krušedolu dati ime »Srpski Panteon.«

Crkva je sa sve 4 strane okružena jednokatnim zgradama, koje su prema potrebi gradili pojedini igumani i arhimandriti. U prvom katu istočne strane manastirske zgrade nalaze se riznica i knjižnica. Riznica je tik kapele sv. Maksima, a sadržaje mnogo vrijednih predmeta. Tu je plaštanica iz početka 14. vijeka, izrađena od crvene svile. Nadalje se u riznici čuvaju 3 mitre (biskupske kape) iz 15. vijeka, sve 3 izvezene biserom. Riznica ima 4 stara evanđelja, od kojih je prvo napisao g. 1514. jeromonah Pankratije, a drugo g. 1579. kaluđer Nikanor, koji je živio u manastiru Remeti. Dalje se u riznici nalazi tamjanica, izrađena od srebra g. 1523. Tu je čaršav ruskoga cara Petra Velikoga, plaštanica ruske carice Katarine II., mitra beogradskog mitropolita Petra Jovanovića, srebrna kadionica, kruna i štaka sv. vladike Maksima, odijelo kneginje Ljubice, kalpak i mač vojvode Stevana Šupljikca, više križeva s rubinima i ametistima, zlatom izvezena svilena arhijerejska odijela, pa srebrom okovanih i dragim kamenjem urešenih starih štampanih evanđelja, te bakrorez manastira Kru-

šedola iz g. 1775. Jošte se u riznici čuvaju brojne kolajne i vrlo skupocjeno posuđe kralja Milana Obrenovića, a u dvorani i u sobama manastirskim nalazi se bogat namještaj (pokućstvo) istoga kralja.

Kod izradbe toga članka upotrijebio sam ove izvore i literaturu: Mikloušić dr. Franjo: »Izvještaj od god. 1772. o manastirih na Fruškoj gori u Sriemu, podastrt kr. dalm.-hrv.-slav. namjestničkom vieću«. (»Starine« jugoslavenske akademije, knjiga 8., str. 2.—6.) — Laszowski pl. Emil: »Izvadci turskih izprava, odnosećih se na fruškogorske manastire u Sriemu«. (»Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva«, god. I. str. 41. i 97.) — Smičiklas Tadija: »Popis samostana fruškogorskih god. 1702.« (»Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije«, dio drugi, str. 302.) — Ruvarac Dimitrije: »Opis srpskih fruškogorskih manastira g. 1753.« (Karlovci 1903.) — Strika Boško: »Fruškogorski manastiri«, str. 55.—83. (Zagreb 1927.) — Ruvarac Dimitrije: »Manastir Krušedo«. (Srijemski Karlovci 1918.)

BORBE HRVATA S TURCIMA ZA POŽEGU.

Sredinom mjeseca kolovoza g. 1536. provalio je u Slavoniju smederevski paša Mahmud Jahiogli s velikom vojskom. Turci zauzmu Brod na Savi, te osvoje cijelu Posavinu između Broda i Gradiške. Odavle provale u plodnu, bogatu i gusto naseljenu »Požešku kotlinu«, gdje porobe i popale 39 sela, a u ropstvo odvedu 60.000 Hrvata. Sada propade i stari kaptol sv. Petra (danas selo Kaptol) kod Požege.

U turskoj vlasti ostade Požega s okolicom 151 godinu. Turci osnovaše u Požegi posebnu svoju oblast »sandžak«, pod koju je spadao veći dio Slavonije, poimence: Osijek, Vukovar, Đakovo, Brod i Virovitica. Paša, kao poglavica požeškoga sandžaka, stanovao je u Požegi ili u Brodu. Njemu bijahu podređeni kadije (turski suci) u Požegi, Brodu, Đakovu i u Osijeku. Požeški sandžak bio je politički pripojen Bosni. Zato su bosanski Franjevci mogli osnivati svoje samostane u Slavoniji, odakle su pred Turcima pobjegli katolički svećenici i prijašnji redovnici (većinom Pavlini i Augustinci). Glavni franjevački samostani bijahu u Velikoj i u Našicama, a manja pristaništa u Požegi, Brodu, Cerniku i drugdje. Turci su katoličke crkve pretvorili većinom u džamije. Tako u samoj Po-

žegi okupiraše Turci sve 3 zidane crkve, u Brodu crkvu sv. Marka, a u Đakovu crkve sv. Jurja i sv. Lovre. Zato su Franjevci morali od drveta podignuti novu crkvu sv. Spasa u Požegi, a crkvu sv. Ivana u Brodu. Drvene crkve podigoše Franjevci i po slavonskim selima, kamo bi iz svojih samostana pošiljali svećenike redovnike, da služe sv. misu i da dijele svete sakramente.

»Šijaci« su u »Požeškoj kotlini« teško podnašali gospodstvo Turaka. Mnogi se junaci od nevolje prometnuše u hajduke, da bijednu »raju« (t. j. kršćanski puk) štite od nasilja turskih aga i begova. Jadni je narod željno iščekivao čas, kada će se osloboditi »harača« (poreza) i strašnih »haračlija« (ubirača poreza).

Kada se g. 1595. vodio veliki rat između Austrije i Turske, pomislio je Lovro Ilić, vođa hajduka u »Požeškoj kotlini«, da je sada kucnuo čas oslobođenja. Ilić digne ustanak u selima oko Požege, te u dvoboju zadavi bega požeškoga, ali i sam pogine do ljutih rana. Turci su ovaj ustanak oružanom silom ugušili, a mnoge »Šijake« poklali ili žive nabili na kolac. No time nije nestalo misli oslobođenja. Ova je misao dapače zahvatila i pravoslavne žitelje, koje su Turci godine 1544. doveli iz južnih krajeva, te ih nastanili između Pakraca, Slatine, Požege i Cernika.

Pravi čas oslobođenja kucnuo je tekar 12. rujna 1683., kad je veliki vezir Kara Mustafa bio potučen kod Beča. Hrvatski ban Nikola grof Erdedi g. 1684. piše: »Mene srce vu Bosniju (pod kojom se tada razumijevala i Slavonija) vleče za osloboditi siromaško kršćanstvo i vnoge svete cirkve, koje puste stoje, kadi se je Bog hvalil i dičil«. — Tada se već na ustanak spremahu hrvatski narodni junaci u Slavoniji, poimence: Franjo Ilić, Ivan Matijević, Ivan Sekula i »kapetan« Marko od Oriovca. Na ustanak ih poticahu rodoljubni Franjevci: Ivan Pinotić, Augustin Jarić, Marijan Turzo, Andrija Vojnović i Filip Drljokić, osobito pak Luka Ibrišimović. Ovaj junački Franjevac bijaše rodom Požežanin. Zagrebački biskup Aleksandar Mikulić učinio ga je svojim namjesnikom u Slavoniji. Ibrišimović je već i prije običavao hrvatske prvake upućivati u turske prilike. Pisma je raznašao njegov vjerni glasnik Hrelja. Turci u požeškoj tvrđi zatvoriše Ibrišimovića i Hrelju. Iza 4 mjesečnog zatvora budu oba jadnika osuđena na smrt. Turci su živoga Hrelju nabili na kolac, uz koji privezaše fra Luku Ibrišimovića. Punih 7 dana ostade Luka pri-

vezan uz taj kolac, a onda ga Franjevci novcem izbaviše od strašne smrti.

Ibrišimović poleti u slavonske planine, gdje nađe brojne ustaše. S njima je Turcima zadavao puno straha; uz to je bijednu »raju« temeljito pripravljao, kako će Turke tjerati iz Slavonije. Mijo Brešić, duhovnik hrvatske vojske oko Sigeta, javlja biskupu Mikuliću u srpnju g. 1684., da je Ibrišimović jošte živ u šumama, ali da drugi Franjevci u samostanima žive u strahu, jer ih Turci nemilo progone.

Naskoro iza toga započe vojna za oslobođenje Slavonije. Varaždinski general Jakov grof Leslie udari u srpnju god. 1684. na Viroviticu, te ju zauze pomoću hrvatskih ustaša, koje mu dovede Andrija Odabašić. Kod opsade Brezovice na Dravi pomože mu Josip Kolajković sa svojim četama. Kad je pak Leslie udario na Slatinu, dođe mu u pomoć Ivan Matijević s ustašama; Ivan zapali slatinsku tvrđu, a tursku posadu prisili na predaju. Tako se ispod turske vlasti oslobodilo 200 hrvatskih sela oko Virovitice i Slatine.

Naredne godine 1685. provali u Slavoniju hrvatski ban Nikola Erdedi, komu se pridružiše slavonski junaci Ivan Sekula i Franjo Ilić sa svojim četama. Erdedi zauze tvrđu Kraljevu Veliku kod Novske, a zatim udari na Bijelu Stijenu kod Lipika. Franjo Ilić po noći lukavo uđe u ovu tvrđu, te begu odsiječe glavu i natakne ju na kolac, koji nastavi na bedem. U jutro opaze to Turci, koji se vrlo uplaše, te pobjegnu iz Bijele Stijene. Istodobno je u slavonskoj Podravini ratovao general Leslie, uz koga se nalazio banski zamjenik Ivan grof Drašković. Hrvati zauzmu Donji Miholjac, gdje je kapetan Gašpar Balog uhvatio 81 Turčina. Kod Valpova dođe do okršaja, u kome Turci ubiše kapetana Patačića. Na tome četovanju dopre hrvatska vojska do Osijeka, gdje 14. kolovoza 1685. zapali predgrađe i turski most na Dravi.

Rat se nastavio g. 1686. Pukovnik Ivan Makar prodre s hrvatskim četama u slavonsku Podravinu. Kod Orahovice bude potučen bosanski Furduk paša, te Makar osvoji brojna mjesta u okolici. Istodobno je oko Pakraca vojevao hrvatski ban Nikola Erdedi. Njega su poduprli slavonski junaci, koji redomice osvojiše cijeli onaj kraj, a Turcima oteše tvrđe: Pakrac, Čaklovac, Kamengrad i Cernik.

Najsretnija bijaše godine 1687. Carska vojska, koja je g. 1686. zauzela Budim, tjerala je Turke iz Ugarske između

Drave i Dunava. Veliki vezir Sulejman paša bude 12. kolovoza 1687. hametom potučen kod Haršanja. Nato su Hrvati pošli opsjedati tursku tvrđu u Valpovu. Carski general grof Dünewald prijeđe u rujnu g. 1687. preko Drave, da se sjedini s vojskom hrvatskoga bana Nikole Erdeda. To je Turke u Slavoniji tako uplašilo, da pobjegoše iz Osijeka, našto se predalo i Valpovo. Redomice padaju sada turske tvrđe u Slavoniji, poimence: Erdut, Vukovar, Đakovo, Požega i Voćin. Prije svoga odlaska iz Požege porobiše Turci jadne kršćane, zapalivši i sve kuće njihove. Već 5. listopada 1687. pjevana je u Osijeku svečana misa zahvalnica, što je sretno osvojen grad, a 25. listopada polažu hrvatske ustaše u Slavoniji prisegu vjernosti kralju Leopoldu I.

Turske se čete povukoše u Bosnu, odakle su narednih godina opetovano pokušavale, da osvoje Slavoniju. Već početkom ožujka g. 1688. provali 6000 Turaka preko Save. Turci dopru 12. ožujka (na Grgurovo) čak do Požege, te se utabore na nekom brdu. Premda nije bilo ni otkuda izgleda za pomoć, ipak nije zdvojio fra Luka Ibrišimović, koga je hrvatski narod prozvao »sokolom« svojim. Luka brzo spremi Požežane na otpor, a drugi Franjevci dovedu »Šijake« iz okolišnih sela. Smjelo udari Ibrišimović na Turke, te ih hametom potuče.

O toj pobjedi sačuvala se sve do danas vrlo živa uspomena u Požegi i među »Šijacima«. Ono brdo, gdje se Turci utaboriše, dobilo je po Ibrišimovićevu nadimku ime »Sokolovac«. Narodna predaja slavi i tadašnje Požežanke, koje se poniješe vrlo junački. Kad su naime Turci bježali kroz klanac između Sokolovca i Velikoga Kamena, udariše na njih žene s gospodarskim oruđem (vilama, kosama, srpovima i motikama).

Drugi put dođu Turci pod Požegu 12. svibnja 1688., nakon što su kod Kaptola pobili ustaše i ugrabili stoku. Turke dočeka hrvatska vojska, koju je vodio križevački potkapetan Patačić. On potuče Turke i ugrabi im sav plijen. Da se Požega u buduće lakše brani od Turaka, izdade general Kaprara 14. svibnja 1688. nalog, da se stanovnici iz Cernika moraju preseliti u Požegu. Sada je poduzeta vojna na Brod, koji je još pripadao Turcima. U toj vojni sudjeluju grofovi Hofkirchen, Franjo Ivanović i Adam Zrinski, a uz njih također Požežani pod vodstvom fra Luke Ibrišimovića. Kod Broda dođe do ljute bitke, u kojoj pogibe 2000 Turaka. Tu se odlikovao kao najveći junak hrvatski plemić Petar Antolić, potkapetan križe-

vački. Hrvati su Turcima oteli na Savi tvrđe Brod i Gradišku.

Pobjeda na brdu »Sokolovcu« donijela je fra Luki Ibrišimoviću zasluženu slavu. Njegovo ime još i danas zahvalno spominje sav hrvatski narod, napose pak »Šijaci« u Požeškoj kotlini. Međutim se kralj Leopold zaratio s francuskim kraljem Ljudevitom XIV., te je morao svoje čete iz Slavonije poslati na rijeku Rajnu. Turci su to dakako brzo doznali. Zato bosanski Hasan paša na jesen g. 1690. s velikom vojskom provali u Slavoniju. Turci zaposjednu tvrđave: Gradišku, Pakrac, Sirač i Bijelu Stijenu. — U njihove ruke pade i Požega, koju za kazan spališe, premda je tekar bila obnovljena od požara g. 1687. Održao se utvrđeni franjevački samostan u Velikoj, gdje se zaklonište Franjevci s Ibrišimovićem. Turci osvojiše cijelu Slavoniju, osim tvrđa u Orahovici, Kaptolu, Virovitici i Osijeku. Ipak se nijesu mogli trajno održati u toj zemlji. Na proljeće g. 1691. počnu u Slavoniju stizavati hrvatske čete, što ih je slao ban Nikola Erdedi. Pod vodstvom junačkog Ivana Makara, koji je međutim postao generalom i dobio naslov »baruna«, oslobodiše Hrvati za nekoliko tjedana cijelu Slavoniju, pa i Požegu. Odsada više nijesu Turci provaljivali u Slavoniju, koje se i odrekoše g. 1699. mirom u Srijemskim Karlovcima. Toga nije dočekao fra Luka Ibrišimović, koji je u Požegi umro godine 1698.

PUČKA ŠKOLA U SIKIREVCIMA.

Pučku školu u Sikirevcima osnovalo je g. 1831. zapovjedništvo brodske krajiške pukovnije, iznajmivši prostorije za učionicu u kući zadruge Bašlinović. Djeca su u toj školi uz hrvatski učila i njemački jezik. Prvi je učitelj bio domaći sin Nikola Galović-Marković, koji je prije toga bio klerik u đakovačkom biskupskom sjemeništu, ali je odanle istupio, jer nije osjećao zvanja za svećenički stalež. Školu je u Sikirevcima polazilo 60 dječaka i djevojčica, a obuka je trajala 3 godine, te su djeca bila podijeljena u tri razreda. — Prvu je školsku zgradu u Sikirevcima g. 1836. podigao tesar Tomo Rakitić od hrastova drveta, koje su sami seljaci iz šume dovezli, otesali i po Rakitićevom savjetu ugradili. Krajiška je uprava g. 1849. od službe (navodno radi prevelike strogosti) otpustila učitelja Nikolu Galovića-Markovića, mjesto koga je postavljen

Antun Šunić. Počevši od g. 1850. polazili su školu u Sikirevcima također neki dječaci iz obližnjih sela Jaruga, Kruševice i Slavonskoga Šamca, da nauče njemački jezik. — Učitelja Antuna Šunića naslijedio je g. 1853. učitelj Dragutin Kolarević, a ovoga Josip Glavačević, čija je supruga besplatno podučavala djevojčice u ručnom radu. Iza Glavačevića službovao je u Sikirevcima preko 30 godina učitelj Franjo Kladarić, koji je sklonuo krajišku upravu, da u Sikirevcima god. 1869. sagradi novu zidanu školsku zgradu mjesto stare drvene kuće. Nastojanjem pak školskoga nadzornika Antuna Lisca osnovana je u Sikirevcima poslije razvojačenja Krajine i djevojačka škola. Ova je smještena u školskoj zgradi, koja je sagrađena g. 1869. Naprotiv je dječačka pučka škola premještena u kuću, koja je u vrijeme Vojne Krajine služila kao stan krajiškoga kapetana. Uz ovu kuću postoji uzoran voćnjak i krasan pčelinjak; voćnjak je uredio učitelj Nikola Vrabec, a pčelinjak učitelj Adam Dakić. Poput ostalih pučkih škola uzgojila je i sikirevačka škola mnogo Hrvata, koji u narodu djeluju kao vrijedni seljaci i obrtnici, a neki od bivših učenika sikirevačke pučke škole postadoše časnici, svećenici, učitelji, profesori, suci i drugi činovnici.

SELO ANDRIJEVCI KONCEM 17. VIJEKA.

Stanovnici sela Andrijevaca bijahu pod konac turske vlasti u Đakovštini kmetovi Huseina Begića, koji je stanovao u Đakovu. Njemu su morali besplatno obavljati sve poslove, a osim toga podavati »desetinu od svih stvari«, t. j. od svega priroda u poljodjelstvu i stočarstvu. Povrh toga moralo je cijelo selo plaćati godimice 8 forinti kao »harač« sultanu turskomu. Taj se harač upotrebljavao za uzdržavanje turske Krajine oko Kaniže u južnoj Ugarskoj.

Poslije izgona Turaka iz Đakovštine g. 1687. smatrao se vlastelinom andrijevačkim tadašnji komandant (zapovjednik) carske vojske u Đakovu. Kad je pak u Đakovo došao biskup o. Nikola Olovšćak, postao je odmah vlastelinom u Andrijevcima. Njemu su andrijevački žitelji podavali desetinu od svega priroda svoga.

Olovšćaka je na biskupskoj stolici u Đakovu naslijedio Petar Bakić, koji je g. 1702. granice Andrijevaca opisao ovako: »Hatari ovoga sela Andrijevaškoga (nalaze se) u komšilukom

(sa) selom Čajkovci. I pričimlju od šume Laze zvane do vode Biča od istoka, i kralj Biča ushodeći do Varcagića potok tako zvani od podneva (juga), a otude Vukašinovićev gaj do velike struge Bare zvane, koja jest od ponoćja.«

Svi su žitelji u Andrijevcima od starine »Slovinci« i svi su katolici. Oni posjeduju 140 jutara zemlje, koja se stalno ore, pa 325 jutara neorane zemlje. Nadalje imadu livade za kositi toliko, koliko u jednom danu može pokositi 95 kosaca. Oko sela nalazi se 10 jutara »drva pitoma od voća.« Uz vodu Bič (to je potok Biđ) nalaze se »paše za živinu«; to su t. zv. ritovi, koji zapremaju 400 jutara.

Andrijevčani imaju 5 šuma. Prva se šuma zove »Laza«, koja je velika 300 jutara, a sadržaje »drva za vatru«, t. j. bukovo drvo. Druga šuma »Čupić gaj« zaprema 200 jutara, a ima »drvje žirovno«, t. j. hrastova stabla. Treća šuma »Kelić gaj«, koja je velika 230 jutara, daje »drva za vatru i žirovna«, što znači, da se u toj šumi nalaze i bukva i hrast. Isto takva drva ima i četvrta šuma, koja se zove »Donšćovica«, a zaprema 250 jutara. Naprotiv se samo bukovo drvo nalazi u petoj šumi, koja je velika 300 jutara, a zove se »Vitkovečki gaj.«

Selu Andrijevcima pripadaju i 3 pustoseline, koje se zovu: Surblavci, Ninjakovci i Markovci. Kako se oranice i livade ovih pustoselina već odavna ne obrađuju, obrasla ih je šuma. (Smičiklas: »Spomenici o Slavoniji u 17. vijeku«, strana 313.)

ŽUPA U ORAHOVICI G. 1730.

U Orahovicu je 11. lipnja 1730. došao zagrebački kanonik i opat Juraj Dumbović, da kao arhiđakon — po nalogu zagrebačkoga biskupa Branjuga — obavi kanonsku vizitaciju. Dumbović je biskupu podnio služben izvještaj, iz kojega razabiremo tadašnje stanje rimokatoličke župe u Orahovici.

Ispod tvrđe Orahovice nalazi se drvena crkva sv. Križa. I toranj je djelomice drven, a u njemu je samo jedno blagoslovljeno zvono. U crkvi su dva oltara sa slikama na koži. Nad velikim je žrtvenikom drven strop. Tamo je i drveno svetohranište (tabernakul), koji se može dobro zatvarati. U svetohraništu se čuvaju presveta euharistija i dva srebrna pozlaćena kaleža. Crkva ima dva antipendija za oltare, zatim 3

kazule (misnice), 3 albe i sve druge potrepštine za službu božju, ali nema baptisterija (krstionice). Sveto ulje čuva se u srebrnoj i pozlaćenoj posudi.

Duhovnu pastvu vodi o. Grga Benečić, koji pripada franjevačkomu samostanu u Našicama. Benečić ima 46 godina, a župnikom je postao prije godinu dana. On je u franjevački red stupio prije 25 godina, a svećenik je 23 godine. Stanuje u župnom dvoru, koji je dovoljno prostran.

Pod orahovičku župu spada 5 sela, poimence: Orahovica, Zdenci, Feričanci, Bokšić i Šaptinovci. U Orahovici ima oko 50 rimokatoličkih kuća; ostale kuće nastavaju »Vlasi« (pravoslavni žitelji). U Zdencima stanuju sami rimokatolici. Tamo su 23 kuće, te drvena bogomolja sa zvonom, koje visi na stupu. Isto takovu bogomolju (oratorium) ima i selo Feričanci, u kojemu živu sami rimokatolici u svih 25 kuća. Selo Bokšić ima oko 20 kuća. I tamo stanuju sami rimokatolici, koji se Bogu mole u oratoriju, a imaju zvono, koje visi na 4 stupa. I Šaptinovci su posve rimokatoličko selo, koje ima 20 kuća i drvenu bogomolju sa zvonom.

(Dijecezanski arhiv u Zagrebu: »Archidiaconatus Gvešće et Since an. 1730.—1746.«)

FRANJEVAČKI SAMOSTAN U BRODU.

Među najvažnije zgrade u Brodu svakako spada franjevački samostan sa crkvom sv. Trojstva. Temeljni zidovi crkve i samostana imaju debljinu od 10 stopa (t. j. 3 metra i 30 centimetara). Crkveni su zidovi debeli 6 stopa (2 metra), a samostanski zidovi 4 stope. Na prvi pogled izgleda, kao da je to nekada bilo zide za tvrđu, a ne za crkvu i za samostan. Crkveni toranj ne odgovara svojom visinom očekivanju, jer bi kraj toli čvrstih zidova mogao biti dva put viši, nego li jest.

Franjevački je samostan golema jednokatna zgrada kraj same obale rijeke Save. U prvom katu ima 13 prozora, koji gledaju preko Save u Bosnu. Zapadno krilo samostana nešto je kraće, jer ima samo 10 prozora s izgledom na lijepo šetalište (trg sv. Trojice). Isto je tako dugo treće krilo samostana prema nekadašnjem pašnjaku »Vijušu«. Četvrto krilo samostana zatvara franjevačka crkva. Samostansko dvorište čini pačetvorinu, zasađeno cvijećem i drvećem. Milovidnost toga lijepog dvorišta povećavaju krasne arkade sa sve 4 strane.

Arkade su otvorene, a počivaju na jakim okruglim stupovima, koji su povezani zidanim lukovima.

Brod je u kolovozu god. 1536. zauzeo smederevski paša Mahmud Jahiogli. Pod turskom vlašću ostade Brod do g. 1688., kad ga je oslobodio »cvijet plemstva hrvatskoga« pod vodstvom grofa Adama Zrinskoga. (Ovaj Adam bijaše sin hrvatskoga bana Nikole Zrinskoga, praunuka istoimenog junaka sigetskoga). Turci nijesu nigdje u Slavoniji dopuštali duhovnu pastvu rimokatoličkih svećenika. Tako je i u Brodu tečajem turskoga vladanja briga za crkveni život katolika zapala bosanske Franjevce, kojima je sultan dozvoljavao duhovnu pastvu u svojoj državi. Tako su Franjevci već u tursko doba imali u Brodu drvenu kapelicu sv. Trojstva blizu današnje istoimene crkve. Za uzdržavanje svojih dušobrižnika davahu Brođani svojim Franjevcima t. zv. lukno, t. j. svaka kuća po jedna kola drva i jednu vreću žita. Povrh toga dobivahu Franjevci također nešto novca.

Od najstarijih Franjevaca u Brodu spominje se o. Ivan Ančić g. 1662. i fra Luka Ibrišimović iza god. 1680. Ibrišimović je caru i kralju Leopoldu I. u Beč javljao gibanje turske vojske. Glasnikom bijaše neki Relja, koji je Ibrišimovićeva pisma prenašao u šupljoj batini svojoj. Jedno takvo pismo uhvatiše Turci. Radi toga bude fra Ibrišimović svezan uz neki hrast, gdje su ga Turci tjedan dana mučili. Kršćani su jadnoga Ibrišimovića ipak po noći oslobodili, te je on sretno pobjegao iz Broda. Ibrišimović je kasnije oboružao kršćansku »raju«, s kojom je tjerao Turke iz Slavonije. U njegovoj četi vojevahu također Franjevci: Augustin Jarić, Marijan Turzo, Ivan Pinotić i Filip Drljokić. Njihova su junaštva nalazila priznanja i kod slavnoga principa Eug. Savojskoga, koji bijaše vrhovni zapovjednik carske vojske protiv Turaka. Brod je doduše na jesen g. 1690. opet pao u turske ruke; ali već 12. listopada 1691. budu Turci konačno i za uvijek otjerani iz Broda. Prvim zapovjednikom tvrđe brodske imenuje princip Eugen Savojski upravo fra Augustina Jarića. Njemu je Eugen podijelio također pravo, da u brodskom kotaru organizira vojnu upravu i da sam postavi sposobne kapetane.

Isprvice su Franjevci u Brodu imali samo rezidenciju, koju sebi sagradiše poslije izgona Turaka. Ova je rezidencija 30. listopada 1708. proglašena samostanom brodskim. »Predsjednici« rezidencije bijahu redomice: Augustin Jarić god. 1694., Ivan Stipić god. 1699., Ivan Šimić god. 1700., a Bartol Petrović god. 1707. Prvim »gvardijanima« samostana brodskoga bijahu izabrani: Ivan Bijela g. 1708., Bartol Petrović g. 1713., 1716. i 1722., Salvator Vrbica g. 1713., Ivan Narančić god. 1719., 1723., 1729. i 1736., Franjo Anđelić g. 1726., Jakob Jović g. 1733., Marko Gabrilović g. 1737., Mihajlo Benčević g. 1738. i 1750., Ambrozije Brođanin g. 1741., Petar Brođanin g. 1742., Juraj Dragojević g. 1747. i 1754., te Marko Orašinović g. 1752.

Franjevci su g. 1723. srušili drvenu svoju crkvu i drveni samostan, te su počeli graditi sadašnju veliku crkvu i uz nju ogroman samostan. Temeljni je kamen 12. kolovoza 1723. postavio barun Trenk, koji je tada bio zapovjednik brodske tvrđe. Gradnju je isprvice rukovodio o. Ivan Narančić. Njegov je posao nastavio o. Ambrozije Brođanin, koji je gradnju g. 1728. sretno priveo kraju. Franjevci staviše iznad crkvenih vrata napis: »Ista favore dei, plebis pietate, benaque cura fraterna surgunt fastigia templi«, što hrvatski znači: »Vrhunac ove crkve uzdiže se milošću Boga, darežljivošću puka i dobrom bratskom brigom«.

Nova je crkva isprvice imala samo glavni oltar, koji ostade posvećen presvetom Trojstvu, kako bijaše i u staroj drvenoj crkvici. Franjevci su god. 1730. stavili u novu crkvu daljnja 4 oltara, koje posvetiše: bl. djevici Mariji, sv. Ivanu Nepomuku, sv. Franji Serafinskom i sv. Antunu Padovanskom. Kasnije podigoše još 2 oltara, od kojih su jedan posvetili žalosnoj Majci Božjoj, a drugi njenoj majci sv. Ani. Neki Franjevac izradio je g. 1740. propovijedaonicu, te oltare sv. Josipa i sv. Križa. Iste g. 1740. nabaviše Franjevci prve orgulje. Ove su imale 6 registara, a nabavljene su iz štajersk. Graca. Nekoliko godina iza toga dobila je i sakristija oltar sv. Dida, te krasno izrezan namještaj (ormare). Mnoge rezbarije načiniše sami Franjevci, među kojima bijaše i pravih umjetnika.

Sve do g. 1754. upravljahu brodski Franjevci rimokatoličkom župom, koja je pripadala zagrebačkoj biskupiji. No biskup Franjo Tausi imenuje brodskim župnikom svjetovnoga svećenika Josipa Zriku. Ovaj dođe 20. rujna 1754. u Brod sa svojim kapelanom, te u prisutnosti požeškoga župnika i jednoga zagrebačkoga kanonika preuze od Franjevaca upravu brodske župe.

Franjevački je samostan u Brodu ipak i nadalje postojao sve do g. 1787. Za gvardijane toga samostana bijahu birani redomice: Klement Trgovčević g. 1756., Ambrozije Brođanin

g. 1757., Ambrozije Majstorović g. 1760., Nikola Lašva g. 1764., Augustin Somborčević g. 1765. i 1767., Ivan Janković g. 1766., Marko Gužvić g. 1771. i 1779., Filip Čevizović g. 1774., Mihajlo Pitjučević g. 1777., Šimun Bukvić g. 1778., Petar Čavčić g. 1780. i Blaž Čurčić g. 1782.

Poznata je historijska činjenica, da je car i kralj Josip II. u svim svojim zemljama ukidao brojne samostane. Njegovom žrtvom pade i franjevački samostan u Brodu. Mjeseca studenoga 1787. dođe naime u Brod kraljev nalog, da se ukida ovaj samostan. Franjevci se imaju premjestiti u druge samostane; dvojica (o. Damjan Vinčarević i o. Josip Blagojević) budu umirovljeni uz godišnju mirovinu od 200 forinti. Samostanska livada Aleksinka, koja je zapremala 24 jutra i 400 hvati, predana je Brođanima kao pašnjak, od kojega će plaćati porez. Samostanski je vinograd bio prodan; isto tako i samostanska zvona. Franjevački majur kod župnikova stana bude predan župniku za livadu. Krajišnicima pak u Gornjoj Vrbi razdijeliše 4 samostanske livade (zvane »Glivne« ili »Glibe«), koje zapremahu površinu od 6 jutara i 1200 četvornih hvati.

Franjevačka crkva postade sada župnom crkvom za grad Brod. U refektorij franjevačkoga samostana smjestiše pučku školu. Tu se prigodice davahu također predstave i veselice, jer tada još nije Brod imao veće dvorane. U bivše sobe redovnika Franjevaca nastaniše pučke učitelje besplatno, a neke druge (ne baš uzorne) osobe uz mjesečnu najamninu. Jednu stranu franjevačkoga samostana upotrijebiše za skladišta privatne i erarijalne soli.

Tako ostade punih 19 godina. Prilike se promijeniše istom g. 1806., kada je đakovački biskup Mandić odlučio, da u Đakovu podigne sjemenište za klerike. Franjevačka je provincija ponudila biskupu za klerikat svoj samostan u Đakovu, ali uz uvjet, da se uspostavi franjevački samostan u Brodu. Posredovanjem biskupa Mandića privolio je kralj Franjo na ovu izmjenu, te se u rujnu g. 1806. iseliše učitelji i drugi stanari iz franjevačkoga samostana u Brodu.

Biskup se obvezao, da će na svoj trošak popraviti franjevački samostan u Brodu. On je to i učinio, te je Franjevcima u tu svrhu odmah doznačio svotu od 40.000 forinti. Franjevci izabraše među svojim lajcima 2 stolara, koji koncem kolovoza g. 1806. pođoše u Brod, da izvedu popravke na samostanu. S njima je u Brod došao i bivši provincijal o. Marijan Lamošević, koji je nadgledao i rukovodio popravke. Gotovo sve sobe trebalo je iznovice popoditi. Samostan je dobio nove prozore i nova vrata, a mjesto kamenih stuba staviše nove hrastove stube. Uz to su morali zidove popravljati i krečiti, a staje i komorice nanovo graditi. Pripadom spominjem, da je tada — zbog neprekidnih ratova s Francuzima — malo vrijedio austrijski papirnati novac, što je g. 1811. dovelo do državnoga kraha.

U tako obnovljeni samostan brodski presele se na jesen g. 1806. svi Franjevci iz napuštenoga samostana u Đakovu. Sa sobom su dozvolom biskupa Mandića ponijeli u Brod sve pokućstvo đakovačkoga samostana, te sav crkveni namještaj, naročito: misna odijela, crkveno posuđe i zvona. Naprotiv je brodski župnik iz bivše franjevačke crkve u Brodu prenio u župnu crkvu sve pokretnine.

Prvim gvardijanom obnovljenoga franjevačkoga samostana u Brodu postade g. 1806. o. Mihajlo Katić. Njega su redomice naslijedili: Ivan Balatović g. 1807. i 1818., Justin Mirković god. 1810., Ivan Gruičić g. 1811. i 1817., Klement Oriovčanin g. 1812., Andrija Lišević g. 1813., Tomo Varšić g. 1815., Josip Ljubić g. 1816., Bonavetura Salaj g. 1816., Josip Matzek g. 1828., Adalbert Filipović g. 1828., Stipan Ninković god. 1831., te Ilija Vražić g. 1833.

Franjevački je samostan u 18. vijeku bio također sjemenište za podmladak franjevački. U samostanu je naime g. 1712. magister o. Salvator od Vrbice uredio »novicijat«. Kad je g. 1720. bio novicijat iz Broda premješten, otvorena je u brodskom samostanu filozofija za franjevačku pokrajinu. Prvim lektorom (predavačem) filozofskih nauka postade o. Dominik Rudić iz Budima. Filozofija ostade u Brodu do g. 1787., kada je samostan bio ukinut. Čim je brodski samostan bio obnovljen, odmah se na jesen g. 1806. u Brod vratila filozofijska škola za franjevačku pokrajinu.

Zapadni dio franjevačkoga samostana postradao je 28. srpnja 1814. Toga se dana u 10 sati prije podne — bez ikakova potresa i kraj posve mirnoga vremena — iznenada srušio krov nad zapadnim krilom samostana. Pobožni Brođani brzo saberu dobrovoljne prinose, da se ovaj krov ponovo podigne. Držalo se, da je opeka preteška; zato su krov pokrili hrastovim daščicama. Milodarima građana brodskih podigoše Franjevci novi krov također na južnoj strani svoga samostana, koja gleda prema Savi.

Mnogo je za franjevački samostan zasluga stekao o. Marijan Jaić, koji bijaše rodom Brođanin. Kad je on bio god. 1835. provincijal franjevačke pokrajine, zamolio je dvorsku komoru kao tadašnju financijalnu oblast, da brodskom samostanu naknadi štetu, koja je u razdoblju od g. 1787. do g. 1806. bila počinjena skladištem erarijalne (državne) solane. Komora je zaista u tu svrhu doznačila franjevačkomu samostanu 600 forinti. S ovim novcem počne Jaić graditi istočno krilo samostana franjevačkoga, koje nije bilo podignuto g. 1723.—1728. U tu svrhu poslužiše također samostanski prihodi, a bilo je i dosta milodara brodskih građana i nekih svećenika.

Isti je provincijal o. Marijan Jaić stare orgulje iz franjevačke crkve prodao za 300 forinti župnoj crkvi u Brodu. On je za 200 forinti kupio orgulje iz crkve u budimskom predgrađu Tabanu. Jaić pozove u Brod lajka Ignaca Lehnera, koji je umio graditi orgulje, te lajke Fridolina Wagnera i Šimuna Frimmela, koji bijahu vješti stolari. Ovi su stare budimske orgulje popravili i preudesili tako, da su dobile pedal sa 4 mutacije i manual s 10 registara. Tim povodom dade o. Jaić proširiti crkveni kor za 2 do 3 stope prema sredini crkve. Jaić je franjevačkoj crkvi pribavio također mnogo novoga namještaja, a uz to 2 bijela i 2 crna misna odijela.

Svodovi u velikom refektoriju popucaše g. 1836. Zato su Franjevci morali 3 sobe iznad ovog refektorija porušiti, te odsada blagovati u malom refektoriju. No već g. 1838. dade provincijal Matzek sagraditi nove svodove nad velikim refektorijem, a nad njima urediti 5 soba. Franjevci se pokapahu u velikoj grobnici ispod glavnog oltara njihove crkve. Na drugim mjestima u crkvi franjevačkoj pokopani su mnogi Brođani, kako to gdjegdje još i sada kazuju napisi. Ogromna ova crkva lijepo je i u novije doba poslužila Brođanima prigodom raznih svečanih zgoda. Tako se n. pr. u toj crkvi 8. rujna 1926. služila svečana misa, iza koje krenuše brojna domaća i vanjska društva u dugoj povorci pred zgradu realne gimnazije, gdje se otkrila spomenploča hrvatskoga historičara Matije Mesića. Kad je pako »Hrvatski Sokol« brodski na Duhove g. 1927. uz sudjelovanje brojnih hrvatskih sokolova slavio posvetu zastave svoje, opet se svečana misa služila u velikoj franjevačkoj crkvi, a posveta s prigodnim govorima obavila se na trgu sv. Trojice pred istom crkvom.

Foto: Prof. Gj. Szabo

Ilok: Franjevačka crkva prije obnove

Foto: Gj. Blaževac, Cerna

Pleternica: Dvorac Franje baruna Trenka

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Pakrac: Cjelokupan pogled na trgovište

Foto: Lj. Griesbach Zagreb

Požega: Pogled na grad i na Požeško polje

Esech e Suo Ponte bruggiato dall Esercito Cesareo dal Marescial Lesle li 13. Agosto 1685.

1 La Citta di Esech Bruggiata
2 Il Castello
3. Il Fiume Draua
4. Marazzo ò sia Palude
5. Ponte d'Esech consistente in 8060 passi
6. Parte del Ponte brugiato consistente in 1120 passi
7. Ponte di Barche nel Drauo rotto da Turchi
8. Molini de Turchi bruciati da nostri
9. Esercito Imperiale in Battaglia
10. Esercito Turco in Battaglia
11. Bassa di Poseya
12. Bassa di Bosnia
13. Battaglia e fuga de Turchi
14. Campo Cesareo
15 Accampamento Turcho
16. Forte di Tarda

Bitka kod Osijeka g. 1685.

Hrvatski zemaljski arkiv u Zagrebu

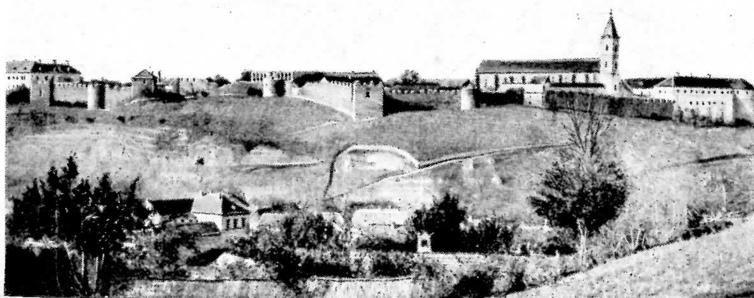
Foto: Prof. Gj. Szabo

Petrovaradin: Bivša isusov. crkva

Foto: Lj. Griesbach, Zagreb

Osijek: Župna crkva u gornjem gradu

Laszowski: »Hrvatske povjesne građevine«

Ilok: Pogled s istočne strane

REALNA GIMNAZIJA U OSIJEKU

Gradsko je zastupstvo u Osijeku stvorilo u svojoj sjednici od 27. studenoga 1862. zaključak, da u osječkoj tvrđi (nutarnjem gradu) otvori malu gradsku realku, koja će imati samo dva razreda. Ovaj zaključak bude javljen kr. namjesničkom vijeću (t. j. tadašnjoj hrvatskoj zemaljskoj vladi) u Zagrebu. Da se ovo pitanje točnije prouči, pošalje hrvatski ban Josip barun Šokčević početkom g. 1863. u Osijek svoga izaslanika Matiju Mesića profesora tadašnje »pravoslavne (juridičke) akademije« u Zagrebu.

Upravo u to doba postade zemaljskim školskim nadzornikom hrvatski historičar dr. Franjo Rački. On bijaše sklon namjeri, da se u Osijeku osnuje mala realka, ali s tri a ne s dva razreda. Tadašnje su naime realke u srednjoj Evropi brojile 6 razreda, te bi Osijek tako dobio potpunu nižu realku, a ne samo dvorazrednu. Da se ipak time ne povećaju troškovi grada Osijeka, došao je dr. Rački na misao, da se trorazredna realka u Osijeku spoji s tamošnjom gimnazijom. U to ime upravilo je kr. namjesničko vijeće 2. lipnja 1863. gradu Osijeku otpis, u kojemu ističe spomenutu kombinaciju ovako:

Trorazredna realka mogla bi se spojiti s gimnazijom tako, da realci u 1. i u 2. razredu uče zajedno s gimnazijalcima iste predmete. Počevši od 3. razreda nastavili bi gimnazijalci latinski jezik i počeli bi učiti grčki jezik; mjesto ovih jezika učili bi realci kemiju, geometriju, krasnopis, te prostoručno i geometrijsko risanje. Time bi se postiglo to, da đaci u prva dva razreda sami osjete, da li imaju više sposobnosti za realne predmete ili za klasične jezike. Pošto pak osječka gimnazija nema podesne zgrade, trebalo bi graditi novu školsku zgradu, u kojoj bi se nalazila realka i gimnazija.

Povodom toga vladinog otpisa izabere gradsko zastupstvo poseban odbor, koji će proučiti prijedlog kr. namjesničkoga vijeća. Iza dugog proučavanja, koje je potrajalo pola godine, iznese spomenuti poseban odbor svoje mnijenje u sjednici gradskoga zastupstva od 28. siječnja 1864. Odbor je u načelu prihvatio prijedlog kr. namjesničkog vijeća, da se mjesto dvorazredne osnuje trorazredna realka, koja bi bila spojena s osječkom starom gimnazijom. Ipak odbor misli, da grad Osijek ne može već sada pristupiti gradnji nove srednjoškolske zgrade, jer prije toga mora izgraditi nove zgrade za

svoje pučke škole u gornjem i u donjem gradu. Gradsko je zastupstvo prihvatilo mnijenje toga odbora.

Uslijed ovoga zaključka morala se privremeno napustiti ideja o osnutku male gradske realke. Međutim su neki ljudi došli na misao, da Osijeku i Slavoniji više treba realka nego li gimnazija, pa da bi osječku gimnaziju trebalo pretvoriti u realnu gimnaziju. Ovi su ljudi za tu misao predobili i jedan dio bogatih veleposjednika u Slavoniji.

Godine 1867. dozrela je spomenuta misao tako daleko, da se među slavonskim velikašima počelo agitirati, neka oni novčano podupru osnutak realne gimnazije u Osijeku. I zaista je Petar grof Pejačević obećao, da će pridonijeti 20.000 forinti, ako se osječka gimnazija pretvori u realnu gimnaziju. U istu svrhu obećaše Ladislav grof Pejačević stariji 5000 forinti, Ladislav grof Pejačević mlađi 20.000 f., grofovi Henrik, Antun i Karlo Khuen iz Nuštra zajedno također 5000 forinti, Adolf grof Pejačević 10.000 forinti, Julije grof Janković iz Daruvara 10.000 forinti, Pavao grof Pejačević iz Podgorača 10.000 forinti, Ivan Kapistran pl. Adamović iz Čepina 10.000 forinti, a Karlo pl. Adamović iz Feričanaca 5.000 forinti.

Nijedan od ovih veleposjednika nije odmah dao gotove novce. Oni su samo »subskribirali« spomenute svote uz obvezu, da će plaćati 5 postotne kamate. I svotu i kamate pripravni su veleposjednici osigurati hipotekom na svoja imanja. Veleposjednici sastaviše u tom cilju 26. svibnja 1867. zakladnicu, koja glasi ovako:

»Čvrsto smo uvjereni, da se poljodjelstvo, trgovina i obrtnost u domovini našoj mogu razviti samo onda, ako se zemaljskim stanovnicima promicanjem tehničkih znanosti pruži mogućnost jednako napredovati u tom obziru s drugim izobraženim narodima. Zato dolje potpisani misle, da će doskočiti velikoj potreboći Slavonije, ako predlože, da se gimnazija, koja postoji u Osijeku, pretvori u realnu gimnaziju osnutkom nužnih u tu svrhu učevnih struka. Da se ovaj cilj postigne, nalaze se dolje potpisani prinukani, da opredijele niže upisane iznose, te se obvezuju, da će iste iznose — uz dužnost plaćanja 5 postotnih kamata — hipotekarno osigurati na svojim dobrima, ali pod ovim uvjetom, da im bude uzdržan shodan utjecaj kod rukovođenja spomenutih zaklada i da se glavnica ne može otkazati.«

Po želji ovih slavonskih velikaša obratilo se gradsko zastupstvo u Osijeku na hrvatsku vladu u Zagrebu s pred-

stavkom, da se osječka gimnazija pretvori u realnu gimnaziju. Tomu se odlučno usprotivilo kr. namjesničko vijeće u Zagrebu svojim otpisom od 31. listopada 1867. Ovaj otpis ističe, da se realne gimnazije nalaze još u stadiju pokusa. Zato bi bolje bilo, da se u Osijeku osnuje samostalna trorazredna realka. Ako bi se pak takva niža realka prislonila na osječku gimnaziju (kako je tada bilo u Varaždinu), onda bi prva 2 razreda mogla biti zajednička, samo bi se gimnazijskoj naučnoj osnovi dodalo prostoručno risanje. Đaci bi se dijelili tekar od trećega razreda.

Gradsko je zastupstvo ovaj otpis kr. namjesničkoga vijeća priopćilo spomenutim veleposjednicima u Slavoniji, da se o tomu izjave. Istom 13. travnja 1868. odgovoriše veleposjednici, da niža realka ne bi zadovoljila potrebe naroda u Slavoniji, a naročito u Osijeku. Veleposjednici predlažu, neka grad Osijek na trošak gradske blagajne uzdržaje nižu realku, koja bi bila prislonjena na osječku gimnaziju. Troškom pak one zaklade, koju utemeljiše slavonski velikaši, mogla bi se u Osijeku uzdržavati samostalna viša realka, koja će imati 3 razreda, t. j. četvrti, peti i šesti.

Odsada se u Osijeku raspravljalo o tomu, da najprije grad osnuje nižu realku. I zaista je gradsko zastupstvo u svojoj sjednici od 7. rujna 1869. zaključilo, da će o svome trošku uzdržavati malu trorazrednu realku. Tada je već u Zagrebu postojala hrvatska zemaljska vlada s 3 odjela. Otpisom od 29. rujna 1869. odobrio je vladin odjel za bogoštovlje i nastavu, da grad Osijek podigne samostalnu trorazrednu realku; u tu svrhu ima grad sastaviti zakladnicu, prirediti stan za realku i raspisati natječaj za učiteljska mjesta. I grad i vlada izraziše želju, da se prvi razred osječke realke otvori početkom studenoga g. 1869. Ipak nije to išlo tako brzo. Predradnje su trajale dulje, nego li se prvobitno mislilo. Osim toga je gradsko poglavarstvo zamolilo slavonske velikaše, neka barem nešto doprinesu i za osnutak niže realke u Osijeku. U ime velikaša pregovarahu njihovi punomoćnici Hugo Marinović i Nikola Vinković, odvjetnici osječki. Kad je izrađena naučna osnova i sastavljen proračun za uzdržavanje male realke, prihvatilo je gradsko zastupstvo 25. ožujka 1870. »Zakladnicu za trorazrednu nižu realku« u Osijeku. Zakladnica ima ovih 5 ustanova:

1.) Grad Osijek obvezuje se, da će u unutrašnjem gradu (t. j. u osječkoj tvrđi) na svoj trošak sagraditi zgradu za tro-

razrednu nižu realku. Dok se ne podigne ova školska zgrada, namjestit će grad realku na svoj trošak u prikladnoj kući unutrašnjega grada.

2.) Grad će se brinuti za čišćenje i za rasvjetu ove niže realke. Grad će dobavljati potrebita učevna sredstva, kao što i potrebita drva za loženje školskih prostorija i podvornikova stana.

3.) Grad će podmirivati pisarničke i druge školske potrepštine. Grad će namjestiti propisani broj profesora, zatim ravnatelja, katehetu i jednoga podvornika; grad će redovito isplaćivati njihove plaće, doplatke i mirovine.

4.) U tu svrhu upotrijebit će grad Osijek poglavito kamate onih glavnica, koje 3. veljače 1870. u gotovu novcu položiše oni isti slavonski velikaši, koji su 26. svibnja 1867. stvorili zakladnicu za osnutak realne gimnazije u Osijeku. To su pet postotne kamate od 4700 forinti, od kojih je grof Petar Pejačević dao 1000 forinti, grof Adolf Pejačević 500 forinti, grof Ladislav Pejačević mlađi 1000 forinti, grof Pavao Pejačević 500 forinti, grof Julije Janković 500 forinti, Drag. pl. Mihalović 250 forinti, Ivan Kapistran pl. Adamović 500 forinti, grof Ladislav Pejačević stariji 250 forinti, te braća grofovi Khuen 200 forinti.

5.) Gradu Osijeku pristoji pravo, da imenuje ravnatelja, sve profesore i školskoga podvornika; zatim da ubire pristojbe za primanje učenika i za njihovu školarinu; napokon da određuje naučnu osnovu za ovu nižu realku. Neki će se predmeti na tome zavodu predavati u njemačkom, a neki u hrvatskom jeziku.

Sad je Ladislav Pejačević mlađi grof vidio, da će se zaista oživotvoriti misao, da grad Osijek dobije malu realku. Pejačević bijaše zastupnik grada Osijeka na hrvatskom saboru u Zagrebu. Kao takav osjetio je svoju dužnost, da podupre osnutak kulturnoga zavoda u svome izbornom gradu. Zato je grof Pejačević početkom lipnja g. 1870. odvjetniku Marinoviću predao znatnu svotu od 23.000 forinti, da se tako pojača zaklada za uzdržavanje gradske realke u Osijeku. U istu je svrhu njegov susjed Dragutin pl. Mihalović, vlastelin iz Feričanaca kod Našica, položio 5000 forinti u gotovu novcu.

Time bijaše osiguran opstanak male gradske realke u Osijeku. Zato je hrvatska zemaljska vlada u Zagrebu 8. lipnja 1870. podijelila dozvolu, da se u Osijeku osnuje gradska mala realka, za koju će u prvom času trebati samo ravnatelja i dva

profesora. U istom otpisu poručuje vlada gradskom poglavarstvu u Osijeku ovo:

»Gradsko dakle poglavarstvo neka za popunjenje ravnateljskoga i dvaju gore spomenutih mjesta raspiše natječaj, ali tako, da se među natječajnim uvjetima ne mine uvjet glede zakonitog osposobljenja za učiteljstvo, kano ni uvjet glede potpuna znanja obiju jezika: hrvatskoga i njemačkoga.«

Ovomu je nalogu udovoljilo gradsko poglavarstvo u Osijeku, te je raspisalo natječaj za dva učiteljska mjesta: jedno za tehničku, a drugo za filološko-historijsku struku. Između natjecatelja bude Čeh Zapodlo izabran za učitelja tehničke struke, t. j. za predavanje matematike, geometrije, risanja, prirodopisa, fizike i kemije. Za učitelja filološko-historijske struke bude izabran Josip Vitanović. Zapodlo će ujedno biti i privremeni ravnatelj male gradske gimnazije.

Izbor ovih prvih učitelja gradske realke u Osijeku podnijelo je gradsko poglavarstvo na potvrdu hrvatskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu. Tada je srednjoškolski nadzornik za cijelu Hrvatsku i Slavoniju bio hrvatski književnik Janko Jurković, koji se od srca radovao, što će grad Osijek dobiti novu srednju školu. On je dakle vrlo rado predložio Dragutinu pl. Poglediću, odjelnom predstojniku za bogoštovlje i nastavu, da potvrdi izbor prvih realnih učitelja u Osijeku. Kad je uslijedila ova potvrda, onda je gradsko poglavarstvo odredilo, da se 1. listopada 1870. ima otvoriti prvi razred gradske male realke u Osijeku. Upisivanje prvih realaca osječkih obavilo se 28., 29. i 30. rujna 1870. u tadašnjoj »gradskoj risaonici«, t. j. u školi, gdje su osječki šegrti učili risanje. (Tada još nije u Hrvatskoj i Slavoniji bilo »šegrtskih škola«. Ove su prilično dobro zamjenjivale »risarske škole«, koje bijahu podignute u nekim gradovima.)

Mjesto 1. listopada otvorena je realka u Osijeku 10. listopada 1870. Na jesen naredne godine 1871. otvoren je u Osijeku drugi, a na jesen g. 1872. također treći razred realke. Tako bi evo bila oživotvorena ideja gradskoga zastupstva u Osijeku. Međutim su austrijske realke od 6 razreda bile povišene na 7 razreda. I u Zagrebu je na jesen g. 1869. bio otvoren sedmi razred realke. Sada se za potpunu malu (nižu) realku tražilo 4 a ne 3 razreda. Zato je i na osječkoj gradskoj realci na jesen g. 1873. bio otvoren četvrti razred. Nije ostalo ni kod toga, već se narednih godina otvarahu i daljnji razredi. Tako je gradska mala realka na jesen g. 1874. dobila peti

razred; na jesen g. 1875. otvoren je šesti, a na jesen g. 1876. također sedmi razred.

Čim je tako od male postala velika gradska realka u Osijeku, zamolilo je gradsko zastupstvo hrvatsku zemaljsku vladu, neka ona preuzme uzdržavanje osječke realke. Tada je Hrvatskom upravljao ban Ivan Mažuranić, koji je uvidio opravdanost spomenute molbe. Iza potrebitih pregovora dođe pred hrvatski sabor zakonska osnova, po kojoj će hrvatska vlada odsada uzdržati osječku realku; ipak će grad Osijek u tu svrhu pridonositi godimice po 3000 forinti; osim toga se grad Osijek obvezuje, da će za osječku realku u roku od 3 godine podići novu dostojnu zgradu.

Zaključak hrvatskoga sabora postade 29. siječnja 1877. zakonom. Na jesen g. 1877. preuzela je hrvatska vlada uzdržavanje osječke velike realke. Dotle je ravnateljem ove gradske realke bio Josip Vitanović. Uz njega službovahu na toj realci privremeni učitelji: Jovan Jovanić, Adolf Waldinger i dr. Ivan Zoch, te namjesni učitelji: Pravomil Krbek, Ferdinand Gregurić i Severin Brozović. Hrvatska je vlada 19. rujna 1877. učinila neke promjene u profesorskom zboru. Tako je Vitanovića imenovala učiteljem kr. velike realke u Zagrebu, a Brozovića premjestila na požešku gimnaziju. Privremenim ravnateljem osječke realke postade Martin Jelovšek, profesor zagrebačke realke. Pravim učiteljima osječke realke budu imenovani: Jovan Jovanić, Albin Muža i Vilim Roschendorfer. Potonji je dotle bio ravnatelj kr. male realke u Bjelovaru, dok je Muža službovao kao učitelj na gradskoj realci u Novom Sadu. (Muža bijaše dobar hrvatski rodoljub i vrstan profesor, ali je umro već 4. siječnja 1879. u 25. godini života svoga.) Za novoga namjesnog učitelja na osječkoj realci postavila je hrvatska vlada 19. rujna 1877. Ignjata Mihelića, pripravnika srednjoškolskog učiteljstva.

Grad Osijek nije ipak u određenom roku izvršio svoju obvezu, da će velikoj realci za 3 godine podići dostojnu zgradu. Mjesto realke počeo je grad g. 1881. zidati novu zgradu za gimnaziju. Kad je ova bila g. 1883. dovršena, onda nije grad imao sredstava za novogradnju realke. Ova se počela zidati tekar g. 1888., te se realka u novu svoju zgradu uselila 11. listopada 1890.

Međutim se u Hrvatskoj osnivahu srednje škole novoga tipa: realne gimnazije. Tako je mala realka u Bjelovaru god. 1876. pretvorena u malu realnu gimnaziju. Kada se g. 1882.

karlovačka gimnazija spojila s rakovačkom realkom, osnovana je u Rakovcu velika realna gimnazija. Tu su prva 4 razreda bila realno-gimnazijska kao u Bjelovaru, t. j. đaci su učili sve predmete, koji se predavahu i na realci i na gimnaziji; počevši pak od 5. razreda bijahu posebni realni i posebni gimnazijski razredi. I mala realka u Mitrovici pretvorena je g. 1887. u malu realnu gimnaziju.

Odjelni predstojnik dr. Izidor Kršnjavi vidio je, da su đaci realnih gimnazija preopterećeni. Zato je on sastavio novu naučnu osnovu za realne gimnazije. Po toj osnovi učili su đaci u 1. i u 2. razredu samo realne predmete. U 3. razredu počinje bifurkacija, te gimnazijalci uče latinski jezik, a realci francuski i (počevši od 5. razreda) opisno mjerstvo. Kraljevim rješenjem od 19. rujna 1894. pretvorena je zagrebačka realka u osmorazrednu realnu gimnaziju. Isto je na jesen g. 1895. doživjela osječka realka. Posljednji realci u Osijeku maturirahu g. 1899., dok je prvi ispit zrelosti po novoj osnovi realne gimnazije obavljen g. 1901.

MANASTIR RAVANICA.

Nedaleko sela Vrdnika nalazio se u srednjemu vijeku rimokatolički samostan, koji je opustio, kada su Turci god. 1526. osvojili taj kraj. Ime »Ravanica« dobio je taj samostan god. 1697., da se sačuva spomen na manastir Ravanicu, što ga je srpski knez Lazar podigao kod Paraćina u Srbiji. Kad je knez Lazar na Vidovdan god. 1389. poginuo u borbi s Turcima na Kosovu Polju, sahraniše Srbi njegovo tijelo u Prištini. Već iza 2 godine bude Lazarovo tijelo preneseno u manastir Ravanicu, gdje ostade puna 3 stoljeća. Ravanički se kaluđeri pridružiše patrijarhi Arseniju Črnojeviću, kad je god. 1690. s velikim brojem Srba uzmicao pred Turcima iz Srbije u Ugarsku i u Srijem. Tom su prigodom kaluđeri iz Ravanice sa sobom ponijeli i moći (ostanke tijela) kneza Lazara. Kaluđeri se najprije nastaniše u Sentandriji kod Budima, odakle se god. 1697. preseliše u Frušku goru, gdje su obnovili nekadašnji samostan i crkvu, pa u crkvu stavili moći kneza Lazara. Srpski je narod iz cijeloga Srijema počeo dolaziti u tu crkvu svake godine na Vidovdan, da iskaže svoje štovanje knezu Lazaru, koga je srpska crkva uvrstila među Srbe »svetitelje«. Iz poštovanja prema nekadašnjoj zadužbini Lazarovoj u Srbiji dadoše kalu-

đeri obnovljenomu samostanu kod Vrdnika ime: »manastir Ravanica.«

Manastirom je najprije upravljao iguman Dimitrije, koji je god. 1697. obnovio stari samostan. Njegov su rad oko poljepšanja manastira nastavili nastojatelji njegovi. Iguman Sofronije Vujić počne god. 1801. graditi novu crkvu, jer je već god. 1759. mitropolit Pavle Nenadović ustanovio, da je manastirska crkva premalena, pa da ne može u nju stati toliki broj hodočasnika, koji na Vidovdan dolaze u Ravanicu. Nova se crkva gradila punih 10 godina. Posvetio ju je mitropolit Stevan Stratimirović na Vidovdan god. 1811., kada su moći kneza Lazara prenesene iz stare crkve u novu. Na ono mjesto, gdje je u staroj crkvi bila trpeza (oltar), stavljen je kameni križ. Novu je crkvu god. 1853. slikao znameniti srpski slikar Dimitrije Avramović.

U prvom katu lijevoga krila manastirske zgrade nalaze se manastirska riznica i knjižnica. Među ostalim dragocjenostima čuva se u riznici drvorez, koji prikazuje kneza Lazara. Drvorez je 29 centimetara visok, a 19 cm. širok. Izrađen je navodno početkom 18. vijeka. U riznici je nadalje model nekadašnje crkve u srpskoj Ravanici, načinjen od srebra; zatim mač despota Stevana Lazarevića (sina kneza Lazara), na kome je urezana god. 1414.; srebrni križ kralja Uroša II. i pečat kneza Lazara, te kovčeg u obliku crkve s 5 većih i 2 manja kubeta. Manastir je okružen vinogradima, voćnjacima i velikim vrtom, a smješten je u prekrasnoj okolici, koja obiluje izvorima i potocima, livadama i šumama na pitomim brežuljcima ispod Fruške gore. Sadašnja manastirska zgrada počela se graditi god. 1761. po nalogu mitropolita Pavla Nenadovića, koji je prvi dao svoj doprinos za gradnju. God. 1772. još nije bila dovršena gradnja toga manastira. Službeni popis fruškogorskih samostana od god. 1702. spominje, da manastir Vrdnik (Ravanica) posjeduje 160 jutara zemlje (oranica, livada, vinograda i pašnjaka).

Izvori i literatura: M i k l o š i ć dr. Franjo: »Izvještaj od god. 1772. o manastirih na Fruškoj gori u Sriemu, podastrt kr. dalm.-hrv.-slav. namjestničkomu vieću« (»Starine« jugoslavenske akademije, knjiga 8. str. 9. i 10.) — S m i č i k l a s Tadija: »Popis samostana fruškogorskih od g. 1702.« (»Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije«, dio drugi, str. 303. Zagreb 1891.) — L a s z o w s k i pl. Emil: »Izvadci turskih izprava, odnosećih se na fruškogorske manastire u Sriemu.«

(»Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva«, god. I., str. 41. i 97.) — R u v a r a c Dimitrije: »Opis srpskih fruškogorskih manastira g. 1753.«, str. 41.—72. (Karlovci 1903.) — S t r i k a Boško: »Fruškogorski manastiri«, str. 103.—117. (Zagreb 1927.).

ŽUPANJA U 18. VIJEKU.

Poslije izgona Turaka iz Slavonije godine 1699. proširila je biskupija u Pečuhu svoj djelokrug na jugu sve do rijeke Save. Tako je i selo Županja dospjelo pod upravu pečuvske biskupije. Prvi put je pečuvski biskup Franjo Nesselrod obavio kanonsku vizitaciju u Županji godine 1729. Iz njegovog opisa doznajemo za tadašnje prilike u Županji ovo: Usred sela nalazi se blagoslovljena već crkva sv. Ivana. Sva je izgradjena od hrastova drveta i pokrivena hrastovim daščicama. Unutri ima dobar pod i strop, a izvana je zemljom nabacana i vapnom pobijeljena. Kor je dosta velik, a oltar ima samo jedan, i to drven, s dovoljno crkvenoga posuđa i odijela; nad oltarom je slika sv. Ivana. Blizu crkve nalazi se drven toranj, a u njemu zvono, koje su župljani kupili za 30 forinti, te koje je nekada posvetio Luka Natali, biskup iz Beograda. Groblje je od crkve udaljeno 80 koraka (valjda se nalazilo tamo, gdje je sada župnikov vrt ili na drugoj strani prema tvornici tanina). Župni se dvor nalazi nedaleko crkve, s kojom ima istu cinkturu (ogradu). Župni dvor ima dvije zgodne sobe i valjano je pokrit. Kraj župnoga dvora stoji kuća, u kojoj se nalazi kuhinja i stan za družinu župnikovu.

Kad je god. 1755. u Županju došao pečuvski biskup Juraj Klimo, upravo su žitelji podigli novu drvenu crkvu sv. Ivana. Crkva bijaše 6 hvati duga, a 3 hvata široka. Na groblju se već nalazila drvena kapela sv. Jurja. Županja je godine 1755. imala 136 bračnih parova sa 708 duša, a spadala je pod župu u Bošnjacima. Tada je župna crkva u Bošnjacima bila na nezgodnom mjestu, kamo vjernici iz Županje nijesu mogli dolaziti prigodom poplave Save. Zato je biskup Klimo privolom naroda i sporazumno s krajiškim kapetanom prenio sjedište župe iz Bošnjaka u Županju. Pod istu župu spadalo je također selo Štitar.

Već godine 1755. postojala je kapelica sv. Roka izvan sela Županje. Pošto su s ovom kapelicom bili spojeni potpuni crkveni oprosti, dobivala je kapelica znatne darove od po-

božnih ljudi. Tako se našlo dovoljno sredstva za izgradnju nove kapelice sv. Roka. Ova je god. 1765. podignuta opet iz drva, a bijaše 3 i pol hvata duga i 1 i pol hvata široka.

Županja je god. 1780. brojila 90 kuća, u kojima je stanovalo 250 bračnih parova s 1149 duša. Poput ostalih župa u Srijemu bila je i Županja god. 1781. otrgnuta od udaljene pečuvske biskupije i pripojena bližnjoj đakovačkoj biskupiji, s kojom se još god. 1779. združila i srijemska biskupija.

Tečajem vremena znatno je propala župna crkva sv. Ivana u Županji. Ona bijaše već god. 1782. tako oštećena, da je kiša probijala krov i padala na oltar. Pošto je i onako u crkvu stalo jedva 150 ljudi, počelo se pomišljati na gradnju nove crkve. Tada se već groblje nalazilo izvan sela (na južnoj strani), a na groblju bijaše kapelica Svih Svetih. Na putu pak između Županje i Bošnjaka podigoše oba ova sela zajednički u vrijeme kuge god. 1781. novu kapelicu sv. Roka. Sama je Županja god. 1782. brojila 89 kuća, u kojima stanovahu 262 bračna para s 1240 duša. Župljani su svomu župniku god. 1786. donosili darove na Božić, Uskrs, Duhove i na dan crkvenog zaštitnika. Od župe u Županji odijelilo se god. 1789. selo Bošnjaci, u kojemu je osnovana posebna župa.

PREDSTAVKA VIROVITICE OD G. 1861.

U Zagrebu se 15. travnja 1861. sastao hrvatski sabor, koji nije bio na okupu od g. 1848. Zato su neki hrvatski gradovi i trgovišta upravljali hrvatskom saboru predstavke, u kojima su iznosili svoje želje i potrebe.

Neki su Virovitičani već odavna u svome srcu nosili želju, da njihovo rodno mjesto postane slobodnim i kraljevskim gradom. Kad je dakle počeo vijećati hrvatski sabor, zamoliše ga Virovitičani, da im kod kralja Franje Josipa ishodi potrebitu povelju, kojom bi trgovište Viroviticu uzdigao na čast grada. Virovitičani su to učinili 2. svibnja 1861. posebnom predstavkom, koja je glasila ovako:

»Visoki zemaljski sabore! Ako je listopadno sunce (misli se diploma od 20. listopada 1860., kojom je poslije Bachovog apsolutizma vraćen Hrvatima ustav) cijelu našu domovinu boljom budućnosti obasjalo, mnijemo dakako ponajprvo uopće na domovinu, a tako napose i na pojedine gradove, trgovišta, sela, a najpače i na pojedinog domorodca, — da svoje blage

sunčane trake protegne i boljom budućnosti zablista. Velimo, da njeg. veličanstva listopadna povelja ne samo našoj miloj domovini svoje blagosti njedra otkri, već svakom pojedinom svanu dan prosto prozboriti i svoje ugnjeteno pravo potražiti moći; pravo ono, koje ga po položaju i po starodavnih zaslugah od osam i više stoljeća pripada.

Ponajprije visoki sabor za oproštenje molimo, što mjesto poprečnog predlaganja, u razglabanja upustismo se. Sporedni smo siročadi, kojoj su roditelji u poplavi domovine izginuli te kukavni — do li jarkog sunca zgrijati se ne mogu.

Prepokorno zastupničtvo mjesta Virovitice, obzirajući se na svoja divljim četama poplavljena historička prava i mnijući, da će takova s pomoći visokog sabora opet spasiti i oživotvoriti moći — visokom saboru preponiznu molbu podnaša.

Rascviljenim okom gledamo, kad koji grad u kojem zvaničnom poslu »Poglavarstvu slobodnog i kraljevskog grada Virovitice« dopisuje, a ne znaju, da je to samo spomen prošlosti, pošto Virovitica bez svakog prava i odlikovanja danas prostom mjestnom općinom naziva se. Ne mislimo, da to ne bi i visokom saboru poznato bilo, ako se saborski zaključci kralja Ladislava, na saboru u Virovitici zametnuti, u pretres uzmu, i ako bi se u povelju grada Zagreba, u Virovitici izdatu, pogledalo.

Virovitica već prvo devet stoljeća znatno mjesto bijaše i već po Kolomanu kralju kao slobodni i kraljevski grad povelju dobi. I svoj uredni magistrat sve do razorenja turskog imaše, izuzamši onoga vremena, kad su divlji Tatari svoju krvavu stazu kroz Viroviticu vodili. No po uništenju takovih kralj Bela IV. Viroviticu u prvašnje pravo i dostojanstvo slobodnog i kraljevskog grada obnovi i podiže.

Akoprem Virovitica prvo kao znatni slobodni i kraljevski grad pretrpivši varvarstvo Tatara, okrutničtvo Musulmana i potlačenje Rakocijevog ustanka, tako rekući u razvalinu preobrazila se jeste — stoji ona danas kao olomljeno drvo, iz kojeg nebrojeno mladica potjera i prolista. I samo mu još njegovanja treba, da se učvrsti i vjekovječiti duh pretvori.

Virovitica brojem pučanstva, položajem i prometom svakovrsnim zauzima danas drugo mjesto u Slavoniji, te bi joj se dolikovala milost podjelenja slobodnog i povlaštenog trgovišta.

Virovitica što dostojanstvenih, što trgovačkih i obrtničkih i napokon što poljodjelstvenih 611 kuća s pučanstvom više od 5.000 duša broji. Što izravnog poreza, što zemaljskog i općinskog nadodatka 27.500 stotinjaka godišnje plaća, a imade izim izvan selištnih nepokretnosti 135 urbalnih selišta, deset povećih i šest manjih trgovina, svilarsku tvornicu i parni mlin, do 400 raznih obrtnika sa osam poveljenih ciova (cehova), znameniti samostan sv. Franje, grad njeg. jasnosti kneza Lippe, glavnu učionu za mušku i žensku napose djecu, dvije biblioteke, jedan blagotvorni zavod i streljačko društvo i četiri svratišta. Izim toga leži sredotočno među Zagrebom, Varaždinom, Osijekom, Siskom i Pečuhom, a svuda tamo vode glavne ceste. Napokon što Virovitica svoje nadležne županije ime nosi, pošto u historičko županijsko stolno mjesto spada i što u istoj glavna postaja i odmorište vojničko nahodi se.

Kao što je već ponizno zastupničtvo napomenulo, iz navedenih razloga molimo visoki sabor, da visokoudostoji čast i povelju slobodnog i povlaštenog trgovišta obnoviti. Našu prepokornu molbu pako izim napomenutih razloga nadalje priloženim dokazima časti i dostojanstva toga vrijedni (17 priloga) dokazujemo s tom prepokornom primjedbom, da se ovi vjerodostojni spisi u rukama našeg saborskog odaslanika g. Antuna Stojanovića, župan. nadbilježnika, nahode, koji su mu u tu svrhu uručeni; te da visoki sabor dostoji takove za postignuće želje naše u pomoć uzeti.

Preporučujući se visokoj i blagoj naklonosti visokog sabora, jesmo s odličnim štovanjem u Virovitici dne 2. svibnja 1861. prepokorne sluge: Pavo Lalić, sudac općine, I. K. Neuwirth, Jozo Segin, Florijan Worth, Mato Haitsch, Jakob Boshnjak, Samuel Nerdl, Ivan Paar, Mijo Stolac, Josip Sekora, Jozo Kovač, Anton Majstorović, Martin Kovačević, Jozo Ferenčević, Anton Kovačević, Đuro Fergić, Vido Kovačević, Đuro Simić, Stipo Konstadinović, Anton Požežanec, Martin Filipović; po Lukiću, bilježniku.«

Predstavku virovitičkih građana podupro je dr. Ante Stojanović, koji je bio veliki bilježnik virovitičke županije, te koga su Virovitičani g. 1861. izabrali za narodnoga zastupnika svoga. Predstavka je 31. kolovoza 1861. pročitana na hrvatskom saboru, koji ju je posvema odobrio. Ipak nije kralj Franjo Josip uvažio molbu spomenutih građana virovitičkih. Tako je Virovitica i nadalje ostala trgovištem sve do 18. veljače 1922., kada je proglašena gradom.

RUMSKA PAROHIJA U 18. VIJEKU.

Kad je 29. siječnja 1733. u Rumu došao arhiđakon Vićentije Stefanović, da vizitira tamošnju parohiju, našao je staru drvenu crkvu sv. Nikole, koju je posvetio mitropolit Mojsije Petrović. Crkva bijaše pokrivena šindlom (t. j. hrastovim daščicama), a trapezu je imala od kamena. Na trapezi je arhiđakon vidio 2 plaštanice od beza, antimins patrijarha Arsenija Crnojevića, 2 svijećnjaka, drveni kovčežić i srpski služebnik. Na ikonostasu bijaše 29 ikona (5 velikih i 24 male), a u ženskoj preprati 10. Od crkvenog odijela našao je 2 odežde od beza, stihar od muslina, 2 epitrahilja od svile te pojas i narukvice od kadife. Crkva je imala 4 srpske knjige, poimence: oktoih, sabornik, psaltir i pentikostar; zatim kadionicu od bronca, 2 drvena svijećnjaka, 5 kandila, zastavu od muslina i 8 stolaca (6 u muškoj, a 2 u ženskoj preprati). Na crkvi bijahu 3 prozora.

Parohijom je u Rumi g. 1733. upravljao pop Gavrilo Jovanović, koji se rodio u Sečuju (u Baranji), a učio je u manastiru Šišatovcu. Njemu je 38 godina, ima 2 sina i 1 kćer, a »prilično može čitati.« Kao paroh uživa Jovanović kuću blizu crkve, 8 jutara oranice i 10 motika vinograda, t. j. tolik vinograd, koliko u jednom danu može okopati 10 kopača. Jovanović ima kazan za peći rakiju, zatim 8 glava krupne i 20 glava sitne marve, te 80 košnica pčela. Njemu pomaže pop Stefan Orlović, koji se rodio u Rumi, a učio je u manastiru Vrdniku. Orloviću je 26 godina, ima sina i kćer, ali samo »vrlo slabo može čitati«; zato arhiđakon Stefanović izvješćuje mitropolitu Vićentiju Jovanoviću, da je Orloviću naložio, neka odmah pođe u karlovačku školu.

Ruma je godine 1756. imala 85 kuća, u kojima stanovahu žitelji istočno-pravoslavne vjeroispovijesti. Tada su duhovnu pastvu obavljala 3 svećenika, poimence: Joakim Prekosavac, Pantelejmon Birčanski i Mihajlo Prekosavac. Ruma bijaše g. 1756. već »varoš«, dok je g. 1733. bila selo. Službeni je izvještaj za g. 1756. glasio, da je parohijalna crkva u Rumi već »stara i trošna.« Zato ju naskoro do kraja porušiše, te je Ruma g. 1758. dobila novu crkvu sv. Nikole, koju je 3. lipnja 1766. posvetio mitropolit Pavle Nenadović. Isti je mitropolit 1. lipnja 1766. posvetio i drugu rumsku crkvu (Vaznesenije Gospodnje), koja je sagrađena g. 1761. U Rumi su g. 1766. du-

hovnu pastvu obavljala 4 svećenika, poimence: Mihajlo Prekosavac, Stefan Adamov, Aćim Prekosavac i Jovan Jankov.

Godine 1791. brojila je Ruma 330 pravoslavnih kuća, u kojima je stanovalo 1887 žitelja. Tada su duhovnu pastvu u Rumi obavljala 3 svećenika, od kojih su 2 imala godišnji dohodak od po 141 forint, a treći je imao 148 forinti na godinu. (Dimitrije Ruvarac: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka.« Sremski Karlovci 1902.)

ŽUPA U PETRIJEVCIMA G. 1730.

Zagrebački je kanonik Juraj Dumbović u lipnju g. 1730. došao u Petrijevce kod Osijeka, da obavi kanonsku vizitaciju. Onamo ga je poslao zagrebački biskup Juraj Branjug, jer tada još nije petrijevačka župa spadala pod biskupiju u Pečuhu.

Dumbović je biskupu podnio služben izvještaj, pisan latinskim jezikom. Iz toga izvještaja doznajemo, da je g. 1730. u Petrijevcima postojala župna crkva sv. Nikole, ali da se već pretvarala u ruševinu. Crkva nije imala tornja, te su njezina 2 zvona visjela na stupovima, a ovi su bili na groblju, koje je okruživalo crkvu.

Glavni je oltar imao sliku sv. Nikole, a menza (stol) mu bijaše zidana. Pobočni su oltari sv. Križa i bl. djevice Marije, nad kojima su također visjele odgovarajuće slike. Sva su tri oltara imala svoje svijećnjake, mape, tabele, antipendija i druge potrepštine. »Portatilia« (t. j. kamene, u kojima se nalaze moći svetaca,) imala je crkva samo za 2 oltara. Na glavnom je oltaru bio tabernakul (svetohranište), koji se dao dobro zatvoriti. U tom se tabernakulu nalazio srebrn i pozlaćen ciborij, u kojemu se čuvala presveta euharistija. Još je u tabernakulu bila i mjedena posuda, u kojoj je svećenik nosio posvećenu hostiju bolesnicima.

Crkva je posjedovala 2 srebrna kaleža sa svojim pripacima, zatim 3 dobre i 1 oštećenu kazulu (misnicu), 1 albu i sve potrepštine za vršenje bogoslužja. Krstionice nije bilo u crkvi, a sveto se ulje za posljednju pomast čuvalo u srebrnoj posudi.

Blizu crkve nalazio se župni dvor. To bijaše jednokatna drvena zgrada s ograđenim dvorištem, uz koje bijaše župnikov vrt i voćnjak. Crkva je od nekretnina posjedovala

livadu i vinograd; livadu je moglo u jednom danu pokositi 20 kosaca, a vinograd je u jednom danu okopalo 10 kopača.

Pod župu u Petrijevcima spadalo je 8 sela, poimence: Petrijevci, Satnica, Ladimirovci, Bizovac, Novaci, Habjanovci, Brođanci i Martinci. U svim ovim selima stanovahu sami rimokatolici; jedino je u Martincima bilo i pravoslavnih žitelja. Petrijevci su brojili 80 kuća, Satnica 30, Ladimirovci 40, Bizovac 30, Novaci 10, Habjanovci 15, Brođanci 20, a Martinci 12 katoličkih kuća.

U Satnici se nalazila drvena kapela bez tornja i zvonova, ali sa svima rekvizitima za čitanje sv. mise. Ladimirovci su imali drven oratorij (bogomolju) sa zvonom, koje je visjelo na stupovima. Bizovac je imao drven oratorij bez zvonova, a isto tako i selo Habjanovci. U Brođancima je nekada postojala župna crkva sv. Križa. Još i danas vide se zidane stijene ove crkve, koja ipak već nema krova. Mjesto u toj crkvi služi se gdjekada sv. misa u oratoriju, koji je napravljen od dasaka, ali nema ni tornja ni zvonova. I u Martincima nalazi se katolički oratorij od drva, a bez zvonova.

Župom u Petrijevcima upravlja o. Bernardin Sepčević, koji pripada obitelji franjevačkoga samostana sv. Antuna u Našicama. Sepčeviću je tek 29 godina. On je prije 12 godina stupio u franjevački red, a prije 5 godina postao je misnik. Župom u Petrijevcima upravlja tekar 4 mjeseca. Sepčević je filozofiju i teologiju izučio u franjevačkom samostanu u Osijeku.

(Dijecezanski arkiv u Zagrebu: »Archidiaconatus Gvešća et Since, an. 1730.—1746.«)

NEKADAŠNJA ISUSOVAČKA GIMNAZIJA U PETROVARADINU.

U Petrovaradinu je krajiška uprava god. 1766. osnovala latinsku školu, na kojoj su podučavali tamošnji Isusovci. Naučnu je osnovu za ovu školu sastavio o. Gratianus Marx. Kad je g. 1773. ukinut red Isusovaca, pretvorena je latinska škola petrovaradinska u neku vrstu realne gimnazije. I nadalje je doduše glavni predmet latinski jezik, ali se uza nj uče također: kršćanski nauk i ćudoređe; zatim njemačko čitanje, pisanje i računanje; temeljna pravila njemačkog jezika i pismeni sastavci; počela zemljopisa i prijegled opće povijesti;

kratka povijest umjetnosti i obrta; prirodopis i fizika; napokon praktična geometrija i mehanika s nužnim instrumentima. Da se učenici upute u narodno gospodarstvo, vodili su ih profesori (prigodom poljskih radnja) na oranice, u livade i u vinograde. Rektorom ove škole postade bivši Isusovac Winkler, a nadzor je vodilo posebno povjerenstvo, koje su činili: župnik, pukovnijski auditor i sindik. Ovo je povjerenstvo primalo učenike u školu, a svaka dva mjeseca sudjelovalo je u školi kod ispitivanja učenika. Svaki je razred imao svoga profesora, koji je predavao sve predmete. Svojim znanjem bio je na glasu profesor Engelbrecht, koji je iz Beča donio u Petrovaradin 1195 školskih knjiga za učenike.

C. kr. dvorsko »ratno vijeće« u Beču ukinulo je god. 1779. latinsku školu u Petrovaradinu, te je mjesto toga otvorilo dvorazrednu latinsku školu u Vinkovcima.

KAKO JE LADISLAV MORE STEKAO ILOK?

Vojvoda Lovro Iločki ženio se dva puta. Prva mu žena Katarina bijaše kći Ivana Pongraca »de Dengelegh«, vojvode erdeljskoga. Ona je Lovri porodila sina, koji je naskoro preminuo. Druga pak Lovrina žena Magdalena Bakoš preživjela je Lovru, te se zaručila s Ladislavom More, s kojim se kasnije i vjenčala. Svi su znali, da ju siloviti More uzima s namjerom, da po njoj steče Ilok i druga imanja vojvode Lovre Iločkoga. Inače je Ladislav More bio poznat kao opak čovjek, koji je dao ubiti svoju prvu ženu, dapače i svoju sestru, koja bijaše još djevojka.

Po ugovoru, što ga je Lovro Iločki učinio s palatinom Stjepanom Zapoljom, trebao bi njegov imetak pripasti palatinovim sinovima Ivanu i Jurju Zapolji, ako Lovro umre bez djece. I zaista je Ivan Zapolja — doznavši god. 1524. za smrt Lovre Iločkoga — odmah poslao svoje ljude u Ilok s uputom, da u njegovo ime zaposjednu tamošnji »grad« (utvrđeni dvorac). To je silom spriječio Ladislav More. Radi toga dođe do parnice, u kojoj je braću Ivana i Jurja Zapolju zastupao glasoviti pravnik Stjepan Verböczy, dok je Ladislav More uzeo za svoga odvjetnika (kuratora) Ladislava Nagya de Somogy, čovjeka okretna i pretvrtljiva.

Kraljevom se privolom sudbena rasprava vodila u samostanu sv. Petra u Pešti. Tu je Ladislav Nagy izjavio, da je

vojvoda Lovro Iločki jošte za svoga života opozvao spomenuti ugovor, što ga je svojedobno učinio s palatinom Stjepanom Zapoljom. Na pitanje: »Gdje je taj opoziv?« odgovorio je Nagy, da ga ne mogu odmah naći; zato moli odgodu rasprave na 8 dana, dok Ladislav More pronađe taj spis.

Polučivši odgodu rasprave, steče Nagy vremena, da krivotvori tobože traženi spis. Za 100 forinti napisao je notar Fabrikan onakav opoziv, kakav mu je Nagy diktirao. Ali na taj opoziv trebalo je staviti i veliki pečat kralja Vladislava II. Da se domognu takova pečata, pozovu Nagy i More na večeru njemačkoga zlatara Blaža, koji je znao umjetno izrezati pečate. Blažu poručiše, neka sa sobom ponese i svoj alat, jer da Ladislav More hoće dati popraviti neke skupocjene stvari, među njima i jedan pečat; Blaž će za taj posao biti bogato nagrađen.

Zlatar Blaž dođe na večeru, kod koje su ga Nagy i More gospodski počastili. Poslije večere odvedoše ga u pivnicu, gdje mu Ladislav More reče: »Odavle ne ćeš izaći, dok ne napraviš novi pečat kralja Vladislava.« Blaž mu odvrati: »Ja sam zaprisegnuti kraljevski zlatar; zato ne smijem takova šta nikomu izrezati«. Nato mu se More zagrozi: »Nitko ne će toga doznati. Ali ako toga ne učiniš, odmah ćeš poginuti!«

Uplašeni zlatar Blaž zamoli jednu funtu voska, pa tako snimi na vosak oblik nekoga pečata kralja Vladislava, koji je pečat visio na nekoj povelji. Po tako dobivenom obliku zaista izradi Blaž za 8 dana veliki pečat, koji utisnuše u vosak i staviše na spomenuti opoziv, što ga je napisao notar Fabrikan. Za svoj posao dobio je zlatar Blaž 100 forinti, što bijaše u ono doba golema svota, jer se za taj novac moglo kupiti 40 volova.

Kad je iza 8 dana nastavljena sudbena rasprava, pročita Stjepan Verböczy tobožnji opoziv Lovre Iločkoga i odmah reče: »Prosvjedujem, jer je taj spis patvoren; poznajem i rukopis.« Nato je Ladislav Nagy odvratio: »To je pravi spis iz doba, kad je Đuro Kašavski bio biskup u Pečuhu. Njegovo je ime potpisano uz imena cijeloga pečuvskoga kaptola pred kraljem Vladislavom s utisnutim pečatom i s pečatom cijeloga kaptola. Što želite više, kad mi imamo istinitu svjedodžbu?«

Tako je Ladislav More krivim i nepravednim načinom stekao Ilok i druge posjede vojvode Lovre Iločkoga. Ipak nije krivo stečeno dugo uživao, jer su Turci već 7. kolovoza 1526. zauzeli Ilok.

KAPELA SV. LOVRE U BABINOJ GREDI G. 1758.

Po nalogu zagrebačkoga biskupa Franje Thauszyja došao je početkom siječnja godine 1758. u Slavoniju zagrebački kanonik Ivan Krstitelj Paxy, da kao biskupov vikar obavi kanonsku vizitaciju. Paxy je 4. siječnja 1758. pohodio i Babinugredu, gdje je pregledao staru kapelu sv. Lovre, koju u svome službenom izvještaju opisuje ovako:

Kapela je tako stara, da s njenih stijena već otpada žbuka. Duga je oko 6 hvati, a široka 2 i po hvata. Nema stropa, ali krov je još dobar. Kapela ima dvoja vrata: jedna na pročelju, a druga na strani epistole. Oba se vrata mogu valjano zatvarati. U kapeli je samo jedan oltar, koji ima drven stol, a nad njim sliku sv. Lovre, naslikanu na platnu i stavljenu u priprost okvir. Sakristije nema; zato se crkveno posuđe i ruho čuva u škrinji, koja se dade dobro zatvoriti.

Nikakvih nekretnina ne posjeduje kapela sv. Lovre. No zato je opskrbljena svima stvarima, što ih svećenik treba za obavljanje službe božje. Poimence ima kapela 1 pozlaćen kalež s patenom, 1 misal, 1 portatile (t. j. kamen, u kome se nalazi relikvija kojega sveca), 1 križ, 2 drvena svijećnjaka, 1 svilenu još novu kazulu s manipulom, stolom i velom, raznu potrebitu rubeninu, te 1 zastavu od lana crvene boje sa slikom sv. Lovre na jednoj strani, dok je na drugoj strani slika sv. Antuna.

Mjesto zvonika ima kapela pred glavnim ulazom (na pročelju) dva drvena stupa, koji su pokriti drvenim krovom. Sa stupova visi 1 zvono teško oko 40 funti. Oko kapelice nalazi se valjana ograda. U kapeli se sveta misa služi svake druge nedjelje, izuzev mlade nedjelje i velike blagdane, kada se misa služi u župnoj crkvi sv. Petra i Pavla u Šamcu, pod koju spada i Babinagreda. Na svetkovinu sv. Filipa i Jakova (1. svibnja) izlazi procesija iz kapele sv. Lovre, te obilazi oko cijeloga sela, ako je pogodno vrijeme i suhi put, pa ulazi opet u istu kapelu.

Kako nema kapela svojih nekretnina, uzdržaje se milostinjom, koju pobožni ljudi stavljaju u škrabicu prigodom sv. mise. Račune vodi starješina kapele Blaž Čivić. On je po svome sinu iskazao, da kapela ima 28 forinti i 56 krajcara u tekućem novcu, a 40 krajcara u novcu, koji više ne vrijedi. Osim toga ima kapela 10 oka lana, što ga darovaše pobožne žene. Žitelji iz Babinegrede rekoše kanoniku, da namjeravaju graditi novu crkvu. Oni bi to već i započeli, da nije godine 1756. započeo velik (t. zv. sedmogodišnji) rat s Pruskom, u kome ratu sudjeluju svi graničari, pa i Babogreci.

Mjesto oko kapele sv. Lovre nalazi se groblje 1 sat udaljeno od sela nedaleko vode Dubočice. Tamo se pokapaju umrli žitelji iz Babinegrede, koja broji 150 kuća, te ima 290 bračnih parova i 771 žitelja sposobnog za sv. ispovijed. Groblje nije imalo nikakove ograde. Zato je kanonik Paxy naložio, da se groblje ima valjano ograditi do naredne kanonske vizitacije; inače ne će dozvoliti, da se u to groblje pokapaju mrtvaci.

(Liber canonicarum visitationum archidiaconatuum de Guescha et Szincze, strana 215. i 216. Rukopis u zagrebačkom dijecezanskom arkivu.)

MIKANOVCI KONCEM 17. VIJEKA.

Đakovački biskup Petar Bakić opisao je g. 1702. cijelu Đakovštinu, kojoj je tada pripadalo i selo Mikanovci. Biskup spominje, da je u tursko doba, t. j. do godine 1687., vlastelin u Mikanovcima bio Ali beg iz Đakova. Njemu su Mikanovčani morali podavati »desetinu«, t. j. deseti dio svega priroda od stoke i žita. Osim toga je cijelo selo zajedno podavalo Ali begu 6 oka masla na godinu. Mikanovčani bi kao kmetovi morali besplatno raditi u kući i na posjedu Ali bega. Oni se od ovih »paorskih posala« otkupiše novcem tako, da je Ali begu svaka kuća godimice davala 80 denara, t. j. jedan rajnski forint. Sultanu je pak cijelo selo godimice plaćalo 16 forinti u ime »harača.«

Kada su Turci bili g. 1687. istjerani iz Đakovštine, proglasio se vlastelinom u Mikanovcima zapovjednik carske vojske u Đakovu. Kad je pak biskupom u Đakovu postao fra Nikola Olovšćak, postadoše Mikanovčani njegovim kmetovima, te su biskupu davali desetinu i obavljali sve poslove, što ih je odredio.

Biskup Bakić piše, da Mikanovčani »imadu zidanu i dobro stojeću crkvu, koja je ugrađena na slavu sv. Bartula«, pa dodaje: »U staro vrime bilo je kod (njihova) sela taborsko misto (t. j. tvrđa), ugrađeno od zemlje, Mikanovački šanac zvani, od koje se temelji dosada nahode.« Mikanovčani imaju ribolov u vodi Biđu, gdje se nalazi najviše štuka. Tamo su svi Mikanovčani »slobodno lovili i u tursko vrime.« Nedaleko je »pu-

stoselina zvana Podgajci, od koje nikoji seoniki ovdena u selu (Mikanovcima) pribivaju.« Mikanovčanima uz livade i oranice pripada 585 jutara »neoratnih zemalja.« Svi su Mikanovčani »Slovinci katolici.«

Mikanovčani imaju 3 velike šume, koje zapremaju oko 2000 jutara površine. Prva je šuma »Rinovica« velika 400 jutara, a seljacima »daje drva žirovna i za vatru.« Druga šuma »Gajić« zaprema 700 jutara; od nje dobivaju seljaci »žirovna drva za građu i za vatru.« Najveća je treća šuma »Busija«, u kojoj se također nalaze bukova stabla pomiješana s hrastovinom.

UREĐENJE KATOLIČKE KAPELICE U RUMI G. 1775.

Prihodima zaklade baruna Marka Pejačevića od god. 1762. počela se god. 1772. u Rumi graditi školska jednokatna zgrada. Ova je zgrada bila god. 1775. dovršena, te se onda radilo o tomu, da u Rumu dođu redovnici Pijaristi, koji će podučavati mladež. Za Pijariste je trebalo u školskoj zgradi pripraviti stanove i posebnu kapelicu, u kojoj će se svaki dan služiti školska misa. Kako je županijska oblast u Vukovaru upravljala Pejačevićevom zakladom, pošalje ona u Rumu svoje izaslanike, da razvide, koliko će se jošte potrošiti za školsku zgradu. Ovi su izaslanici 23. travnja 1775. izračunali, koliko će stajati bunar, ograda, pokućstvo za školske sobe i redovničke stanove, te uređaj za kapelicu. Njihov je izvještaj poslan tadašnjoj hrvatskoj zemaljskoj vladi (kr. namjesničkom vijeću) u Varaždin, te se još i sada čuva u kr. zemaljskom arkivu (»Acta consilii Croatici«, an. 1775. D. 216.). Iz toga izvještaja doznajemo, da će oltar s križem, tabernakulom (svetohraništem), slikom i sa 4 svijećnjaka stajati 30 forinti, dvije redovne kazule (misnice) s pripacima 40 forinti, crna kazula 18 forinti, dvije albe (bijele platnene haljine) s pojasima 18 forinti, jedan kalež 15 forinti, svjetiljka 4 forinta, misal 7 forinti, zvončić 1 forint, škropionica 1 forint 30 novčića, dvije rokete 6 forinti, a 10 klupa 20 forinti. Prema tomu se g. 1775. cijela kapelica mogla za 190 forinti i 30 novčića opskrbiti s potrebitim stvarima.

BILJEŠKE IZ PROŠLOSTI SLAVONIJE.

1. Zakonom od 13. prosinca 1886. dokinuti su kr. sudbeni stolovi u Vukovaru, Vinkovcima i u Zemunu, a ustrojen je novi kr. sudbeni stol u Mitrovici. Prva su tri sudbena stola prestala raditi 31. prosinca 1886. na temelju vladine naredbe od 18. prosinca 1886., dok je sudbeni stol u Mitrovici počeo uredovati 1. siječnja 1887. Tada su kr. sudbenom stolu u Osijeku pridana područja kr. kotarskih sudova u Bošnjacima, Vinkovcima i u Vukovaru, dok su područja ostalih kr. kotarskih sudova srijemske županije pripala sudbenom stolu u Mitrovici. Počevši od 1. siječnja 1887. vršili su kotarski sudovi u Vinkovcima, Vukovaru i u Zemunu također trgovačko-mjembenu sudbenost za svoja područja. Hrvatska je vlada odredila, da kotarski sud u Vinkovcima počevši od 1. rujna 1887. vrši trgovačko-mjembenu sudbenost i na području kr. kotarskoga suda u Bošnjacima.

2. God. 1765. pripojeno je petrovaradinskoj krajiškoj pukovniji vlastelinstvo Vojka, koje su činila sela: Vojka, Golubinci, Ugrinovci, Dobanovci, Deč, Jeniševci, Mihaljevci, Prhovo, Popinci, Perinci i Šimanovci. Na tomu je imanju tada bilo 1188 za vojnu službu sposobnih muškaraca, koji sada postadoše »graničari«. Vlastelinstvo je zapremalo površinu od 5 četvornih milja i 1144 hvata, a procijenjeno je na 152.466 forinti i 6 novčića (Vaniček: »Spezialgeschichte der Militärgränze«, svezak II., strana 133.)

3. Kraljica je Marija Terezija godine 1776. nastojala, da se što prije napuči trgovište Ruma. U tu je svrhu 20. svibnja 1776. iz Beča dala kr. vijeću u Varaždinu (t. j. tadašnjoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju) potrebite upute, koje u glavnom glase ovako: Iz Turske (kojoj su tada još pripadale i Bosna i Srbija) doseljuju se preko Save i Une mnoge kršćanske obitelji. Za njih više nema dovoljno zemlje u hrvatskoj Krajini, t. j. na području generalata karlovačkoga, banskoga i varaždinskoga. Neka se dakle takvi doseljenici smjeste na području slavonske Krajine (t. j .na teritoriju gradiške, brodske i petrovaradinske pukovnije). One pak obitelji, koje vole stanovati u »provincijalu« (t. j. u građanskoj Slavoniji), nego li u Krajini, neka se nasele u trgovištu Rumi, gdje treba što prije ubrzati napučenje. Osim onih obitelji, koje dolaze iz Turske, neka se u građanskoj Slavoniji — naročito pak u Rumi — nastane i oni krajišnici, koji napuštaju dosadašnje obitavalište

u krajiškim pukovnijama u Hrvatskoj, ako ih vrhovni vojni zapovjednik za Slavoniju (u Osijeku) pronađe manje zgodnim za krajišku službu. O toj kraljičinoj želji obavijestilo je kraljevsko vijeće iz Varaždina 4. lipnja 1776. županiju srijemsku. (Acta consilii Croatici anno 1776. Junius broj 19. Rukopis u zagrebačkom državnom arkivu.)

4. Po nalogu mitropolita Vićentija Jovanovića došao je 23. siječnja 1733. u selo Petrovce kod Vukovara njegov eksarh Stefan Stojković, da vizitira tamošnju parohijalnu crkvu. U svomu službenom izvještaju piše eksarh, da je ta crkva drvena, olijepljena blatom, a pokrivena trskom. Crkva nema stropa, a krov propušta kišu. Trapeza (oltar) je od drveta, a mjesto zvona ima drveno klepetalo. Crkva još nije posvećena, a nema ni ikonostasa ni crkvenih knjiga; ograđena je hrastovim koljem, a 10 malenih ikona ima po crkvenim stijenama. Parohijom upravlja Konstantin Stojkov, koji se rodio u Monoštoru (u Bačkoj). Stojkov je učio u Šidu kod popa Petra iz Doroslava u Bačkoj, ali je »slabo učen«. Ima 4 sina i 2 kćeri. (Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, strana 51. i 52. Srijemski Karlovci 1902.)

5. Požeški je krvnik Mijo Mozer 4. kolovoza 1800. zamolio požešku županijsku oblast, da mu isplati pristojbe za izvanredan posao. Mozer je naime u Požegi kod vješala na kolac nataknuo glavu ubijenoga razbojnika. Isto tako je u Novoj Gradiški na kolceve nataknuo glave dvojice razbojnika. Kako mu za svaku glavu pripada pristojba od 6 forinti, moli Mozer, da mu županija doznači 18 forinti za 3 razbojničke glave. — O Mozerovoj se molbi raspravljalo na djelomičnoj (partikularnoj) skupštini požeške županije, koja se sastala 4. kolovoza 1800. Skupština je zaključila, neka se Mozeru isplati 6 forinti za razbojnikovu glavu, koja je u Požegi bila izvješena, »da posluži za strah i primjer zlim ljudima.« Pristojbu pak za druge 2 razbojničke glave dobit će krvnik od krajiške pukovnijske oblasti u Novoj Gradiški.

6. Kako su nekad bile gotovo sve privatne kuće građene od drveta, a pokrite slamom, trstikom ili »šindlom« (drvenim daščicama), često im je prijetila pogibelj od požara. Sve do g. 1864. nije bilo u Hrvatskoj i Slavoniji vatrogasnih društava, koja bi u slučaju požara spasavala imovinu svojih sugrađana. Da se ipak uzmogne što uspješnije gasiti požar, držala su pojedina mjesta u pripravi stanovite sprave, koje su potrebite

kod gašenja. Tako je gradska općina u Požegi g. 1784. protiv požara posjedovala 10 većih i 7 manjih ljestava, zatim 5 kuka na motkama i 30 kablića za nošenje vode. Cijeli je grad bio razdijeljen na 10 gradskih okružja, a svaka je ulica imala po jednu bačvu od 10 vedara, napunjenu vodom.

7. U Zemun je 10. siječnja 1733. došao arhiđakon Vićentije Stefanović, da obavi crkvenu vizitaciju. On je metropolitu Vićentiju Jovanoviću podnio služben izvještaj, u kojem kaže, da je nova parohijalna crkva u Zemunu zidana od cigle i od čerpića (t. j. od nepečene nego na suncu osušene opeke). Crkva je pokrivena šindlom (t. j. drvenim daščicama), ali već prokisava nad proskomidijom. U tornju se nalaze 2 zvona. Strop je od dasaka, pod je od cigle, a porta je ograđena. Trapeza (oltar) stoji na 4 stupa; odozgo je ploča. Crkvu je posvetio krušedolski vladika Nikanor Melentijević, a hramovna je slava sv. Nikola. Na ikonostasu se vide 4 prijestolne ikone, koje prikazuju Isusa Krista, Majku Božju, sv. Nikolu i sv. Jovana, te 13 malih ikona. U crkvi je 7 prozora, od toga 3 u oltaru, 2 u pevnicama i 2 u ženskoj preprati. Stolaca ima 26, od toga 21 u muškoj, a 5 u ženskoj preprati. Crkva posjeduje odijelo, stihar i epitrahilj od bijeloga beza i 3 crkvene knjige, poimence: moskovski opštak, te srpski oktoih i pentikostar. — Parohijom u Zemunu upravlja pop Marko Georgijević, koji se rodio u Baji (u Bačkoj), a učio je u Zemunu kod bivšega popa Stojka. Parohu je 38 godina, a ima 2 sina i 2 kćeri. Uz kuću blizu crkve posjeduje paroh 7 konja, 4 vola, 2 krave i 40 košnica pčela. Arhiđakon konstatira žalosnu činjenicu, da je pop Georgijević »pijanica.« Parohu pomaže pop Ilija Jovanović, koji se rodio u Zemunu, gdje je učio kod učitelja Tome, a zatim gramatiku kod Maksima Suvorova. Jovanoviću su tek 22 godine, a ima 1 kćer. Kuća mu je blizu crkve. Osim kuće nema ništa drugo. Arhiđakon u svome izvještaju kaže, da je Jovanović »beskrajni besramnik i pijanica«; zato mu je naložio, da ide u Beograd, pa da se ondje uči »strahu božjemu i blagoupraviju.« (Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, strane 67. i 68.)

8. Kraljevsko komorsko namjesničko vijeće u Budimu izdalo je 14. kolovoza 1805. odluku, kojom Ignacu pl. Markoviću, vlastelinu u Cerniku kod Nove Gradiške, dozvoljava prodaju soli. Marković je dobio povlasticu, da kod kr. solare u St. Gradiški kupuje sol uz cijenu od 5 forinti i 45 krajcara za

1 centu soli, pa da ju na malo prodaje uz cijenu od 6 krajcara za 1 funtu. Ta se cijena ne smije mijenjati na štetu općinstva. Zato su činovnici kr. solare u Staroj Gradiški imali pravo, da nadziru, je li se Marković točno drži svih propisa o prodavanju soli. Stečeno pak to pravo nije smio Marković prenijeti na koju drugu osobu. (Pripadom spominjem, da se 1 centa dijelila na 100 funti, pa da je forint u ono vrijeme vrijedio 60, a ne 100 krajcara. Marković je dakle kod prodaje svake cente soli zaslužio dobitak od 4 forinta i 15 krajcara, jer je dao 345, a ubrao 600 krajcara).

9. U Krivaju kod Lipovljana nije bilo nikakve crkvice sve do godine 1864. Nastojanjem revnoga lipovljanskoga župnika Đure Jerkovića počela se godine 1864. u Krivaju graditi kapelica sv. Roka. Gradnja je dovršena godine 1865., kada je na Rokovo (16. kolovoza) ta kapelica i blagoslovljena. Dozvolom nadbiskupa Jurja Haulika obavio je blagoslov u prisutnosti mnogobrojnog naroda zagrebački kanonik Đuro Muzler, koji je nekada bio župnik u Lipovljanima. Isti je kanonik toj kapelici darovao veliku uljenu sliku sv. Roka.

10. Knjiga spomenica (liber memorabilium) franjevačkoga samostana u Požegi za 12. ožujka 1825. spominje: »Na današnji dan običavaju stanovnici slob. i kr. grada Požege priređivati poslije podne veselice u svome vinogorju, gdje se zabavljaju također pucanjem iz pušaka i topova (mužara). To se neprekidno događa kroz niz godina.« Zatim nastavlja spomenica: »Požega je na rečeni dan sv. Grgura pape bila pobjedonosnim oružjem vladara Leopolda I. oslobođena. To je bilo osobito na brdu Sokolovcu, koji je svoje ime dobio po našemu Sokolu (o. Luki Ibrišimoviću); na kojega se vrhu vidi i vinograd našega samostana. I danas je u prisutnosti mnogih kršćana katolika odslužena pjevana sv. misa na uspomenu pobjede.«

11. Mitropolitski eksarh Stefan Stojković došao je 4. siječnja 1733. u selo Opatovac na Dunavu, da ondje vizitira parohijalnu crkvu po nalogu mitropolita Vićentija Jovanovića. U svome službenom opisu kaže eksarh, da je crkva drvena, a olijepljena blatom. Crkveni je svod (strop) od dasaka, a krov je pokriven trskom i prokisava. Drveni toranj počiva na 4 stupa; u njemu se nalazi malo i staro zvono. Crkva nema krstionice ni umivaonice, a trapeza (oltar) je od drveta. Malih ikona po crkvi ima 9, a na ikonostasu se nalaze 2 velike ikone, koje prikazuju Isusa Krista i Majku Božju, te 12 apoštola (na papiru). Parohijom upravlja Stefan Ostojić, koji se rodio

u Tovarniku, a učio je kod protopopa Ćire u Šidu. Ostojić je »slabo učen«; star je 24 godine, a ima 1 sina. (Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, str. 44. i 45.)

12. Vukovarski je vlastelin Mirko grof Eltz g. 1814. zamolio kralja Franju II., da na njegovom posjedu sela Sotin, Šarengrad, Lovas i Tovarnik učini trgovištima, pa da im podijeli pravo držanja godišnjih sajmova. Toj se molbi kralj odazvao, te je 2. rujna 1814. u Beču potpisao povelju, kojom spomenuta 4 mjesta proglašuje trgovištima. Podjedno je kralj dozvolio, da se godišnji sajmovi drže u Sotinu u ponedjeljak prije Spasova, u Lovasu na Martinje (11. studenoga), u Tovarniku na Matejevo (21. rujna), a u Šarengradu na prve dane iza Spasova i Petrova. Pane li takav dan na nedjelju, ima se sajam održati dan iza toga. (Liber regius, svezak 6., strana 429. Rukopis u hrvatskom državnom arkivu u Zagrebu.)

13. Bachov je apsolutizam konačno pao 20. listopada 1860., kada je car i kralj Franjo Josip izdao t. zv. listopadsku diplomu, kojom vraća ustav narodima svojim. Nato su redomice u svima gradovima hrvatskim obavljeni izbori gradskih zastupnika mjesto dotadašnjih — po vladi imenovanih — starješina. Osječani su 17. ožujka 1861. izabrali svoje gradske zastupnike, koji su odmah sutradan pristupili izboru gradskoga poglavarstva. Da gradsku blagajnu poštede od suvišnoga plaćanja mirovina, ne htjedoše gradski zastupnici prigodom toga izbora zapostaviti one činovnike, koji su već dotle bili u službi grada Osijeka. Samo ona mjesta, na kojima nije dotada bilo činovnika, popuniše novim osobama.

Za gradskoga je suca u Osijeku bio izabran dotadašnji načelnik Vjekoslav Schmidt, koji će podjedno voditi političku upravu. Za gradske su senatore bili izabrani: 1.) dotadašnji starješina Dragutin Herman, koji će ujedno biti gradski kapetan; zatim 2) dotadašnji starješina Stjepan Grosz; 3) glasoviti govornik Pavao Kolarić, koji je dotle bio protustavnik sirotinjske blagajne; 4.) dotadašnji bilježnik Nikola Živanović; 5.) odvjetnik Jakov Špoljarić i 6.) dotadašnji bilježnik Ilija Penjić. Za velikog je bilježnika bio izabran Matija Stojanović, a za podbilježnike Jovanović i Vaso Anastazijević mlađi. Za velikog je gradskog odvjetnika izabran Josip Förmayer, a za pododvjetnika Ognjoslav Wagner. Za blagajnika je izabran dotadašnji blagajnik Ivan Nešković, a za protustavnika dotadašnji protustavnik Franjo Pinterović. Sirotinjskim je ocem

ostao Franjo Eisenbach. Protustavnikom sirotinjske blagajne postade Franjo Žunić, dotadašnji povjerenik robote. Nadalje su izabrani — odnosno u svojim službama potvrđeni: egzaktor Mojsija Popović, mjernik Aleksandar Lužinski, gradski arhivar Josip Stuparović, pristav satništva Franjo Dregy, otpravnik Jakov Sudić, gradski fizici: dr. Vaso Atanasijević stariji i dr. Ognjoslav Blauhorn, te ranarnici (kirurgi): Fragner, Pivac i Mavrak.

14. Stefan Stojković vizitirao je 4. siječnja 1733. parohiju u Sotinu kod Vukovara, o kojoj izvještuje ovo: Crkva je oko g. 1700. sagrađena od drveta, olijepljena blatom, a pokrivena trskom. Umivaonica je u crkvi od kamena, a trapeza i krstionica od drveta. Na 4 stupa stoji drveni zvonik, u kome se nalazi 1 zvono srednje veličine. Crkveni je god na dan sv. Nikole. Na ikonostasu nalaze se 4 velike prijestolne slike i 12 apostola na bezu, a malih ikona ima u crkvi 12. Crkva ima 4 srpske i 2 ruske knjige. Parohijom upravlja Nedeljko Paražanin, koji se rodio u Novom selu (u Bačkoj). Njemu je 35 godina, a ima 2 sina i 2 kćeri. Eksarh ističe, da je paroh Paražanin »slabo učen« i da je »drevna pijanica«. (Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, strana 45. Srijemski Karlovci 1902.)

15. U Jasenovcu je g. 1855. bjesnjela kolera. Tom se prigodom uplašeni žitelji zavjetovaše, da će u Jasenovcu podići kapelicu sv. Roka. Župnik Antun Zelić nastojao je, da se taj zavjet ispuni. U tomu ga je pogledu odlučno podupirao kapetan Ilijašević, zapovjednik krajiške satnije u Jasenovcu. Nekoliko se godina sabirahu dobrovoljni prinosi za gradnju kapelice sv. Roka. Najviše je u tu svrhu dala trgovačka kuća Crnadak-Kempf. Napokon se moglo pristupiti samoj gradnji, koju je preduzeo graditelj Prateš iz Nove Gradiške. Kad je godine 1867. bila gradnja dovršena, određen je dan 16. kolovoza (Rokovo) za blagoslov kapelice sv. Roka. Blagoslov je obavio Josip Lehpamer, župnik i podarciđakon iz Petrinje. Svečanosti je prisustvovao mnogobrojan narod, komu je propovijedao dubički župnik Ferdo Relković.

16. U Podvinju kod Broda razljutio se općinski bilježnik Franjo Balentović 15. lipnja 1873. na seljake Nikolu Mikeza i Antuna Fogadića. U srditosti naloži Balentović krajiškim općinskim četnicima (pandurima), da izbatinaju oba seljaka. I zaista su četnici Fogadiću odrapili 45 batina, dok je Mikez, koji bijaše isluženi kapral, dobio 30 batina. Radi

toga nasilja uzbunilo se javno mnijenje u Hrvatskoj, jer je hrvatski sabor godine 1870. ukinuo kažnjavanje batinjanjem. Zato bude bilježnik Balentović odveden u zatvor okružnoga suda u Vinkovcima, gdje ga osudiše »radi zločina javnoga nasilja«.

17. Mitropolitski eksarh Stefan Stojković, koji je po nalogu mitropolita Vićentija Jovanovića došao 28. prosinca 1732. u Banoštor na Dunavu, opisuje tamošnju istočno-pravoslavnu crkvu sv. Đorđa ovako: Ta je crkva prije bila turska džamija, koju su muslimani g. 1682. sazidali od kamena. Preprata je crkve plotom zagrađena, a blatom olijepljena. U ruševnom se stanju nalaze trapeza, umivaonica i krstionica. Na ikonostasu je obraz Spasiteljev i Matere Božje, a u preprati 7 ikona. Sve su crkvene knjige moskovske (ruske), a ne srpske. Crkvu je posvetio mitropolit Stefan. Parohijom upravlja svećenik Jovan Kirilov, rođen u Legenu (u Bačkoj). Na ispitu je eksarh Stojković ustanovio, da Jovan »ne zna ništa o tajnama« (sakramentima), premda svaki svećenik mora poznavati »sedm tain novago zavjeta«. Jovanu su 34 godine, a ima sina i kćer. (Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, strana 38.)

18. Diplomom od 17. svibnja 1773., koju je kraljica Marija Terezija izdala u Beču, proglasila je selo Šid (vlasništvo dvorske komore) trgovištem; podjedno je dozvolila, da se svake godine održe u Šidu 3 velika sajma (za robu i za stoku), i to prvi na Josipovo (19. ožujka), drugi na Lovrenčevo (10. kolovoza), a treći 2. studenoga. (Liber regius, svezak 5. strana 246. Rukopis u hrvatskom državnom arkivu u Zagrebu.)

19. U Vinkovcima je 29. rujna 1892. svečanim načinom postavljen temeljni kamen nove školske zgrade za dječačku pučku školu. Gradnju te škole zaključilo je općinsko zastupstvo još godine 1888., ali se zbog raznih zapreka nije počelo graditi. Novi kotarski predstojnik Josip Balley požurio je gradnju, za koju je općina preliminirala 54.793 forinta 28 novčića. Gradnju je uz popust od 6% kod javne jeftimbe dostala tvrtka A. Coloussi i B. Reiss iz Siska. Zgrada je dovršena 20. kolovoza 1893., a blagoslovljena je 6. rujna 1893., kada je u njoj započela obuka.

20. U selo Belegiš na Dunavu došao je 7. siječnja 1733. arhiđakon Vićentije Stefanović, da obavi crkvenu vizitaciju. Arhiđakon službeno izvješćuje mitropolitu Vićentiju Jovano-

viću, da je u Belegišu nova crkva napravljena od pletera, a pokrivena trskom. Crkva ima maleno zvono, a posvetio ju je g. 1731. krušedolski vladika Nikanor Melentijević. Trapeza (oltar) je od cigle, a krstionica i crkveni strop od dasaka. Na ikonostasu vidi se 5 većih ikona, što ih je »nagrdio Branko iz Iriga«, zatim 1 dobra stara ikona (Bogojavljenje) i 7 malih ikona; i u ženskoj preprati naslikano je 7 malih ikona. — Parohijom upravlja pop Ivan Bujić, koji se rodio u Bečeju (na Tisi), a učio je kod popa Stojana u Bečeju. Bujiću je 38 godina, a ima 2 sina i 1 kćer. Kuća mu je blizu crkve, uživa 3 motike vinograda (t. j. tolik vinograd, da ga u 1 danu mogu okopati 3 kopača), a posjeduje 3 krave, 2 vola i 1 konja. Parohu Bujiću pomaže pop Novak Milinović, koji ima tek 22 godine, a rodio se u Belegišu. I njegova je kuća blizu crkve, a posjeduje 2 vola, 1 konja i 1 kravu. Arhiđakon kaže, da je Milinović »sasvim slabo učen«; zato mu je »naložio, da odmah ide u beogradsku školu«. (Ruvarac Dimitrije: »Srpska mitropolija karlovačka oko polovine 18. veka«, strana 65. Srijemski Karlovci 1902.)

21. Pontonski most kod Petrovaradina počeli su na Dunavu podizati godine 1881. Taj most bijaše dug 130 hvati, a sastojao se od 5 velikih pontona. Do 19. prosinca 1881. postavljena su 4 pontona. Tada je oštra zima prekinula rad, koji se nastavio početkom ožujka godine 1882. Posao je dovršen 8. ožujka 1882. u 6 sati na večer, kada je mostu priključen peti ponton. Običnom je sviralom dao Lapski, nadziratelj gradnje, znak, da je most dovršen i da se predaje prometu. Sada se na most natisnuo silan narod, koji je toga dana pohrlio na dunavsku obalu iz Petrovaradina, Kamenice i Novoga Sada. Iza toga je put Kamenice krenuo dupkom pun mjesni parobrod, koji je vršio promet između Kamenice i Novoga Sada. Pontonski je most služio kolnom i osobnom prometu između Novoga Sada i Petrovaradina sve do godine 1926., kad je propao prigodom velike poplave.

22. Gunja je veliko selo, koje broji preko 1300 žitelja, samih rimokatolika, a leži na lijevoj obali Save, upravo nasuprot bosanskom trgovačkom gradu Brčkom. Nekada je sav narod u Gunji živio udružen u zadruge. Takva je n. pr. zadruga Šokčević još godine 1892. brojila 32 člana, a posjedovala je 200 jutara zemlje. (Iz ove je zadruge potekao i hrvatski ban Josip Šokčević, koji postade podmaršal i barun.) Gunjani su godine 1800. na svome groblju podigli kapelicu na čast Uzašašća bl. djevice Marije. Deset godina iza toga podigoše još i kapelicu sv. Roka, zaštitnika od kuge i kolere. Kada se njihovo selo povećalo, sagradiše Gunjani godine 1847. na lijepom mjestu crkvu sv. apoštola Jakova. To bijaše filijala župe u Račinovcima, kojoj je pripadala Gunja. Pok konac 19. vijeka počnu Gunjani tražiti, da se za njihovo selo osnuje posebna župa. Iza raznih pregovora između biskupa Strossmayera i hrvatske vlade poslan je napokon u Gunju vladin perovođa (kasnije sveučilišni profesor) dr. Milivoj Maurović. On je 7. travnja 1892. održao u Gunji javnu raspravu, na koju je pohrlilo gotovo cijelo selo. Gunjani se tom prigodom obvezaše, da će svomu župniku prirediti stan, pa uzdržavati o svome trošku župni dvor i crkvu. Župniku će u ime plaće podavati godimice 1000 forinti u gotovu novcu i 20 hvati drva; povrh toga dat će mu na uživanje livadu od 6 do 7 jutara. Zapisnik glede ove obveze potpisaše gotovo svi Gunjani. Ipak je tekar godine 1904. u Gunji osnovana samostalna kapelanija, koja ostade u okviru župe u Račinovcima.

23. U Oriovcu je 8. lipnja 1867. postavljen temeljni kamen za gradnju djevojačke škole. Mnogo je tomu doprinio zagrebački kateheta Stjepan Tadić, koji bijaše rodom iz Oriovca. On je naime saznao, da se u Oriovcu prodaje kuća sa zemljištem, te je od vlade ishodio dozvolu, da taj posjed kupe zagrebačke opatice (sestre milosrdnice sv. Vinka Pavlova) s namjerom, da tamo osnuju djevojačku školu. Za gradnju posebne učionice izmolio je Tadić potporu od nadbiskupa Haulika i od nekih svećenika zagrebačke nadbiskupije. U istu je svrhu i krajiška vlada (t. j. vojno ministarstvo u Beču) doznačila 500 forinti. Tako se godine 1867. moglo pristupiti gradnji djevojačke škole. U temeljni kamen, koji je uz gruvanje mužara blagoslovio domaći oriovački župnik i podarciđakon Jakob Filić, postaviše za uspomenu spis, u komu je opisano, kako je došlo do gradnje djevojačke učionice.

24. U Stare Jankovce kod Vinkovaca dolazio je iz franjevačkoga samostana u Vukovaru svake nedjelje i blagdana po jedan redovnik, koji je čitao svetu misu, krstio djecu, vjenčao mladence i pokapao mrtvace. Sredinom 18. vijeka dade oštećenu župnu crkvu u Starim Jankovcima opraviti Jakov Antun Pöhr de Rosenthal, upravitelj dobara ogromnoga vlastelinstva vukovarskoga. Tada je Pöhr upravu župe u Starim Jankovcima »za uvijek« obećao Franjevcima iz Vukovara pod uvjetom, da jedan redovnik stalno prebiva u Starim Jan-

kovcima. Prvi je stalnim upraviteljem te župe postao o. Martin Đaković. Njega je 20. travnja 1749. svečano u prisutnosti spomenutoga Pöhra ustoličio o. Lovro, gvardijan franjevačkoga samostana iz Vukovara. Premda je ugovor Franjevaca s vukovarskim vlastelinstvom potvrdio kaptol u Pečuhu, ipak je poslije godine 1756. uprava župe u Starim Jankovcima prešla u ruke svjetovnih svećenika.

25. Mitrovicom je do 1. kolovoza 1881. vladao feldzeugmeister Franjo barun Filipović, koji je kao zapovjednik zagrebačkoga vojnoga zbora upravljao Vojnom Krajinom. K njemu je 26. ožujka 1881. u Zagreb došla deputacija odličnih Mitrovčana, koji ga zamoliše, da njihovo trgovište podigne na čast grada s obzirom na broj žitelja i na znatan trgovački promet u Mitrovici. Filipović je obećao, da će toj molbi udovoljiti, čim sabere potrebite podatke. I zaista je kralj Franjo Josip na prijedlog baruna Filipovića 2. lipnja 1881. dao Mitrovici naslov »grada«; podjedno je dozvolio, da se u Mitrovici ustroji gradsko poglavarstvo prema redu, koji je za krajiške gradove označen u kraljevom manifestu od 8. lipnja 1871. O svemu je tomu Filipović 11. lipnja 1881. brzojavno izvijestio mitrovačkoga načelnika Ćiru pl. Milekića. U znak veselja rasvijetlilo je mitrovačko građanstvo toga dana svoje prozore. Vatrogasna je glazba obilazila gradskim ulicama, a pucnjava iz mužara javljala je srijemskim selima, da je Mitrovica postala »gradom«. Dotadašnji općinski ured u Mitrovici ukinut je 9. studenoga 1881., kada je svoje uredovanje otpočelo novoustrojeno gradsko poglavarstvo. Mitrovica je 1. kolovoza 1881. po kraljevom manifestu od 15. srpnja 1881. došla pod vlast hrvatskoga bana Ladislava grofa Pejačevića, koji je još istoga mjeseca posjetio Mitrovicu, gdje ga građani primiše oduševljeno.

SADRŽAJ

